

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 30

МАРІУПОЛЬ
2021

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць
Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.
Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 11 від 26.05.2021 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних наук
за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, к.політ.н., доц.
Л. О. Дорош, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак,
д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, к.і.н.,
доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.соціол.н.,
проф. Б. В. Слющинський, д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф.
Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф. М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. Т. Граціані
(Італійська Республіка), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф.
С. Корнеа (Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка), д.і.н.,
ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.п.н., проф. С. Саяпін (Республіка
Казахстан), д.політ.н., проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua ; visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 026/21

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2021

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Арабаджи С. С. СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ГРЕКІВ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ	7
Бутенко В. П. ПРОСОПОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПАРКОВІЙ КУЛЬТУРІ	19
Волониць В. С. ПОВСЯКДЕННИЙ СВІТ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ ЯК ПОЛЕ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ	29
Іванюк О. Л. ВНЕСОК ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ Й СТАРОЖИТНОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ І КРИМУ	41
Ковальчук Т. В. ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДНОВИХ МЕХАНІКІВ МОРСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО ФЛОТУ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	51
Кравченко М. С. ДОБРОВОЛЬЦІ НА ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ: БОЙОВІ ДІЇ В СЕКТОРІ «М» У ВЕРЕСНІ 2014 РОКУ І УЧАСТЬ В НИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ	58
Срібняк І. В., Палієнко М. Г. ТАБОРОВА «ЖИВА» ГАЗЕТА «ПРОМІНЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЯ І ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР У СТШАЛКОВО, ПОЛЬЩА (перша половина 1922 р.)	69
Шипік Н. Ф. СПРОБА КОЛЕКТИВІЗУВАТИ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ, ПЕРЕСЕЛЕНИХ З ПОЛЬЩІ НА ДОНЕЧЧИНУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЛОВОДНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ)	81

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Averyanov A. FEATURES OF THE POLITICAL PROCESS IN THE DONETSK REGION AFTER 2014	91
Балух О. В. БОРОТЬБА ЗА ПОКУТТЯ ТА ПОЛЬСЬКО-МОЛДАВСЬКА ВІЙНА 1506- 1510 рр.	102

Боярська Є. О. ПОЛЬСЬКА ПАРТІЙНА СИСТЕМА В ПЕРІОД ПОСТРАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ	121
Булик М. В. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	130
Гільченко О. Л., Хвесік В. В. ДІЯЛЬНІСТЬ УВКБ ООН ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ	139
Mukha V. INFLUENCE OF BREXIT ON SCOTLAND'S ASPIRATION FOR INDEPENDENCE	150
Трофименко А. В. КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ	159
 ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	171
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»	173
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	176

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Arabadzhy S. ALCOHOL CONSUMPTION IN EVERYDAY LIFE OF MARIUPOL UEYZD GREEKS: SOURCE STUDY ASPECT	7
Butenko V. PROSOPOGRAPHIC RESEARCH IN UKRAINIAN PARK CULTURE	19
Volonyts V. WORKING ROUTINE OF A PROFESSIONAL COMMUNITY AS A FIELD OF HISTORICAL STUDIES: MAIN METHODOLOGICAL APPROACHES	29
Ivanyuk O. THE CONTRIBUTION OF THE ODESSA SOCIETY OF HISTORY AND ANCIENTITY TO THE MILITARY-HISTORICAL RESEARCH OF NADDRIPIAN UKRAINE AND THE CRIMEA	41
Kovalchuk T. LEGAL STATUS OF SHIP MECHANICS OF THE MERCHANT NAVY OF THE AZOV-BLACK SEA REGION OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES	51
Kravchenko M. VOLUNTEERS ON THE DEFENS OF MARIUPOL: HOSTILITIES IN SECTOR "M" IN SEPTEMBER 2014 AND THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN VOLUNTEER FORMATIONS IN THEM	58
Sribnyak I., Paliienko M. CAMP «LIVE» NEWSPAPER «RAY» AS A SOURCE FOR THE RECONSTRUCTION OF THE PECULIARITIES OF LIFE AND THE DAILY LIFE OF INTERNED SOLDIERS OF THE UPR ARMY IN STRZALKOWO, POLAND (first half of 1922)	69
Shypik N. ATTEMPT OF COLLECTIVIZATION OF UKRAINIANS OF ZAKERZONIA, DEPORTED FROM POLAND TO DONETSK REGION (BASED ON RECORDS MANAGEMENT DOCUMENTS OF LOCAL AUTHORITIES)	81

POLITICAL SCIENCE

Averyanov A. FEATURES OF THE POLITICAL PROCESS IN THE DONETSK REGION AFTER 2014	91
Balukh O. THE STRUGGLE FOR POKUTTYA AND THE POLISH-MOLDOVAN WAR 1506- 1510	102
Boiarskaia Y. POLISH PARTY SYSTEM IN THE PERIOD OF POST-SOLIDARITY MODERNIZATION	121

Bulyk M. PRIORITY DIRECTIONS OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: EVOLUTION AND PROSPECTS	130
Hilchenko O., Khvesik V. UNHCR ACTIVITIES ON REFUGEE RIGHTS IN UKRAINE	139
Mukha V. INFLUENCE OF BREXIT ON SCOTLAND'S ASPIRATION FOR INDEPENDENCE	150
Trofymenko A. COLLABORATIONISM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION: THE PROBLEM OF LEGAL DEFINITION	159
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	171
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION “BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES”	173
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	176

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.23:94(477.62-2Мар=14)''18/19''(045)

С. С. Арабаджи

СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ГРЕКІВ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Розглянуто комплекс джерел, який відображає споживання алкогольних напоїв грецьким населенням Маріупольського повіту в XIX – на початку XX ст. Наявний комплекс письмових джерел класифіковано на актові та діловодні документи, описово-статистичні матеріали та матеріали періодичної преси, джерела особового походження. Надано їх характеристику, історію створення, репрезентативність та інформативні можливості.

Ключові слова: джерела, греки, Маріупольський повіт, алкоголь.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-19

Об'єктивне відтворення перебігу повсякденного життя грецького населення Маріупольського повіту можливе лише за умови виявлення і критичного опрацювання всієї сукупності джерел. Одним з аспектів повсякдення, яке й досі залишається не вивченим, є вживання алкогольних напоїв населенням. Тому актуальним є пошук та вивчення джерел, що містять інформацію щодо споживання алкогольних виробів в середовищі грецьких поселенців. Аналіз джерельної бази буде сприяти розумінню норм та аномалій їх життя та створенню повноцінного дослідження з історії повсякдення греків Маріупольського повіту.

Це питання тільки частково відображено в працях істориків, етнографів та аматорів краєзнавців. Етнологиня І. Пономарьова вказує, що у всі часи маріупольські греки знали міру у вживанні алкоголю, відповідно популярними були слабоалкогольні напої. Найбільш вживаними були буза, вино та горілка. Дослідниця зазначає, що без вина не обходилася жодна повсякденна, святкова й обрядова трапеза (Пономарьова, 2006). Більшість джерел, на які спирається авторка, це матеріали інтерв'ю. Темі культури споживання алкоголю авторка присвятила три сторінки свого дослідження.

Історикиня М. Араджионі у своїй праці «Греки Крыма и Приазовья история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII – 90-е гг. XX вв.)» вказує, що спеціальних досліджень з теми, яка розглядається, немає. Серед напоїв, що вживали греки вона називає бузу, яка мала яскраво виражений хлібний запах і смак (Араджиони, 1999).

Аматори-краєзнавці розглядають питання вживання спиртних напоїв зазвичай у контексті відзначання колективних традиційних свят. Наприклад, В. Душка, описуючи святковий стіл під час Панаїру, зазначає, що греки пили бузу – слабоалкогольний напій, який виготовляли з просу. Цей напій населення готувало у великій кількості і ставило у діжках біля накритого столу (Душка, 2005).

Таким чином, питання споживання алкоголю лише епізодично з'являється в наукових працях, а наведені відомості в більшості випадків базуються на матеріалах усних досліджень. Огляд історіографії засвідчив, що жодної джерелознавчої праці щодо вживання спиртних напоїв в середовищі грецького населення наразі не існує, це і стало мотиваційним чинником дослідження. У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності ґрунтовне джерелознавче вивчення порушеної проблеми, проведення якого дасть змогу створити необхідне підґрунтя для подальших конкретно-історичних студій.

Метою розвідки є аналіз й характеристика інформаційного потенціалу джерел щодо вживання алкогольних виробів у повсякденному житті грецького населення Маріупольського повіту в ХІХ – на початку ХХ ст. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань: здійснити суцільну евристику джерел з теми в українських та закордонних архівосховищах; класифікувати писемні джерела за видовою класифікацією; визначити інформативні можливості кожного з виду джерел.

Наявний комплекс джерел з даної тематики можна класифікувати на актові і діловодні документи, описово-статистичні матеріали та матеріали періодичної преси, а також джерела особового походження (подорожні нотатки, матеріали експедицій, звернення, тощо).

Важливі відомості, що відображають споживання алкогольних напоїв у повсякденному житті греків Маріупольського повіту, містяться в актових матеріалах Маріупольського повітового земства. Цей виконавчий орган був обраний земськими зборами в січні 1869 р. згідно з «Положенням про земські установи 1864 р.».

Значний масив актової документації містять 110 фонд «Маріупольська повітова земська управа Маріупольського повіту Катеринославської губернії» та 113 фонд «Маріупольська міська управа Маріупольського повіту Катеринославської губернії» Держархіву Донецької області, а також 1287 фонд «Господарський департамент Міністерства внутрішніх справ» Російського державного історичного архіву.

Актові матеріали Маріупольської земської управи свідчать, що серед комплексу суспільних проблем повсякденності, які згубно впливали на добробут міського та сільського населення варто відзначити саме нераціональне споживання алкоголю. Наприклад, для того, щоб відбити потяг у місцевого населення до міцних спиртних виробів (горілка, самогон), управа прийняла рішення щодо висаджування плантацій хмелю, для виробництва пива (Выписки из протокола заседаний Мариупольской городской думы..., 1890-1891). Оскільки пиво вважали менш загрозливим для здоров'я людини, його навіть використовували в якості заспокійливого при нервових хворобах (О земских учреждениях в Екатеринославской губернии, 1866-1869).

Негативні чинники, витоки та наслідки ненормованого вживання алкоголю в повсякденному житті населення спровокували появу численних розпорядчих актових документів. Так, з метою подолання пияцтва Маріупольське повітове земство 16 червня 1892 р. клопотало в губернське управління про збільшення торгових зборів на торгівлю спиртними напоями. Відповідне рішення було прийнято, з цього часу такі установи обкладалися додатковим гербовим збором (Циркуляры департамента торговли ..., 1892).

Звернення до нормативних документів дозволяє побачити межі та масштаби девіантної поведінки населення, виявити заходи боротьби земств із порушниками громадського порядку. Частина актових матеріалів була спрямована на покарання за зловживання спиртних напоїв на рівні особистості. 1894 р. Катеринославська губернська управа прийняла постанову, згідно з якою, люди, що знаходились у стані алкогольного

сп'яніння, могли підпасти під арешт з подальшою сплатою штрафу (Ведомости о капиталах и расходах Мариупольского уездного земства..., 1894).

Про численні проблеми повсякденного життя, пов'язані з ненормованим споживанням алкоголю та роботою торгових закладів, свідчать заяви, скарги, донесення греків стосовно порушень правил торгівлі та прийняті відповідні рішення, що зберігаються у 110 фондї Держархіву Донецької області (Заявления и донесения о нарушении правил торговли, 1910-1914).

Аналіз актових матеріалів – обов'язкових постанов Мариупольської міської Думи, які зберігаються у 113 фондї свідчить, що вони сприяють розумінню життєвих норм громадського життя. Особистість будує своє реальне життя «вписуючи» своє тіло в норми і правила, які панують у суспільстві. Кожна історична епоха породжує свої канони, принципи, вимоги до поведінки людей. Підкреслюючи ці символічні принципи, заборонами та дозволами, встановлюється межа між нормою і патологією людського існування.

Доказом частого споживання алкоголю в повсякденному житті населенням Мариупольського повіту можна вважати комплекс актових документів з питань організації роздрібної торгівлі алкогольними виробами, що були підготовлені Мариупольською міською Думою. Серед них постанови стосовно режиму роботи торговельних установ, умов продажу спиртних напоїв, вимоги щодо оснащення приміщень (приміром, сходинки необхідно було робити більш пологі для зменшення травматизму) та наймання обслуговуючого персоналу. Наприклад, у збірнику обов'язкових постанов зазначалось, що жінкам заборонялося працювати в якості «приказчиц или сиделиц и вообще в качестве прислуги в заведениях для раздробительной продажи крепких напитков» (Сборник обязательных постановлений Мариупольской Городской Думы ..., 1895-1903). Вони мали можливість працювати тільки при номерах в готелях, мебльованих кімнатах і кухні, крім цього в ці заклади не допускалась чоловіча прислуга молодше 17 років.

Окремий пласт актових матеріалів 113 фонду Держархіву Донецької області свідчить про наявність у міського населення звички до ненормованого споживання алкогольних виробів та висвітлює ставлення до цього явища частини мешканців м. Мариуполя. Матеріали 80 справи цього фонду присвячені проханням населення щодо заборони на відкриття нових трактирів та закриття функціонуючих, а також прийнятті відповідних рішень (Свидетельство Мариупольской полицейской управы ..., 1890-1891).

Серед матеріалів діловодства, що допомагають висвітлити умови протікання щоденного існування греків, стереотипи їх свідомості, масштаби девіантної поведінки, можна виділити щорічні звіти Мариупольської повітової земської управи та доповіді, статті й повідомлення лікарів, що друкувалися у наступних виданнях губернського земства: «Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии» (Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии, 1903а; 1903b; 1914) та «Труды губернских съездов земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии» (Труды X-го губернского съезда земских врачей ..., 1910; Труды XI-го губернского съезда земских врачей..., 1914а). Доповіді і статті лікарів були присвячені актуальним проблемам медичної сфери, питанням лікування хворих, особливостям їхнього побуту, що впливав на захворюваність, а звіти розкривають результати проведених заходів або спеціалізованих медичних навчальних виставок тощо.

У доповіді санітарного лікаря С. Казанського «Некоторые сведения об алкоголизме в Мариупольском уезде в 1912 г.» (Казанский, 1914а) знайшли відображення аномалії громадського і приватного життя греків. Автор ставив собі за мету дослідити масштаби

вживання алкоголю населенням Маріупольського повіту. У своїй доповіді С. Казанський зазначив, що при розрахунку кількості випитої горілки по волостям на душу населення (в відрах) бралися тільки відомості щодо проданої горілки через казенні винні лавки. Серед волостей Маріупольського повіту першість по споживанню горілки на душу населення займала Майорська (1,45 відра), потім Олександрівська (1,16 відра), а далі дві грецьких волості – Велико-Каракубська (1,12 відра) і Каранська (1,06 відра). Трохи менше від 1 відра до $\frac{3}{4}$ пили в одинадцяти волостях, серед яких є і чотири грецьких: Камарська (0,88 відра), Ново-Каракубська (0,79 відра), Мало-Янісольська (0,77 відра) і Велико-Янісольська (0,76 відра). В усіх інших волостях на душу населення приходилось від $\frac{3}{4}$ до $\frac{1}{2}$ відра горілки щорічно (Казанский, 1914а, с.597). Але кількість випитої горілки на кожного чоловіка значно збільшиться, якщо взяти до уваги, що до розрахунку брали і жінок, і дітей.

Санітарний лікар підкреслив, що в Маріупольському повіті зловживали алкоголем в однаковій мірі представники всіх етносів, в тому числі і греки. У своїй доповіді С. Казанський також порахував і кількість грошей, витрачених на придбання горілки за рік на душу населення по волостям і в м. Маріуполі (наприкінці його доповіді наведено дві таблиці). Наприклад, в Велико-Каракубській волості на горілку було витрачено 9 руб. 41 коп. (на душу населення), в Каранській – 8 руб. 90 коп., Мангушській – 5 руб. 54 коп. відповідно, найменше було витрачено в Стельській волості – 3 руб. 53 коп. (Казанский, 1914а, 603).

Однією з головних задач дослідження повсякденності є спроба витлумачення побутового поведіння греків виходячи з норм і цінностей їхньої культури, розуміння сенсу світу і його сприйняття, звичного для грецького населення тієї епохи. Для дослідження цього аспекту дуже інформативним є звіт санітарного лікаря С. Казанського, опублікований у «Врачебно-санитарной хронике Екатеринославской губернии» у 1914 р. під назвою «Передвижная гигиеническая выставка в Мариупольском уезде». Крім важливих відомостей щодо ходу проведення виставки, сприйняття й реакції мешканців сіл на цей захід, звіт містить висловлювання самих поселян і цікаві факти та роздуми лікаря стосовно особливостей повсякденного життя греків.

З інформації, наданої у звіті, видно, що проблема зловживання спиртним досить гостро стояла серед населення Маріупольського повіту. Саме відділ алкоголізму викликав значний інтерес у відвідувачів виставки. Лікарям часто доводилось чути суперечки поселян про засоби боротьби з цим злом, а також, що можна було б придбати за пропиті гроші тощо. З цього приводу С. Казанський писав: «Видно, что это зло, так сильно вкоренившееся в нашей деревне, болезненно чувствуется и сознается самим населением и оно радо бы избавиться от него если бы для этого было достаточно одного его желания» (Казанский, 1914b, с.409). В с. Сартана спочатку не дуже приязно зустріли гігієнічну виставку, тому що її відкриття збіглося з підйомом антиалкогольного руху, в церкві в цей день священником була промовлена проповідь щодо обмежування вживання спиртних напоїв, а в селищі скликався схід для обговорення питання стосовно закриття казенної винної лавки і трактиру. Оскільки серед відділів виставки був і присвячений алкоголізму, населення Сартани вирішило, що виставка є «конкретним агентом» антиалкогольного руху, тому під час екскурсії по відповідному відділу, лікарям доводилось чути вигуки: «А кто же раньше спаивал нас? Сами спаивали, а теперь приехали закрывать лавку!» (Казанский, 1914b, с.407).

Необхідно зазначити, що сфера поведінки – важлива частина історичного процесу. Кожна історична епоха формує свої домінуючі моделі. Вивчаючи повсякденність греків Маріупольського повіту, через пануючі норми поведінки, можна створити неповторний

колорит минулої епохи. Поведінка виступає лише однією зі сторін, багатогранної повсякденної історії, але без розгляду її норм, неможливо скласти повне уявлення про минулий період.

Серед описово-статистичних джерел, що надають відомості з повсякденного життя грецького населення цінним є «Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным 1836 года». В архіві предводителя дворянства Олександрівського повіту за 1835-1836 рр. І. Солошича, Я. Новицьким було знайдено «Дело о доставлении Екатеринославскому Губернскому Статистическому комитету описания Александровского уезда». Докладний аналіз цього документу міститься у статті С. Арабаджи (Арабаджи, 2015).

Для вивчення питання споживання алкогольних напоїв важливі є відомості, що були надані питною конторою і Маріупольським грецьким судом. Відомості були подані відповідно до надісланих форм (Новицкий, 1889, с.2). Я. Новицький зазначав, що для опису повіту І. Солошич використовував виключно повідомлення установ, а також особисто ознайомився з положенням справ у повіті і побутовими умовами життя населення (Новицкий, 1889., с.4).

Згідно з відомостями опису в м. Маріуполі працювало 6 питних будинків. Автор підкреслював, що багато місцевих священиків зловживали спиртними напоями: «...без всякого опасения и без зазрения совести пренебрегая сан свой, участвуют с теми же простолюдинами в пьянстве по питейным домам и нередко бывают причастны, а иногда и зачинщики ссор и драк с поселянами» (Новицкий, 1889, с.7). Цей опис є цінним джерелом не тільки через ті відомості, що в ньому містяться, а й через те, що в нашому розпорядженні є невелика кількість матеріалів, які висвітлюють перебіг повсякдення населення першої половини ХІХ ст. та зібрані від офіційних установ і доповнені особистими спостереженнями автора.

Описово-статистичну інформацію містять пам'ятні книжки, які з 1828 р. почало видавати військове міністерство, а з середини ХІХ ст. – губернії. Пам'ятні книжки Катеринославської губернії видавались Катеринославським губернським статистичним комітетом (Арабаджи, 2015, с.13). Цінність цих джерел обумовлена кількістю і якістю наведених статистичних відомостей щодо наявності закладів виготовлення, продажу і зберігання алкогольних виробів. Іноді ці дані подаються у порівнянні з іншими роками, що дозволяє спостерігати динаміку змін у цій сфері. Наприклад, згідно відомостей «Памятной книжки Екатеринославской губернии за 1864 р.» в м. Маріуполі працював один горілчаний завод, 5 оптових складів спирту та горілки, 7 штофних лавок, 2 ренських погреби, 9 крамниць російських виноградних вин, 7 трактирів, одна портерна лавка і 61 питний будинок (Памятная книжка..., 1864).

Ще одним видом джерел є матеріали газетної періодики, які доповнюють документи офіційного походження та наповнюють опис перебігу повсякденного життя населення «живими» відомостями. Багато важливої інформації міститься в міській газеті «Мариупольская жизнь», яка почала видаватися 4 травня 1906 р. в м. Маріуполі.

Матеріали рубрики «Происшествия» цієї газети допоможуть розкрити морально-психологічний клімат досліджуваної епохи та аномалії громадського і приватного життя грецького населення. Інформація рубрики розподілялася за тематикою: крадіжки, пограбування, вбивства, нещасні випадки, розкриття злочину тощо. Цінність цих відомостей обумовлена докладним описом подробиць подій, що відбулися. Для прикладу наведемо типову замітку про пограбування, надруковану 18 січня 1912 р.: «На днях местный

житель Н. Челпанов, бивший в нетрезвом виде, встретился в «Центральной» гостинице со своим знакомым В. Селиверстовым и отсюда вместе с последним поехал на извозчике в другую гостиницу. По дороге, по словам Н. Челпанова, он был высажен В. Селиверстовым из саней, а так как был сильно пьян, то, упав на землю недалеко от гостиницы Мелекова, уснул. Сколько времени пролежал он на земле, Н. Челпанов не помнит, но когда проснулся, то увидел возле себя двух неизвестных ему мужчин. Было уже темно; рассмотреть лица неизвестных Н. Челпанов не мог. Неизвестные подняли Н. Челпанова с земли и повели его в кофейню Зуили Али, находящуюся на Бондарной улице. Что произошло дальше в кофейне, Н. Челпанов также не помнит, но он заявил полиции, что неизвестные вытащили его из кофейни раздетым, сняв с него шубу, стоившую 250 руб. и галоши. Установить личность неизвестных, ограбивших Н. Челпанова, не удалось...» (Дневник происшествий. Ограбление, 1912). Наявні газетні замітки про скоєні пограбування свідчать, що в більшості випадків потерпілий знаходився у нетверезому стані, відповідно алкоголізація населення виступала одним із чинників збільшення злочинності у Маріупольському повіті. Якщо проаналізувати замітки про скоєні вбивства, можна дійти висновку, що в основному причинами скоєння злочинів були спільні розпивання спиртних напоїв (Происшествия. Убийство, 1912), а також вбивства на ґрунті ревнощів (Происшествия. Убийство, 1913), з метою заволодіння майном потерпілого, а також через неприязні відносини.

Джерела особового походження, які містять інформацію щодо споживання алкогольних напоїв грецьким населенням можна класифікувати на подорожні нотатки, повідомлення та матеріали експедицій. Специфіка подорожніх нотаток обумовлена тим, що ці джерела мають виразний відбиток індивідуальності автора, його особистісного бачення світу та ставлення до описуваних подій. Мандрівники, особливо іноземці, були дуже спостережливими і в основному наголошували на тому, що кидалося їм в очі й різко відрізнялося від звичної обстановки. Іноді джерела створювалися по «гарячих слідах» подій у формі щоденникових записів. Однак, частіше виявляється, що більш поширеною формою є спогади. І це знову ж таки накладало особливий відбиток на джерело, як на особливу форму відображення дійсності.

Одним із перших іноземців, які приїздили до м. Маріуполя, був німецький натураліст П. Паллас. Крім міста, він відвідав грецьке селище Мангуш. В селищі він зустрівся з селянами та священниками, які знаходилися у стані алкогольного сп'яніння, внаслідок того, що разом розпивали молоде вино щойно привезене з Криму (Pallas, 1812). Спільне розпивання спиртних напоїв здивувало натураліста.

Особливе місце серед нотаток іноземців посідають спогади Х. Бока. Впродовж місяця Х. Бок встиг ознайомитися з Маріуполем та прилеглими до міста грецькими селищами. В нотатках автор приділив увагу торговим закладам міста, сортуванню товарів в них, а також закладам з роздрібною торгівлею спиртними напоями (Бок, 1847).

Серед подорожніх нотаток варто віділити «Письма из Таганрога» невідомого автора, які у 1809 р. були надруковані у «Санкт-Петербургском журнале» (Письма из Таганрога, 1809). У цьому джерелі автор приділив увагу забезпеченню греків м. Маріуполя алкогольними напоями. Автор зазначав, що пиво до міста привозили з Ростова, а вина греки вживали Донські, Кримські та з Архіпелагу (група островів в Егейському морі). На думку автора, найбільш смачні вина привозилися з Дону, але тільки в тому випадку, коли вони не були підроблені.

Г. Тітов у своїх «Письмах из Екатеринослава», а саме в сьомому листі «Мариупольские греки», виданому у 1849 р. описав перебіг життя греків, їх звичаї. При написанні автор

мимоволі враховував морально-етичні норми, що були прийняті в суспільстві, усталені стандарти суджень та оцінок. Автор листів відзначав, що стримування у греків – загальна чеснота: між ними майже ніколи не буває п'яниць (Титов, 1849).

Цінним джерелом є повідомлення грека с. Ново-Каракуби М. Хараджи, що було написано в листопаді 1906 р. і містить багато відомостей стосовно повсякденності греків не тільки с. Ново-Каракуби, а й інших грецьких сіл. З тексту видно, що автор М. Хараджа був середніх років, пройшов службу в армії, брав участь у громадських справах свого села, був досить ерудованим, неодноразово виїжджав за межі селища і звертав увагу на особливості повсякденного життя селян інших етнічних груп. Це джерело унікальне у своєму роді, тому що написано греком, який тверезо оцінював вади й чесноти своєї спільноти. Повідомлення призначалось мешканцям села, в якому проживав і сам автор, тому події, факти та явища описувалися ним досить об'єктивно. Однією з тем, яка хвилювала автора, була проблема виховання молоді. М. Хараджа зазначав, що у молоді було багато поганих звичок: вони любили надмірно випити та грали в карти (Хараджа, 1907).

Серед джерел особового походження важливе місце посідають матеріали експедицій. У цих джерелах у ролі дослідників виступали науковці, представники міської та сільської інтелігенції, лікарі, які були активними учасниками обстежень селищ, що проводилися науковими товариствами.

У 80-х роках XIX ст. грецьки села Маріупольського повіту відвідав Е. Августинович. Він ставив собі за мету дослідити чи визначається якість господарювання формою власності на землю; чи залежить добробут селян від розміру податків; як впливали розміри селянських наділів на їх добробут і можливість заощаджувати. В своїй роботі Е. Августинович описав основні заняття греків, особливості землеволодіння і оподаткування та спосіб їх життя. Автор писав, що греки не могли самостійно обробити всю свою землю і тому частину наділу віддавали в оренду селянам ціною від 1½ до 3 руб. за десятину, або під скопщину під 1/3 врожаю. Навесні ж, коли у греків бракувало продовольства, вони віддавали землю за безцінь. На думку Е. Августиновича селяни спеціально чекали цієї пори року та, знаючи слабкість греків до пияцтва, за півкварті разом розпитого вина і мішок картоплі брали десятину землі (Августинович, 1882, с.18). Августинович акцентував увагу на тому, що греки недбало розпоряджалися своїми грошима: коли вони були – дозволяли собі «кутеж», напої й різні смачні м'ясні страви, а коли гроші закінчувалися, щодня їли лише кисле молоко, розведене з водою й змішане з тістом або тільки хліб з перцем (Августинович, 1882, с.19).

На початку 80-х рр. XIX ст. Одеське товариство історії та старожитностей розробило програму для опису традиційної культури іноземців Новоросійського краю. Ця програма була надіслана інспекторам народних училищ Одеського учбового округу, а далі вчителям, які працювали в школах. Вони повинні були описати селища за наступною схемою: 1) Місце розташування, відстань села від губернського, повітового міст та найближчих сіл; 2) географічне положення та клімат; 3) історія заснування села, віросповідання та моральність жителів, рівень розвитку освіти; 4) господарський розвиток та рівень життя населення; 5) сімейні та громадські зв'язки, особливості етнічної психології, внутрішній інтер'єр осель, одяг, особливості харчування та звичаї; 6) старовинні пам'ятки та споруди.

У Держархіві Одеської області у 93 фондів зберігаються описи грецьких сіл Великої Каракуби та Костянтинівки. Ці описи – матеріали експедицій, відрізняються системністю, завершеністю та містять цінну інформацію з повсякденного життя греків Маріупольського повіту. У 1884 р. учитель Іван Нестеренко зробив опис с. Велика Каракуба. На його думку

характер греків був суворий, розумово вони були майже нерозвинені, відрізнялися схильністю до пияцтва, релігійних жителів було дуже мало (Описание сел..., 1884).

У 1890 р. на кошти Імператорської Археологічної комісії і Російського географічного товариства в Маріуполь був відряджений Ф. Браун – приват-доцент Санкт-Петербурзького університету. В Маріупольському повіті він провів 10 днів, за цей час дослідник встиг ознайомитись з містом Маріуполем та селами Старий Крим, Карань, Ігнатіївка, Ласпа, Бешево, Улакли, Богатирь, Камара, Старий Керменчик, Мангуш, Велика Янісоль та Стила. Під час своєї експедиції, автор зібрав інформацію відносно побуту та звичаїв, психологічних особливостей характеру греків, народні перекази, зробив висновки стосовно антропологічного типу переселенців тощо.

Відвідавши зазначені села Ф. Браун зробив висновок, що в побуті та звичаях переселенці-греки не відрізнялися від татар: і ті, й інші, як скаржилися йому священики, народ ледачий, працюють тільки чоловіки, та й то лише бідні, жінки ж всі вдома сидять і весь день трубки курять, в цьому він бачив збереження рис їх кримського життя й татарського впливу. Приват-доцент дав характеристику грекам: «Но вообще они народ трезвый и честный; пьянство пока еще не слишком сильно распространено» (Браун, 1890, с.86).

Огляд джерел особового походження засвідчує, що в основному їх автори або надавали відомості щодо торгових закладів, що займалися продажем спиртних напоїв в м. Маріуполі та грецьких селах, а також місць-постачальників алкоголю, або надавали власну оцінку культурі споживанню алкогольних виробів греками, в деяких випадках досить різко підкреслюючи нераціональне споживання спиртних напоїв населенням.

Таким чином, проблема нераціонального споживання спиртних напоїв у повсякденному житті населення знайшла своє відображення в численних актових джерелах. Основна їх частина зберігається у 110 та 113 фондах Держархіву Донецької області. Більшість з них – це постанови Маріупольського повітового земства та Маріупольської міської Думи. Виявлено, що актові розпорядчі документи були створені внаслідок існування проблеми ненормованого вживання алкоголю населенням і були спрямовані на зменшення негативного впливу цього явища через підвищення цін і штрафів. Актові джерела є репрезентативними та інформативно насиченими. Матеріали діловодства, а саме доповіді лікарів, містять унікальні відомості, що відображають масштаби вживання алкоголю жителями грецьких селищ, а також доповнені особистими роздумами представників медичної сфери. Описово-статистичні матеріали надають важливі дані щодо кількості закладів виготовлення, продажу і зберігання алкогольних виробів і дозволяють простежити динаміку їх збільшення, відповідно вони віддзеркалюють затребуваність послуг на ринку продажу алкоголю.

Показано, що матеріали міської газети доповнюють відомості офіційних джерел «живим змістом», висвітлюють перебіг злочинів, які були скоєні під впливом алкогольного сп'яніння. Вони по кроковому описують розкриті правопорушення, в основному вбивства та грабунки, що дозволяє побачити особливості девіантної поведінки грецького населення.

Незважаючи на значний ступінь суб'єктивності інформації, яка міститься в джерелах особового походження, вона, в той же час, є досить розгорнутою, тобто з поясненнями, чому так чи інакше вважає автор. Ці джерела створюють потенційні можливості пізнання повсякденності, вони є досить інформативними для адекватного розуміння та об'єктивного оцінювання повсякденного життя грецького населення Маріупольського повіту.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є вивчення девіантних форм поведінки в середовищі грецького населення та їх зв'язку з вживанням алкогольних напоїв.

Бібліографічний список

- Августинович, Э., 1882. *По селениям и колониям Новороссии*. Санкт-Петербург: Типография товарищества «Общественная польза».
- Арабаджи, С.С., 2015. Описово-статистичні джерела як носії інформації про повсякденність грецького населення Маріупольського повіту у ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 13–14, с.9–17.
- Араджиони, М.А., 1999. *Греки Крыма и Приазовья история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII-90-е гг. XX вв.)*. Симферополь: Амена.
- Бок, Х., 1847. Месяц в Мариуполе. *Московские ведомости*, 136, с.1044-1046.
- Браун, Ф.А., 1890. Мариупольские греки. *Живая старина*, 2, с.78-92.
- Ведомости о капиталах и расходах Мариупольского уездного земства, отчеты о землевладении уезда*, 1894. ф.110/1/13, 10 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
- Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии*, 1903а. 1(январь).
- Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии*, 1903б. 2(февраль).
- Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии*, 1914. 6-7(июнь–июль).
- Выписки из протокола заседаний Мариупольской городской думы и переписка с директором народных училищ Екатеринославской губернии в введении при учреждении занятий садоводством, огородничеством, пчеловодством*, 1890-1891. ф.113/1/68, 14 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
- Дневник происшествий. Ограбление, 1912. *Мариупольская жизнь*, 1601, с.3.
- Душка, В.Г., 2005. *Село над Кальмиусом: Очерки истории села Старая Ласпа*. Донецк: Кальмиус, Кн.1.
- Заявления и донесения о нарушении правил торговли*, 1910-1914. ф.110/1/55, 21 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
- Казанский, С., 1914а. Некоторые сведения об алкоголизме в Мариупольском уезде в 1912 г. *Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии*, 4-5(апрель – май 1914), с.553-712.
- Казанский, С., 1914б. Передвижная гигиеническая выставка в Мариупольском уезде. *Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии*, 3(март), с.170-552.
- Новицкий, Я., 1889. *Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным 1836 года*. Екатеринослав: Типография губернського правления.
- О земских учреждениях в Екатеринославской губернии*, 1866-1869. ф.1287/22/1416, 76 арк. Санкт-Петербург: Российский государственный исторический архив.
- Описание сел: Константиновки, Богородицкого, Инзовки, Большой Каракубы*, 1884. ф.93/1/178, 32 арк. Одеса: Державний архів Одеської області.
- Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год*, 1864. Екатеринослав: В типографии Я. Чауссаго.
- Письма из Таганрога, 1809. *Санкт-Петербургский журнал*, 3, с.93-99; 5, с.85-95.
- Пономарьова, І.С., 2006. *Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок ХХІ ст.)*. *Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Реферат.

- Происшествия. Убийство, 1912. *Мариупольская жизнь*, 1879, с.2.
Происшествия. Убийство, 1913. *Мариупольская жизнь*, 2052, с.3.
Сборник обязательных постановлений Мариупольской Городской Думы и обязательные постановления Мариупольской Городской Думы об условиях производства и продажи спиртных напитков, времени открытия и закрытия торговых заведений, устройстве тротуаров, посадке деревьев и др., 1895-1903. ф.113/1/191, 74 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
Свидетельство Мариупольской полицейской управы, объявления и прошения разных лиц о закрытии трактирных заведений в г. Мариуполе, 1890-1891. ф.113/1/80, 20 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
Титов, Г., 1849. *Письма из Екатеринослава*. Одесса: Типография Брауна и К.
Труды X-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии (4-13-го марта 1910 г.), 1910. Екатеринослав: Типография Торгового Дома «Нейте и Мясоедов», Т.2.
Труды XI-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии (20-29-го марта 1914 г.), 1914. Екатеринослав: Типография К.А. Андрущенко, Т.4.
Хараджа, М., 1907. *К землякам грекам села Ново-Каракубы Мариупольского уезда*. Мариуполь: Типография Э.И. Гольдринна.
Циркуляры департамента торговли и переписка с Екатеринославской казенной палатой и Мариупольским казначейством о выдаче торговых и промысловых документов, 1892. ф.113/1/111, 35 арк. Костянтинівка: Державний архів Донецької області.
Pallas, P.S., 1812. *Travels through the southern provinces of the Russian empire in the years 1793 and 1794*. London, Vol.1.

References

- Arabadzhy, S., 2015. *Opysovo-statystychni dzherela yak nosii informatsii pro povsiakdennist hretskoho naselennia Mariupolskoho povitu u XIX– na pochatku XX st.* [Descriptive and statistical sources as data carriers providing Information on Mariupol uyezd greek population daily routine in the XIXth- early XXth centuries]. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriâ: İstoriâ, politologiâ*, 13-14, pp.9-17. (in Ukrainian).
Aradzhioni, M.A., 1999. *Greki Kryma i Priazovya istoriya izucheniya i istoriografiya etnicheskoj istorii i kultury (80-e gg. XVIII-90-e gg. XX vv.)* [Greeks of Crimea and Azov region history of study and historiography of ethnic history and culture (80s. XVIII-90s. XX centuries)]. Simferopol: Amena. (in Russian).
Avgustinovich, E., 1882. *Po seleniyam i koloniyam Novorossii* [In the villages and colonies of Novorossiia]. Sankt-Peterburg: Tipografiya tovarishchestva «Obshchestvennaya polza». (in Russian).
Bok, Kh., 1847. *Mesyats v Mariupole* [A month in Mariupol]. *Moskovskie vedomosti*, 136, pp.1044-1046. (in Russian).
Braun, F.A., 1890. *Mariupolskie greki* [Greeks of Mariupol]. *Zhivaya starina*, 2, pp.78-92. (in Russian).
Dnevnik proisshestviy. Ograblenie [Diary of incidents. Robbery], 1912. *Mariupolskaya zhizn*, 1601, p.3. (in Russian).

- Dushka, V.G., 2005. *Selo nad Kalmiusom: Ocherki istorii sela Staraya Laspa* [The village above Kalmius: Essays on the history of the village of Staraya Laspa]. Donetsk: Kalmius, Vol.1. (in Russian).
- Kazanskiy, S., 1914. Nekotorye svedeniya ob alkogolizme v Mariupolskom uезде v 1912 g. [Some information about alcoholism in the Mariupol district in 1912]. *Vrachebno-sanitarnaya khronika Yekaterinoslavskoy gubernii*, 4-5(April – May), pp.553-712. (in Russian).
- Kazanskiy, S., 1914. Peredvizhnaya gigienicheskaya vystavka v Mariupolskom uезде [Traveling hygienic exhibition in the Mariupol district]. *Vrachebno-sanitarnaya khronika Yekaterinoslavskoy gubernii*, 3(March), pp.170-552. (in Russian).
- Kharadzha, M., 1907. *K zemlyakam grekam sela Novo-Karakuby Mariupolskogo uезда* [To fellow Greeks of the village of Novo-Karakuby, Mariupol district]. Mariupol: Tipografiya E.I. Goldrina.
- Novitskiy, Ya., 1889. *Statisticheskoe opisanie Aleksandrovskogo uезда i Mariupolskogo okruga po arkhivnym dannym 1836 goda* [Statistical description of the Aleksandrovsky district and the Mariupol district according to the archival data of 1836]. Yekaterinoslav: Tipografiya gubernskogo pravleniya. (in Russian).
- O zemskikh uchrezhdeniyakh v Yekaterinoslavskoy gubernii* [About zemstvo institutions in the Yekaterinoslav province], 1866-1869. f.1287/22/1416, 76 fols. Sankt-Peterburg: Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv. (in Russian).
- Opisanie sel: Konstantinovki, Bogoroditskogo, Inzovki, Bolshoy Karakuby* [Description of the villages: Konstantinovka, Bogoroditsky, Inzovka, Bolshaya Karakuba], 1884. f.93/1/178, 32 fols. Odesa: State Archives of Odesa Region. (in Russian).
- Pallas, P.S., 1812. *Travels through the southern provinces of the Russian empire in the years 1793 and 1794*. London, Vol.1.
- Pamyatnaya knizhka Yekaterinoslavskoy gubernii na 1864 god* [Commemorative book of the Yekaterinoslav province for 1864], 1864. Yekaterinoslav: V tipografii Ya. Chausskago. (in Russian).
- Pisma iz Taganroga [Letters from Taganrog], 1809. *Sankt-Peterburgskiy zhurnal*, 3, pp.93-99; 5, pp.85-95. (in Russian).
- Ponomarova, I.S., 2006. *Etnichna istoriia hrekiv Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XXI st.). Istoryko-etnografichne doslidzhennia* [Ethnic history of the Greeks of the Azov region (late XVIII - early XXI century). Historical and ethnographic research]. Kyiv: Referat. (in Ukrainian).
- Proisshestiya. Ubiystvo [Incidents. Murder], 1912. *Mariupolskaya zhizn*, 1879, p.2. (in Russian).
- Proisshestiya. Ubiystvo [Incidents. Murder], 1913. *Mariupolskaya zhizn*, 2052, p.3. (in Russian).
- Sbornik obyazatelnykh postanovleniy Mariupolskoy Gorodskoy Dumy i obyazatelnye postanovleniya Mariupolskoy Gorodskoy Dumy ob usloviyakh proizvodstva i prodazhi spirnykh napitkov, vremeni otkrytiya i zakrytiya torgovykh zavedeniy, ustroystve trotuarov, posadke derevev i dr. [Collection of mandatory decisions of the Mariupol City Duma and mandatory decisions of the Mariupol City Duma on the conditions for the production and sale of alcoholic beverages, the opening and closing times of trade establishments, the arrangement of sidewalks, planting trees, etc.], 1895-1903. f.113/1/191, 74 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).
- Svidetelstvo Mariupolskoy politseyskoy upravly, obyavleniya i prosheniya raznykh lits o zakrytii traktirnykh zavedeniy v g. Mariupole* [Certificate of the Mariupol Police Board, announcements and petitions of various persons about the closure of taverns in Mariupol],

- 1890-1891. f.113/1/80, 20 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).
- Titov, G., 1849. *Pisma iz Yekaterinoslava [Letters from Yekaterinoslav]*. Odessa: Tipografiya Brauna i K. (in Russian).
- Trudy 10-go gubernskogo sezda zemskikh vrachey i predstaviteley zemskikh uchrezhdeniy Yekaterinoslavskoy gubernii (4-13-go marta 1910 g.) [Proceedings of the X-th provincial congress of zemstvo doctors and representatives of zemstvo institutions of the Yekaterinoslav province (March 4-13, 1910)]*, 1910. Yekaterinoslav: Tipografiya Torgovogo Doma «Neyte i Myasodov», Vol.2.
- Trudy 11-go gubernskogo sezda zemskikh vrachey i predstaviteley zemskikh uchrezhdeniy Yekaterinoslavskoy gubernii (20-29-go marta 1914 g.) [Proceedings of the 11 provincial congress of zemstvo doctors and representatives of zemstvo institutions of the Yekaterinoslav province (March 20-29, 1914)]*, 1914. Yekaterinoslav: Tipografiya K.A. Andrushchenko, Vol.4.
- Tsirkulyary departamenta torgovli i perepiska s Yekaterinoslavskoy kazennoy palatoy i Mariupolskim kaznacheystvom o vydache torgovykh i promyslovykh dokumentov [Circulars of the department of trade and correspondence with the Ekaterinoslavskaya treasury chamber and the Mariupol treasury on the issuance of trade and trade documents]*, 1892. f.113/1/111, 35 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).
- Vedomosti o kapitalakh i raskhodakh Mariupolskogo uездnogo zemstva, otchety o zemlevladdenii uезда [Statements on capitals and expenses of the Mariupol district zemstvo, reports on land tenure of the county]*, 1894. f.110/1/13, 10 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).
- Vypiski iz protokola zasedaniy Mariupolskoy gorodskoy dumy i perepiska s direktorom narodnykh uchilishch Yekaterinoslavskoy gubernii v vvedenii pri uchrezhdeniyakh zanyatiy sadovodstvom, ogorodnichestvom, pchelovodstvom [Extracts from the minutes of the meetings of the Mariupol City Duma and the correspondence with the director of public schools of the Yekaterinoslav province in the introduction at the institutions of horticulture, horticulture, beekeeping]*, 1890-1891. f.113/1/68, 14 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).
- Zayavleniya i doneseniya o narushenii pravil torgovli [Statements and reports of violations of trade rules]*, 1910-1914. f.110/1/55, 21 fols. Kostiantynivka: State Archives of Donetsk Region. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 22.02.2021 р.

S. Arabadzhy

ALCOHOL CONSUMPTION IN EVERYDAY LIFE OF MARIUPOL UYEZD GREEKS: SOURCE STUDY ASPECT

The studies examine the complex of sources reflecting Mariupol uyezd Greeks alcohol consumption in the XIXth – early XXth centuries. The existing complex of the written sources is classified into stamped (official) and clerical documents, descriptive and statistical materials and periodicals' materials, sources of special origin. It was determined that the stamped regulatory documents were created due to the existence of the problem of the population's alcohol abuse and were directed to the minimization of its negative influence by means of prices and fines increase. The stamped sources are representational, most of them are kept in the State Archival Funds of Donetsk region.

It was proved that the clerical materials, the doctors' reports in particular, have the unique data that reflect the scope of alcohol consumption among the Greek villagers and are also complemented with the personal reflections of medical sphere representatives. The descriptive and statistical materials give the significant data concerning quantity of the places where alcohol-containing products were produced, distributed and stored. They also enable to trace the dynamics of their growth; accordingly they represent demand for services in the alcohol beverage market.

The article demonstrates that the materials of the city's newspaper complement the data of the official sources with the "vivid content", cover the crimes that were committed under the influence of alcohol. They describe the detected crimes, mainly murders and robberies, stepwise that allow tracing peculiarities of the Greek population's deviant behavior.

The sources of special origin concerning the Greeks' alcohol consumption in their everyday life are represented by travel notes including foreigners' letters, applications and expeditions' materials. The article shows that these sources have completely opposite data as to people's alcohol consumption. It also characterizes the conditions under which they were written and characteristic features of their authors.

Key words: source, alcohol consumption, everyday life, the Greeks of the Mariupol uyezd.

УДК 930.2:712(477)

В. П. Бутенко

ПРОСОПОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПАРКОВІЙ КУЛЬТУРІ

В статті осмислюється виняткове значення поняття «просопографія», методів просопографії, просопографічних досліджень, зокрема просопографічного портрету в історико-культурному знанні, а саме - українській парковій культурі. Акцентується увага на важливості осмислення історичних постатей, родин, їх діяльності на території українських земель, посилюється значення просопографічних досліджень за допомогою яких відстежуються історичні, політичні, соціальні, культурні ролі та події. Теоретично осмислюється функціонал історичної пам'яті, культурної зокрема, як важливого історико-організаційного процесу. На прикладі просопографічних досліджень родини Потоцьких доведено їх виняткове історико-культурне значення у становленні української паркової культури. Фактологічно доведено актуальність просопографічних досліджень при формуванні сучасних стратегій культуротворчого розвитку українських міст та територій в їх локальному й глобальному вимірах.

Ключові слова: просопографія, метод просопографії, просопографічні дослідження, просопографічний портрет, історична пам'ять, історико-культурна спадщина, паркова культура.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-19-28

Постановка проблеми. Історія як свідок минулого, як жива пам'ять привертає увагу людства на всіх етапах його розвитку. Історію створюють люди, які залишили свій унікальний слід у певний період. Вивчення і дослідження ролі історичних постатей, їх

діяльності і винятковому значенні у розбудові українських земель України набувають актуальності в силу сучасних трансформацій історико-культурних просторів. В свою чергу посилюється значення просопографічних досліджень за допомогою яких відстежуються історичні, політичні, соціальні, культурні ролі та події. Особливої актуальності просопографічні розвідки набувають в процесах формування історичної свідомості українців, розуміння ролі і значення історичної постаті у становленні України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як спеціальна історична дисципліна просопографія в своєму науковому потенціалі на думку українських вчених «вивчає певний комплекс історичних джерел біографічного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини тощо, з метою створення портретів окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями, для реконструкції минулого як історії людей» (Томазов, 2012).

Досліджуючи історію становлення та розвиток методу просопографії білоруській дослідник С. Гончаренко окреслює два основних підходів до суті просопографії. На думку вченого «перший - це бажання дати цьому методу визначення на основі власного досвіду його використання; другий – у вивчення біографічних характеристик групи осіб в історії шляхом колективного вивчення їхнього життя» (Гончаренко, 2017, с.95).

Так, останні десятиліття в Україні спостерігається поглиблена тенденція до вивчення історії окремих родів, виникають нові генеалогічні розвідки, посилюється інтерес до просопографічних досліджень, про що яскраво свідчать дослідження українських вчених.

Історик О. Гураль досліджуючи джерельну базу просопографічного портрета родини Старицьких зазначає на визначальному значенні феномену просопографії та її функціональній багатогранності при вивченні історичних постатей, родин для історії України, української культури, зокрема. В такому контексті, вчена наголошує на важливості вивчення просопографічних портретів родин, які відіграли особливу роль у становленні української державності. Теоретичне визначення практичної суті поняття «просопографічний портрет родини», історик визначає як «комплексне, побудоване на основі всіх відомих джерел, із застосуванням просопографічних методів, дослідження кількох поколінь родичів, що проживали у суміжний історичний час, були пов'язані кровними або шлюбними зв'язками, специфікою сімейного виховання, спільним життєвим простором, морально-етичними цінностями, взаємною відповідальністю та взаємовпливом» (Гураль, 2014, с.3).

В перспективному науковому дискурсі на питаннях особливого значення просопографічних досліджень акцентує увагу українська дослідниця С. Бараненко. Досліджуючи роль і значення історико-біографічних та просопографічних досліджень дворянства у сучасній українській історіографії, С. Бараненко визначає підвищену увагу просопографічних студій в українському, історико-науковому знанні. На думку вченої, «така актуалізація пов'язана з тим, що історики намагаються створювати не тільки історико-біографічні, а більш поглиблені особистісні персоніфіковані дослідження однієї людини, або групи осіб» (Бараненко, 2018, с.88).

Отже, українські вчені наголошують на важливості просопографічних досліджень, якісна складова яких дозволить сформуванню історичні знання про впливовість та значення історичних постатей, родів на становлення і розвиток української унікальності.

Метою даної роботи є дослідження значення просопографічних досліджень в українській парковій культурі, осмисленні ролі видатних постатей, зокрема родини Потоцьких, у становленні і розвитку паркової спадщини України.

Методика дослідження базується на пріоритетному аналізі сучасних історичних досліджень на основі архівних матеріалів та міждисциплінарних підходах і позицій, щодо розкриття феномену просопографічних досліджень у формуванні паркового історико-культурного надбання. Застосування біографічного методу дозволило визначити й осмислити значення родини Потоцьких у формуванні паркової культури на українській землі.

Основна частина. В контексті представленої теми, просопографічна теоретична проблематика актуалізує питання важливості історико-культурних фактів в сучасних стратегічних культуротворчих процесах. Одним з таких стратегічних процесів є збереження та осмислення значення історичної пам'яті. Українські вчені, досліджуючи сучасний функціонал історичної пам'яті наголошують на її пріоритетності при процесах мобілізації національної свідомості, у контексті становлення національної ідентичності.

Так, О. Трегуб досліджуючи історичну пам'ять, як важливий історико-організаційний процес наголошує на вирішальній ролі пам'яті, яка на думку дослідниці полягає у «відображенні того, що ми вже колись сприймали, що збагатило наш досвід і що за потреби можна знову відтворити, адже без пам'яті був би неможливий прогрес у розвитку як окремої особистості, так і всього людства» (Трегуб, 2008, с.26).

Український філософ Н. Ковтун, теоретично осмислюючи історичну пам'ять і толерантність в контексті становлення національної ідентичності наголошує на пріоритетності останньої у формуванні культурної історичної пам'яті. Досить слушним є дослідницький симбіоз при осмисленні таких понять як «історична пам'ять» і «толерантність». Наголошується на винятковому значенні толерантності при формуванні історичної пам'яті, а саме її врахуванні до інтересів іншого етносу, народу, нації, при визначенні значимих для України історичних постатей та їх винятковому внеску в державотворчий розвиток, культурний зокрема. Вчена досить слушно зазначає, що «через культуру історична пам'ять постає основою історичного мислення, у межах якого відбувається усвідомлення нацією самої себе, розуміння того, що вона має свою історію, робить свій внесок у розвиток світової цивілізації» (Ковтун, 2011).

Питання пріоритетності і важливості історичної пам'яті актуалізується серед представників педагогічного знання. Особливої актуальності і значення історичні постаті набувають при вихованні підростаючого покоління, з метою не тільки освітнього, а й патріотичного значення. Історична постать в педагогічному процесі є активно досліджуваним об'єктом дисертаційних досліджень. Заслуговує на увагу дослідження А. Пінчука, який розглядаючи методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії наголошує, що «шкільна історична освіта як складова національної освіти виховує в дітей духовні та моральні ціннісні орієнтації, стійкий інтерес до подій і явищ суспільного життя та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості, її самореалізації в сучасному суспільстві; вона допомагає сформувати в учнів основи почуття особистої та національної гідності, що є найважливішою складовою громадянськості» (Пінчук, 2006, с.3).

В контексті вищезазначеного слід наголосити на впровадженні різноманітних освітніх практик для досягнення педагогічних цілей, серед яких особливе місце належить

туристично-екскурсійній діяльності, де історичним постатям відводиться одне з головних пізнавальних, освітніх, інформативних місць.

Набувають актуальності просопографічні дослідження при формуванні історико-культурного потенціалу і ресурсу туристичних об'єктів. Особливе місце в сучасних культуротворчих, туристичних стратегіях належить паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва, паркова культура яких має давню історію і яка пов'язана з життям відомих історичних постатей і родин.

Українські дослідники осмислюючи паркову культуру як потужний історико-культурний ресурс наголошують на її унікальному місці в культурній картині України. Заслугує на увагу розвідки вітчизняної культурологині Ольги Копієвської. Вчена досліджуючи функціонал парків визначає паркову культуру, як «міцний соціальний та економічний фактор життєдіяльності суспільства, багатогранний історико-культурний індикатор нашого часу, у якому поєднано різноманітні інтереси, закономірності та процеси і який є частиною нашої повсякденної культури» (Копієвська, 2015, с.11).

Паркова культура, її історичний потенціал набувають важливого значення в процесах міжкультурного туристичного діалогу. В такому контексті українські дослідники наголошують на питаннях світового визнання фортифікаційних та палацово-паркових культурних ландшафтів України, а саме – процедурної пріоритетності внесення унікальних паркових історико-культурних об'єктів до списку культурної спадщини ЮНЕСКО. Дослідники однак у своїх висновках про важливість популяризації та зовнішньо-процесуальному визнанні українських паркових об'єктів у всесвітній історико-культурній мережі, де палацам, паркам, фортецям та замкам відводиться унікальне місце у загальному просторі європейського архітектурного мистецтва (Молодецький, Васильєва, Навроцька та Пташник, 2010).

Отже, вищезазначене дозволяє нам наголосити на пріоритетності активного наукового осмислення сучасного ресурсного потенціалу паркової культури в контексті її просопографічного значення.

В такому контексті набуває значення і актуальності активне використання історичних подій, фактів які є першоджерелом становлення і розвитку паркової культури і пов'язана остання з життям і діяльністю відомих постатей і родин.

Вагомий внесок у розбудову унікальної паркової культури було внесено магнацькою родиною Потоцьких. Цей графський рід був одним з відомих і найчисельніших польсько-українських шляхетських родів, їм належало чисельна кількість міст і сіл в Україні. Представники цього магнацького роду займали високі державні пости, серед військової, меценатської, державної, культурної діяльності. Життя і діяльність відомої родини є об'єктом дослідницьких пошуків українських істориків. Українські архіви зберігають певну частину майнових родинних документів, які неодноразово розглядаються істориками.

Так, досліджуючи історію родинних архівів дослідниця О. Лобко зазначає, що тільки у державному архіві Вінницької області зберігаються безцінний фонд графів Потоцьких, від приватного листування, генеалогічних таблиць, метричних записів, до заповітів, родинних документів, каталогів дворянських бібліотек. Ретельно дослідивши архівний фондний ресурс родини Потоцьких, О. Лобко дійшла висновків про те, що «в Україні та поза її межами існує досить велика джерельна база, що стосується досліджуваних родин, але вона до нашого часу вивчена однобічно: практично вивчався лише економічний стан маєтків та їх сільськогосподарська діяльність. Малодосліджуваним є листування як між членами цієї родини, так і з відомими родинами того часу» (Лобко, 2001, с.72).

Отже, для посилення значення паркової культури слід науковцям посилити вивчення документальних артефактів з точки зору впливу історичних постатей, родинних зав'язків, листування, які дозволяють розкрити дух епохи в її історико-культурному значенні для України.

Визначальне місце серед перлин паркового мистецтва, який пов'язано з родиною Потоцьких належить славнозвісному Софіївському парку, який вважається шедевром світового садово-паркового мистецтва кінця XVII – початку XIX століть. До історії виникнення парку досить активно прикута увага українських істориків.

Так, доктор історичних наук, професор Т. Чубіна досліджуючи історію становлення та етапи розвитку дендрологічного парку «Софіївка» на фактологічному матеріалі доводить історико-культурну винятковість діяльності роду Потоцьких для України. Дослідниця досить слушно зазначає, що «українські маєтки Потоцьких за всіх часів, а особливо наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст., являли собою визначні культурні центри, були важливими осередками духовного життя суспільства. На думку вченої, кожне покоління роду Потоцьких відзначала наявність неординарних особистостей, які зробили вагомий внесок в економічний та культурний розвиток регіону, країни, нації» (Чубіна, 2014, с.7).

Цікаві історичні факти культуротворчого значення діяльності родини Потоцьких осмислює І. Косенко. Дослідниця осмислюючи французьку пейзажну лінію Софіївського парку наголошує на визначальній ролі і значенні ідейної натхненниці, а саме дружини графа С. Потоцького – Софії Вітт-Потоцької. На основі архівних документів, які дослідила вчена, вона аргументовано доводить можливість впливу, а саме – особистого захоплення Софією французьким парковим стилем, що в подальшому вплинуло на формування культури парку Софіївка. І. Косенко припускає, що «саме Софія Потоцька була головним ідеологом створення основних композицій парку "Софіївка", оскільки вона мала можливість ознайомитися із зразками садово-паркового мистецтва Франції другої половини XVIII століття» (Косенко, 2003, с.148).

Не менш цікавим для висвітлення теми просопографічних досліджень у парковій культурі є висновки І. Кривошеї. Дослідник розкриваючи питання рецепції культурного життя Умані в мемуарній літературі за часи польських аристократів Потоцьких, дійшов висновку, про певне домінування біографічних портретів Станіслава Щенсного і Софії Потоцьких та їх нащадків, що в свою чергу фрагментарно розкриває їх культурне життя. При цьому автор дослідження зазначає на важливості ретельного, подальшого мемуарних досліджень історичного феномену парку «Софіївка», що дозволить посилити його культурне значення (Кривошея, 2012, с.205).

Особливий історико-культурний слід родина Потоцьких залишила на території сучасної Вінницької області. Українські вчені приділяють увагу Тульчинській лінії. Зокрема, історик Т. Чубіна, осмислюючи стан наукової розробки роду Потоцьких зазначає на малодосліджуваній увазі вчених саме на Тульчинській лінії. Виокремлюючи п'ять основних груп досліджень, вчена дійшла висновку, що «історія тульчинської лінії роду Потоцьких привертає увагу істориків переважно в контексті діяльності окремих представників досліджуваного фамільного клану» (Чубіна, 2013).

Тульчинська спадщина родини Потоцьких сьогодні актуалізується в контексті стратегічного розвитку області. Особлива увага прикута до палацу Потоцьких, який став унікальною культурно-історичною, туристичною візитівкою сучасної Вінниччини. Актуалізується питання щодо відродження не тільки Палацу Потоцьких, а й парку

«Хороше», який було закладено Потоцькими у 1782 р. за проектом архітектора П. Ленро. У парку були ставки, канали, скульптури, фонтани. Ініціативною групою було створено організацію «Ля Рош», яка власними силами почала процес відновлення парку, залучивши до цього процесу художників, урбаністів, дизайнерів й архітекторів. Слід наголосити, що історія парку нажалі не є об'єктом вивчення вчених, що певною мірою унеможливило автентичне відтворення паркової зони, її історико-культурного ресурсу і потенціалу.

Паркова спадщина родини Потоцьких на Вінниччині позначилася й в селі Печера, яке увійшло до конкурсного переліку «Неймовірні села України 2017». Історико-культурною перлиною Печери є пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Печерський парк», історична пам'ятка XVIII ст., якій з 1840-х років і до приходу радянської влади належав Костянтин Потоцькому.

О.Бондар досліджуючи архітектурну унікальність об'єктів культурної спадщини села Печера згадує й про історично-описове значення Печерського парку. «Парк зі статуями та мармуровими сходами, що спускалися до самої річки, з мармуровими купальнями; виноградники з каналом для зрошення, млин з донині існуючими сімейним склепом і парком. Парк був розділений на дві рівні частини дивовижною алеєю із липових дерев, висаджених у чотири ряди, 160 мармурових сходинок вели до річки, а витончені скульптури з усіх боків прикрашали ландшафт» (Бондар, упоряд., 2019).

Слід наголосити, що паркова спадщина с. Печера не є активно досліджуваним об'єктом науковців і характеризується міждисциплінарною строкатістю і певним описовим характером. Про паркову спадщину Потоцького згадують при осмисленні проблем й перспектив розвитку туризму та рекреації на річці Південний. Науковці зазначають на винятковому значенні паркової спадщини і аргументовано осмислюють його не тільки рекреаційне, а й історико-культурне значення (Ситник та Слободянюк, 2015).

Історико-культурна спадщина родини Потоцьких позначилися й на Немирівському районі історичного Поділля. Особливого історичного значення набула парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Немирівській парк», який був закладений представником роду Потоцьких – Вінцентієм Потоцьким, у 1787 році. Парк має досить славетну історію, яка має виняткове культурне значення як для туристичної Вінниччини, так і для української культури.

Визначаючи культуротворчий потенціал парку, урядом у 2013 році було визначено парк як надбання нації і відповідно присвоєно статус пам'ятки садово-паркового мистецтва і внесено до переліку об'єктів природно-заповідного фонду України. Державне визнання передбачає не тільки інвестиційну підтримку та винятковий охоронний захист, а й інноваційний процес відновлення та використання історичної пам'ятки.

Науковці і практики активно досліджують історико-культурний потенціал парків-пам'яток, вивчають досвід зарубіжних країн, визначають і аргументують найкращі практики, аналізують їх перспективи в стратегічному розвитку області.

Особлива увага прикута до історичного туризму, що на думку експертного, науково-практичного середовища є перспективним з точки зору економічних та соціокультурних ефектів. Науковці, розглядаючи Немирів як історико-культурну пам'ятку, зазначають на його історичній унікальності яка визначається трипільськими, скіфськими та давньоруськими залишками.

Історики-дослідники особливу роль у становленні Немирова покладають саме на рід Потоцьких, першим володарем якого був Юзеф Потоцький. Так, досліджуючи родову лінію Потоцьких у Немирові, О. Гончаров, Ю. Роїк характеризують історико-культурну ролі і

значення таких представників роду Потоцьких, а саме: Юзеф Потоцький, який мав досить потужні владні повноваження, позначився дипломатичними зв'язками та відновленням Немирівського замку; сина Юзефа – Станіслава Потоцького, а також Вінцентія Потоцького. Саме з постаттю Вінцентія Потоцького науковці пов'язують розквіт Немирівських земель. Визначальною роллю було: відкриття кадетської школи, публічної бібліотеки, кінного заводу; запровадив мануфактурне виробництво; побудував лютеранську церкву; і як вже було зазначено –розпочав створення Немирівського парку (Гончаров та Роїк, 2017, с.68) який на сьогодні є історико-культурною візитівкою сучасної Вінниччини.

Висновки. Отже, на прикладі потужного історико-культурного потенціалу родини Потоцьких ми осмислили роль і значення просопографічних досліджень в українській парковій культурі, яка є беззаперечно актуальною для історичного, історико-культурного знання.

Слід наголосити, що особливої актуалізації просопографічні дослідження набули за часи української незалежності, коли постали питання культурної ідентифікації, історичної самобутності та стратегічного розвитку й перспектив. Просопографічні дослідження, їх популяризація через культурно-інформаційні, освітні, пізнавальні форми і засоби дозволяють сформувати в українців патріотичну свідомість; посилити громадянську позицію щодо історичних подій та ключових постатей в цій подіях.

Трансформація просопографічних досліджень в парковій культурі, їх функціональні, методичні форми і засоби передачі і донесення, потенційно здатні до формування історико-культурної свідомості різних соціально-вікових категорій, враховуючи при цьому індивідуальні освітні, пізнавальні потреби українців.

Просопографічні дослідження в українській парковій культурі мають не тільки локальне значення, а й глобальне, що в свою чергу дозволяє популяризувати українську історію, її культуротворчий ресурс в світовій культурно-туристичній картині.

Бібліографічний список

- Бараненко, С.М., 2018. Історико-біографічні та просопографічні дослідження дворянства у сучасній українській історіографії. *Гілея: науковий вісник*, 128, с.87-90.
- Бондар, О.І., упоряд. 2019. Архітектурні візерунки маловідомих палаців. Село Печера: великі трагедії маленького села та трохи про кохання... Ч.ІІ. *Репозитарій Вінницького Національного Технічного Університета*. [онлайн] Доступно: <<http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/24553>> [Дата звернення 04 березня 2021].
- Гончаренко, С.А., 2017. Просопографія: история становления и развития метода. *Журнал Белорусского государственного университета. История*, 3, с.94-100.
- Гончаров, О. та Роїк, Ю., 2017. Перспективи використання історико-культурних пам'яток регіонів України в туристичній галузі (на прикладі культурної спадщини міста Немирова Вінницької області). *Етнічна історія народів Європи*, 52, с.67–71.
- Гураль, О.В., 2014. *Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. ХІХ ст. - поч. ХХІ ст.)*. Кандидат наук. Автореферат. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Київ.
- Ковтун, Н., 2011. Історична пам'ять у контексті становлення національної ідентичності. В: ЖДУ імені Івана Франка. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: матеріали ІІІ Міжнародної науково-теоретичної конференції*, м. Житомир, 19-20 травня 2011 р. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, с.133-135.
- Копієвська, О.Р., 2015. *Паркова індустрія*. Київ: НАКККіМ.

- Косенко, І.С., 2003. "Софіївка" як прообраз французьких пейзажних парків другої половини XVIII століття. *Інтродукція рослин*, 17(1-2), с.142-148. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3253318>
- Кривошея, І., 2012. Рецепція культурного життя Умані в мемуарній літературі: доба польських аристократів Потоцьких (1726–1832 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*, 9, с.199-208.
- Лобко, О., 2001. Історія родинних архівів графів Потоцьких, Строганових, князів Щербатових на Поділлі. *Магістеріум*, 7: Історичні студії, с.70-73.
- Молодецький, А.Е., Васильєва, Л.Д., Навроцька, К.С. та Пташник, А.О., 2010. Фортифікаційні та палацово-паркові культурні ландшафти як кандидати до списку культурної спадщини ЮНЕСКО. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Географія*, 21, с.183-188.
- Пінчук, А.С., 2006. *Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії (30 – 80-ті рр. ХХ ст.)*. Кандидат наук. Автореферат. Інститут педагогіки АПН України. Київ.
- Ситник, О.І. та Слободянюк, Ю.В., 2015. Проблеми й перспективи розвитку туризму та рекреації на річці Південний Буг у межах Немирівського району Вінницької області. В: Львівський національний університет ім. І. Франка. *Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи: матеріали доповідей Всеукраїнської наукової конференції*, м. Львів, 14-16 травня 2015 р. Львів, с.130-136.
- Томазов, В.В., 2012. Просопографія. В: В.В. Литвин, ред. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, Т.9, с.40-41.
- Трегуб, О., 2008. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості. *Магістеріум*, 31: Політичні студії, с.25-29.
- Чубіна, Т.Д., 2013. Рід Потоцьких в Україні (Тулчинська лінія): стан наукової розробки проблеми. *Чорноморський літопис*, 8, с.89-105.
- Чубіна, Т.Д., 2014. Перлина садово-паркового мистецтва дендрологічний парк "Софіївка": історія створення та етапи розвитку. *Гуманітарний вісник. Сер.: Історичні науки*, 21(5(2)), с.7-30.

References:

- Baranenko, S.M., 2018. Historical-biographical and prosopographical researches of the nobility in modern Ukrainian historiography. *Gileya: scientific bulletin*, 128, pp.87-90. (in Ukrainian).
- Bondar, O.I., compiler 2019. Arkhitekturni vizerunky malovidomykh palatsiv. Selo Pechera: velyki trahedii malenkoho sela ta trokhy pro kokhannia... Ch. II. [Architectural patterns of little-known palaces. Pechera village: great tragedies of a small village and a little about love... Part II]. *Repository of Vinnytsia National Technical University*. [online] Available at: <<http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/24553>> [Accessed 04 March 2021]. (in Ukrainian).
- Chubina, T.D., 2013. Rid Pototskykh v Ukraini (Tulchynska liniia): stan naukovoї rozrobky problem [Potocki family in ukraine (branch of Tulczyn): state of scientific development issues]. *Chornomorskyi litopys*, 8, pp.89-105. (in Ukrainian).
- Chubina, T.D., 2014. Perlyna sadovo-parkovoho mystetstva dendrolohichnyi park "Sofiivka": istoriia stvorennia ta etapy rozvytku [Pearl of garden and park art dendrological park

- "Sofiyivka": history of creation and stages of development]. *Humanitarnyi visnyk. Ser.: Istorychni nauky*, 21(5(2)), pp.7-30. (in Ukrainian).
- Gural, O.V., 2014. *Dzherelna baza prosopografichnoho portreta rodyiny Starytskykh (40-i rr. XIX st. - poch. XXI st.)* [The source base of the Starytsky prosopography family portrait (40s of the 19th century – beginning of the 21th century)]. Ph.D. Abstract. M.S. Hrushevs'ky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian).
- Hancharenka, S.A., 2017. Prosopografiya: istoriya stanovleniya i razvitiya metoda [Prosopography: the history of the formation and development of the method]. *Journal of the Belarusian State University. History*, 3, pp.94-100. (in Ukrainian).
- Honcharov, O. and Roik, Yu., 2017. Perspektyvy vykorystannia istoryko-kulturnykh pamiatok rehioniv Ukrainy v turystychnii haluzi (na prykladi kulturnoi spadshchyny mista Nemyrova Vinnytskoi oblasti) [The prospects of using the historic-cultural monuments of Ukraine's regions in the tourism industry (on example of the cultural heritage of the town of Nemyriv Vinnytsia region)]. *Ethnic History of European Nations*, 52, pp.67–71. (in Ukrainian).
- Kopiiivska, O.R., 2015. *Parkova industriia* [Park industry]. Kyiv: NAKKKiM. (in Ukrainian).
- Kosenko, I., 2003. Sofiyivka as a prototype of French landscape parks of XVIII century. *Plant Introduction*, 17(1-2), pp.142-148. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3253318>
- Kovtun, N., 2011. Istorychna pamiat u konteksti stanovlennia natsionalnoi identychnosti [Historical memory in the context of the formation of national identity]. In: Zhytomyr Ivan Franko State University. *Tolerannce as the Social and Humanitary Problem of the Modern World: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference*, Zhytomyr, May 19-20, 2011. Zhytomyr: Vydavnychiy tsentr ZhDU imeni Ivana Franka, pp.133-135. (in Ukrainian).
- Kryvosheia, I., 2012. Retseptsiia kulturnoho zhyttia Umani v memuaranii literaturi: doba polskykh arystokrativ Pototskykh(1726–1832 rr.) [Krivosheya, I., 2012. Reception of cultural life of Uman in memoir literature: the era of Polish aristocrats Potocki (1726-1832)]. *Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5: Historical Sciences*, 9, pp.199-208. (in Ukrainian).
- Lobko, O., 2001. Istoriiia rodynnykh arkhiviv hrafiv Pototskykh, Strohanovykh, kniaziv Shcherbatovykh na Podilli [The history of the family arcives of the counts Potocki, Stroganovs, princes Scherbatovs in Podillya]. *Mahisterium*, 7: Historical Studies, pp.70-73. (in Ukrainian).
- Molodetsky, A.E., Vasilieva, L.D., Navrotska, K.S. and Ptashnyk, A.A., 2010. Fortyfikatsiini ta palatsovo-parkovi kulturni landshafty yak kandydaty do spysku kulturnoi spadshchyny YuNESKO [Fortification and palace and park cultural landscapes as candidates for the UNESCO list of cultural heritage]. *Scientific notes of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky. Series: Geography*, 21, pp.183-188. (in Ukrainian).
- Pinchuk, A.S., 2006. *Metodychni zasady vysvitlennia istorychnykh postatei u shkilnykh kursakh istorii (30 – 80-ti rr. XX st.)* [Methodological Principles of Historic Figures Coverage in School Courses of History (the 1930s – 1980s of the XX century)]. Academy of Pedagogical Science of Ukraine. Institute of Pedagogy. Kyiv. (in Ukrainian).
- Sytnyk, O.I. and Slobodianiuk, Yu.V., 2015. Problemy y perspektyvy rozvytku turyzmu ta rekreatsii na richtsi Pivdennyi Buh u mezhakh Nemyrivskoho raionu Vinnytskoi oblasti [Problems and prospects of tourism and recreation development on the Southern Bug River

- within the Nemyriv district of Vinnytsia region]. In: Ivan Franko National University of Lviv. *Constructive geography and cartography: state, problems, prospects*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Lviv, May 14-16, 2015. Lviv, pp.130-136. (in Ukrainian).
- Tomazov, V.V., 2012. Prosopohrafiia [Prosopography]. In: V.V. Lytvyn, ed. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka, Vol.9, pp.40-41. (in Ukrainian).
- Trehub, O., 2008. Istorychna pamiat yak zasib mobilizatsii natsionalnoi svidomosti [Historic memory as the means of mobilization of national consciousness]. *Magisterium*, 31: Political Studies, pp.25-29. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 05.03.2021 р.

V. Butenko

PROSOPOGRAPHIC RESEARCH IN UKRAINIAN PARK CULTURE

The article comprehends the exclusive meaning of the concept of «prosopography», methods of prosopography, prosopographic research, in particular a prosopographic portrait in historical and cultural knowledge, namely, in the Ukrainian park culture. Attention is focused on the importance of comprehending historical figures, families, their activities on the Ukrainian lands; the importance of prosopographic research is enhanced, with the help of which historical, political, social, cultural roles and events are tracked. The functional of historical memory, cultural particulars, as an important historical and organizational process is theoretically comprehended. On the example of prosopographic studies of the Pototsky family, their exceptional historical and cultural significance in the formation of Ukrainian park culture is proved. Factually proved the relevance of prosopographic research in the formation of modern strategies for the cultural development of Ukrainian cities and territories in their local and global dimensions.

Key words: *prosopography, prosopography method, prosopographic studies, prosopographic portrait, historical memory, historical and cultural heritage, park culture.*

УДК 930.1:316.344.24

В. С. Волониць

ПОВСЯКДЕННИЙ СВІТ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ ЯК ПОЛЕ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи, які дозволяють вивчити повсякденний світ професії як предмет міждисциплінарного історико-антропологічного дослідження. У публікації проаналізовано теоретичні здобутки філософії, соціології, антропології, культурної антропології, антропології професій, що уможливають здійснення методологічного синтезу з метою студіювання повсякденного життя професійної групи у соціальному й темпоральному контекстах.

Ключові слова: повсякдення, професійна спільнота, історико-антропологічне дослідження, методологічні підходи.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-29-40

Від середини ХХ століття визначальною рисою розвитку історіографії стало тяжіння до аналітичної міждисциплінарної історії. В умовах глобалізації та глокалізації інтелектуальні зусилля істориків все активніше спрямовуються на сферу історичного прогнозування, що значно зближує їх із соціологами, політологами, культурологами. У мисленневих стратегіях будь-якого історика минуле, сучасне й майбутнє обов'язково присутні. Саме через ці конструкти дослідник виявляє, аналізує історичні події та факти, з'ясовуючи найбільш суттєві тенденції розвитку.

В умовах чергового епістемологічного виклику другої половини ХХ -початку ХХІ століття чітко усвідомлено обмеженість традиційних історичних теорій та моделей, макроісторичного підходу до минулого, коли реальний людський вимір історії залишався невідомим, неописаним, неосмисленим та ще й за лаштунками патернів історіописання.

Історико-антропологічний поворот в гуманітарній думці Заходу змінив акценти та актуалізував такі дослідницькі теми, як людське буття та його суперечливість, уявлення суспільства та окремих особистостей, таємниці людської почуттєвої «горизонталі» у різних суспільно-економічних та соціокультурних вимірах. Подібні зміни до вивчення минулого стали можливими лише за умови активної міждисциплінарної взаємодії.

Завдяки активним контактам з іншими соціальними та гуманітарними дисциплінами історична наука поступово змінює своє обличчя. Особливо помітно це виявилось в розвитку нової соціальної історії, яка й формувалася у міждисциплінарному дискурсі 1960–1970-х років. Міждисциплінарна взаємодія кардинально оновила дослідницькі перспективи історичної науки, змушуючи повернутися обличчям до звичайної людини та її буденного життя шляхом залучення теоретико-методологічних підходів, запозичених з антропології, соціології, філософії тощо. Так постала історична антропологія як важлива інтелектуальна течія та дослідницька практика з іншою методологічною оптикою, іншим баченням історії. Такий підхід відповідав тренду раціональності та маніфестував інший тип мислення.

Поява повсякденного життя як самостійного предмета науки про людське призвела до подальшого руйнування символічних предметно-методологічних кордонів між

традиційними галузями наукового знання й зумовила рецепцію наукових концепцій, створивши складні міждисциплінарні паліативи.

Увагу до дослідження повсякденного як напряму історичної антропології започаткували представники французької школи нової історичної науки, німецької школи «історії повсякденності» та італійської школи «мікроісторії». Утім, існує й певна відмінність між методологічними підходами цих вже класичних історіографічних шкіл. Так, для представників французької школи предметом уваги стали колективні та індивідуальні цінності, свідомісні звички, поведінкові стереотипи, «картини світу» епохи, тобто ментальна складова. Центральним поняттям німецько-італійської школи є життєві проблеми у мікроісторичному вимірі, вчинки, казуси, девіації «маленької», «мовчазної», «безіменної» людини, тієї, яка тривалий час залишалася непомітною для візій історіописання. Такий підхід вдало корелюється з постмодерністською увагою до образів, символів та мови «іншого».

До традиційного фокусу антропоорієнтованих історичних досліджень потрапляли переважно питання, пов'язані з предметно-побутовим та свідомісно-емоційними складовими приватного життя певної соціальної чи етнічної групи, тоді як поза увагою залишався унікальний повсякденний світ професійної спільноти, з його особливими соціально-поведінковими та професійно-знаковими традиціями.

Загальні теоретичні питання історії повсякдення як макроконтексту людського життя презентовано у класичних роботах М.Блока (Блок, 1973), Л. Февра, (Февр, 1991), Ф. Броделя (Бродель, 1986), Г. Медика (Медик, 1994), А. Людтке (Людтке, 1999).

Мікроісторичний підхід, запропонований італійськими вченими Д. Леві (Леві, 1996), К. Гінзбургом (К. Гинзбург, 1996), дозволив розглянути в подробицях проєкцію загальних історичних соціально-економічних та суспільних процесів у конкретній точці реального (повсякденного) життя людини. Ж. Ле Гофф (Ле Гофф, 2001) та Р. Шартъє (Шартъє, 1993) своїми дослідженнями також долучилися до становлення нового наукового напряму – історичної антропології та значно розширили дослідницьку проблематику і концептуально поєднали вивчення менталітету, матеріального життя та щоденних людських практик.

Знаково-символічний сенс побуту, який у розлозі культурологічному вимірі пов'язаний зі світом ідей, морально-релігійними цінностями, розглядається в роботах Ю. Лотмана (Лотман, 1994, 2002) і Г. Кнабе (Кнабе, 1993). Концепт мови як конструкт соціального світу, що надає людині необхідні об'єктивації та розкриває інформаційно-ментальний пласт повсякденного життя, представлений у дослідженнях Л. Гудкова (Гудков, 1994), Н. Козлової (Козлова, 2005), М. Крома (Кром, 2010). Роботи російських науковців Н. Пушкар'євої (Пушкарева, 2004, 2005, 2010) присвячені багатьом методологічним аспектам вивчення повсякденного життя в історичній науці.

Науково-теоретичні питання історії повсякденного вивчено в роботах сучасних українських учених О. Коляструк (Коляструк, 2007, 2009) та О. Удада (Удод, 2010а, 2010б, Удад та Юрій, 2013).

Розгляд запропонованої теми неможливий без залучення теоретико-методологічних розробок інших гуманітарних та соціальних дисциплін, які розширюють предметне поле історичного дослідження та дають можливість шляхом використання нових методів опанувати раніше приховані для історика галузі знань. Так, дослідження в межах соціології та антропології професій П. Романова та О. Ярської-Смирнової (Романов и Ярская-Смирнова, 2012), Р. Абрамова (Абрамов, 2009), Т. Александрової (Александрова, 2000),

Т. Щепанської (Щепанская, 2003) І. Орлова (Орлов, 2008), презентують теоретичні підходи до вивчення простору професій та професіоналів, розглядають семіотичну складову (атрибути, культурні коди, тілесність і психологічні якості професіоналів) тощо.

Отже, вважаємо за необхідне розглянути теоретико-методологічні підходи з метою проаналізувати повсякденний світ професії як предмет міждисциплінарного історико-антропологічного дослідження.

Розпад Радянського Союзу та поява незалежної України зумовили відчутні трансформаційні суспільно-політичні процеси, які стали факторами перетворення усталеного мислення, руйнування старих ідеологічних конструктів, впровадження нових епістемологічних моделей. Наслідуючи найкращі традиції зарубіжної історіографії повсякдення, у першу чергу французької, німецької, італійської, українські історики зосереджують увагу здебільшого на проблематиці предметно-побутового повсякдення робітництва, селянства, інтелігенції або містян. Проте переважна кількість робіт концептуально тяжіє до усталених радянських класових методологічних підходів.

Більшість вітчизняних дослідників під повсякденністю розуміють, головним чином, сферу приватного життя в предметній та емоційно-свідомісній площині, і тільки окремими згадками включають до опису трудову діяльність та моделі поведінки, які виникають на робочому місці.

Подолати умовні кордони традиційних історіографічних настанов нас мотивує відхід від прямолінійного класового підходу до поділу суспільства та розуміння існування більш складної соціальної структури. Як варіант розширення предметного поля історичних студій у напрямку повсякдення пропонуємо розглянути можливість дослідження «життєвого світу» окремої професійної спільноти, що прискорить подолання наявного, але в прихованій формі, класового підходу у вітчизняному історіографічному дискурсі.

Наразі в українській історіографії бракує розвідок, які б розглядали світ професії та професіоналів як поле антропоорієнтованого історичного дослідження, оскільки саме цей світ суттєво впливає на появу особливого життєвого простору людини, формує специфічну професійну культуру (субкультуру), що накладає свій відбиток на щоденні рефлексії та приватні практики.

Зрозуміло, що цей крок не можна здійснити виключно методологічною базою класичної історичної науки, без активного залучення досягнень інших наук, зокрема філософії, соціології, культурної антропології, як основних теоретико-методологічних резервуарів сучасної гуманітаристики.

Історики, запозичуючи в інших наук концепції, проблематику та методологічні підходи до нового прочитання соціальних реалій, у такий спосіб розширюють предметне коло історичної науки.

За визначенням одного з провідних західних соціологів Т.Г. Маршалла, від ХХ століття суспільство все більше залежить від професійних послуг, тому професійна належність людини стає головним елементом суспільства та джерелом для розуміння соціально-економічної структури (Маршалл, 2010).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., місце людини в суспільстві визначає специфіка її праці, професія, професійна ідентичність, професійне «Я». Саме цим категоріям належить верхня позиція в ієрархічній структурі особистості, саме вони виконують інтегративні функції та визначають тип поведінки людини в різних історико-соціальних контекстах.

Короткий Оксфордський словник подає найдавніше значення прикметника «professed»: «той, хто прийняв обітницю релігійного ордену». До 1675 року це слово було

секуляризовано таким чином: «обіцяє бути належним чином кваліфікованим; професіонал». Під словом «profession» спочатку розуміли акт або факт проходження обітниць. Воно позначало заняття, у якому хтось обіцяє бути вмільм, має слідувати покликанню, коли знання певної галузі науки використовується для інших справ. Особливо це слово вживалося щодо практики трьох професій: богослов'я, права та медицини. Професіонали слідують обітниці (profess). Вони обіцяють краще за інших знати природу речей, краще, ніж клієнти знати, що їх турбує і як їм допомогти. У цьому й полягав сенс професійної ідентичності та професійних вимог.

Сучасний філософський словник подає таке визначення поняття професія: «Професія – соціальний феномен, що існує у вигляді специфічних, як правило, інституціалізованих форм – свідомості, діяльності, відносин, а також норм, цінностей та організацій, що пов'язані із систематичним виконанням індивідами суспільнокорисних дій». (Шинкарук, ред. 2002, с.531). Отже, професіонали претендують на виключне право практикувати ті вміння, які вони зобов'язані добре знати і давати поради на основі спеціальних знань. Саме тому від професіонала чекають об'єктивного, неупередженого знання, позбавленого зайвого емоційного навантаження. Звідси походить усталена усна традиція: не варто вимагати від лікаря, щоб він сам себе лікував, від священника – щоб він сам себе сповідував.

З другої половини ХХ століття професії стали об'єктом значної суспільної уваги. Науковців-антропологів зацікавили питання розроблення теоретичних та методологічних підходів, що дозволили б вивчити природу професії та з'ясувати місце людини у «світі професії». При цьому дослідники усвідомлювали, що кожна професія має свій ступінь автономності та сакральності праці, особливі, притаманні лише їй, символічні системи. Належність людини до тієї чи іншої професії з властивими лише їй маркерами ідентифікації впливає як на професійне, так і на позапрофесійне повсякдення.

У цьому контексті робочий простір, професійна діяльність, власні відчуття людини, стилі комунікації з іншими під час виконання професійних обов'язків стають невід'ємними елементами повсякденної реальності та складовими особливого соціального простору. Професійна, тривала у часі, рутенізована буденність для людини є важливим інструментом власної самопрезентації та самореалізації. Саме вона визначає реальність не тільки соціального, а й приватного життя професійної спільноти, і може стати предметом історичного дослідження у темпоральному та просторовому вимірах.

Тут доречно звернутися до структурно-антропологічної концепції К. Леві-Стросса, що мала значний вплив на становлення та розвиток концепту повсякдення та започаткувала структуралізм як новий підхід у межах наук про людину. За цією концепцією, на поведінку людини найбільше впливають символічні форми, традиції, ритуали та певний формалізований спосіб спілкування — особлива мова, тобто своєрідні маркери професійної ідентифікації.

Подальше удосконалення методологічного апарату повсякденності пов'язано з теоретичними розробками у галузі культурної антропології, у межах якої було запропоновано використати інший дослідницький фокус, а саме поглянути на людину в її особливому сенсово-буденному вимірі. У цьому контексті особливе місце належить концепції «насиченого опису» культури К. Гірца, що започаткувала «символічну» або «інтерпретативну» антропологію й вважається правонаступницею структурної антропології, методами якої активно послуговуються науковці для аналізу феноменів повсякденного життя. Запропонований концепцією цілісний підхід до вивчення проблем людського існування передбачає, що всі аспекти буття людини є рівноцінними, але

змінними елементами в єдиній аналітичній системі. Цей підхід дозволяє розглядати людину, яка формується в певній історико-соціальной реальності, але поступово змінюється у процесі набуття різних досвідів і професійних у тому числі.

Функціоналізм Г. Спенсера, як один з найбільш впливових напрямів у гуманітаристиці другої половини ХХ ст., подав інтерпретацію професії як специфічного соціального інституту складової функціоналістської теорії. Саме в межах цього напрямку професія набуває особливого когнітивного статусу в суспільстві. Розвиваючи цей напрям, Е. Дюркгайм у питанні організації професії як соціального інституту надавав центральне місце саме морально-етичній складовій, що варта уваги дослідників. Завдяки такому функціоналістському трактуванню медицина, право та викладання визнані трьома стовпами професіоналізму. Тому більшість дослідників, які вивчають природу, історію та місце професій у соціумі, звертаються саме до цих трьох сфер.

Подальше вдосконалення теорії здійснив Т. Парсонс, який стає фундатором структурно-функціонального підходу в методології вивчення професій та професійних груп. Цей підхід дозволив виявити сутнісні риси і ролі професіоналів та занять у збереженні стабільної соціальної системи. Вагомий унесок у дослідження питання щодо природи професійних феноменів зробив представник американської чиказької школи соціології Е. Х'юз (Хьюз, 2009), якого вважають одним із засновників соціології професій і класиком інтеракціоністського підходу в дослідженнях занять. Він надав новий творчий імпульс емпіричному вивченню професій, радикально розширивши його об'єкт, додавши туди не тільки непрофесіоналізоване заняття, а й маргінальні види діяльності, теми, яких зазвичай уникали дослідники: збої в професійній соціалізації, професійні субкультури, вплив локальних контекстів на професійний світ тощо. Таким чином, учений увів у теоретизацію питання антропологічну складову. Так, у своєму класичному нарисі «Виготовлення лікаря: загальне формулювання ідей і проблем» він розглядає медичну професію не тільки як набір спеціальних знань та вмінь, але й як своєрідну професійну медичну культуру, що визначає особливості кар'єрного зростання, трансформації «Я концепції», пізнання себе й своїх можливостей. Ця окрема професійна культура, зазвичай, здійснює опір традиційній міщанській обивательській культурі.

Феноменологічний підхід Е. Гуссерля дозволив розглянути повсякденне життя професійної групи як підґрунтя для будь-якого наукового досвіду. «Життєвий світ» є світом першопочаткових, первісних очевидностей, буденної свідомості, що є основою для гуманітарних наук. Ця методологічна традиція дозволила розглянути повсякденні практики, що виникають як у професійній, так і позапрофесійній діяльності з позиції власне людини, індивіда. Саме феноменологія повсякдення змістила дослідницькі акценти онтології з пізнання загальних абстрактних змістів на розуміння існування людини в реальних умовах предметного життєвого світу.

Навколо феноменологічної традиції Е. Гуссерля будуються й методологічні ідеї А. Шюца, для якого реальним було все, що пов'язане не тільки з безпосередньою діяльністю людини, але й з її емоційним життям, тобто реальністю є все, що викликає наш інтерес. Для дослідника першочерговим завданням було з'ясування основних принципів, за якими людина в повсякденному житті організовує свій власний досвід та досвід соціального світу.

Антропологізація проблеми дослідження професій знайшла свій вияв у роботах російського, а пізніше американського соціолога П. Сорокіна (Сорокин, 1994), який вивчав вплив професії на поведінку людей і рефлексологію професійних груп. Дослідник один із перших звернув увагу на значну деформаційну роль професійної діяльності. Він зазначав,

що буд- який професійний акт «рикошетом» впливає на поведінку, відчуття та стан людини, яка його виконує. У контексті дослідження історії повсякденності професійної групи цікавим, на наш погляд, є подані автором форми впливу професії на людину. Так П.Сорокін виділяє чотири форми впливу, а саме: анатомічно-соматичну (тілесну) деформацію, деформацію рухових рефлексів та психічних переживань і всієї психічної особистості людини, нарешті, зміна всього способу життя.

Українці цікавими й корисними для розуміння специфіки особливого життєвого світу професійної групи є характеристика впливу професії на соматичну деформацію людини та пов'язаний з цим процесом професійний відбір. П. Сорокін зазначив, що для деяких професій, щоб потрапити в члени професійної групи, індивіди повинні володіти певними соматичними ознаками або бути вільними від інших. Така обставина обумовлює своєрідну «селекцію», тобто наявність у членів професійного товариства особливих антрополого-психічних якостей, тоді як специфічний характер професійної діяльності обов'язково зумовить наявність однакових соматичних особливостей у майже всіх членів професійної групи. Соціолог зазначав, що тривале виконання професійних актів накладає певний штамп на зовнішні рухові рефлекси людини і на все його «обличчя», «манеру триматися», «мову», «жести», тому будь-яка професія зумовить відповідну психічну акомодацию до себе.

П. Сорокін зазначає: «якщо професійна діяльність перетворює людину за своїм образом і зразком, то, вочевидь, члени однієї і тієї ж професії будуть неминуче схожими між собою у багатьох планах – і за фізичною структурою, і за зовнішністю, і, особливо, за психічним складом. Вони неминуче матимуть подібність – в ідеології, переконаннях, смаках, симпатії й антипатії, способі та рівні життя, інтересах та прагненнях.

Дослідник зауважував, що професія обумовлює й обсяг доходів, а ті, у свою чергу, – рівень життя. Прямо чи опосередковано, але вона визначає: робочий час та години для відпочинку, предметне облаштування професійного та приватного життєвого середовища, одяг, або за потреби спеціальний одяг, особливості харчування та режим уживання їжі, основні потреби та способи їх задоволення, характер та форми відпочинку, сімейний стан, особливості спілкування та «встановлення контактів», формування кола знайомих, специфіку конвенціонально-комунікативних стратегій, професійну етику.

У контексті вивчення чуттєвої складової під час виконання людиною професійних обов'язків вкрай цікавою є концепція емоційної праці американської дослідниці А. Хохшильд (Hochschild, 2012), яка визначила, як соціальна взаємодія впливає на професійне життя людини. У своїй роботі «Кероване серце» вона відзначає, що почуття працівників є для неї головним для розуміння трудових процесів.

Головним об'єктом вивчення науковців стають емоції та здатність людини регулювати, відображати їх, підсвідомо маніпулювати ними, з метою досягнення результату під час взаємодії з іншими людьми. Емоції розглядаються як складний комплекс фізіологічно-тілесної, мимічно-голосової реакції. Авторка зазначає, що є професії, які пов'язані з великим обсягом емоційно-комунікативної роботи. Серед таких професій вона називає медичних працівників, професійна субкультура яких вимагає контролювати власну емоційність у професійній діяльності, а це, у свою чергу, призводить до певної чуттєвої деформації, «емоційного дисонансу», що впливає й на інші види відносин. Евристичний потенціал «теорії емоційної праці» дав можливість усвідомити, що кожен рід занять пов'язаний з виявом певних емоцій, тоді як управління емоціями формально або неформально вважається необхідною якістю у багатьох професійних сферах.

Праці А.Р. Хохшильд надихнули багатьох науковців на появу гендерних, переважно феміністських досліджень, у контексті вивчення світу професій. Так, з'являються розвідки К. Волковиц (Волковиц, 2009), яка розглядає професії, де тілесний або тактильний контакт відіграє одну з найголовніших ролей. До таких професійних груп вона відносить тих самих медиків, а насамперед медичних сестер, для яких «тілесна робота» є легітимізованим елементом професійної діяльності.

Отже, історія повсякдення яка сформувалася внаслідок конструктивної критики, з історичної антропології, приділяла увагу «особливому» та «унікальному», тому, що, тривалий час перебувало на маргінесі історичного пізнання. Повсякденний вимір історії актуалізував роль щоденного, особистого, предметно-побутового та свідомісно-емоційного досвіду «дійової особи» історії – людини.

Ураховуючи те, що з ХХ століття місце людини в соціумі визначає специфіка його праці, професія, професійна ідентичність, як варіант розширення аналітичного поля історико-антропологічного дискурсу пропонуємо дослідження повсякденного світу окремої професійної групи. Провідні методологічні підходи сучасної гуманітаристики щодо природи професії та місця людини у світі професії дозволяють розглянути цю проблему в контексті історії повсякдення. Такий ракурс історичного дослідження надав би можливість зрозуміти не тільки внутрішні та зовнішні складові феномену предметно-побутового повсякдення професіонала, але й те, як саме суспільно-політичні та економічні трансформації впливали на професійне та позапрофесійне повсякдення людини.

З'ясування ціннісно-символічних та ідейно-світоглядних компонент особливого способу щоденного життя професіонала, детермінованих специфікою професійної діяльності допоможе розкрити поняття професійної культури (субкультури) в історичній ретроспективі, оскільки людина залишається членом професійної спільноти й у вільний від роботи час, у своїх щоденних життєвих реаліях.

Зміна «фокусу» наукового пошуку в бік життєвих світів професії змінює умовні межі потенційних дослідницьких тем з історії повсякдення. Наразі нагальною умовою будь-якого сучасного антропологоорієнтованого пошуку є міждисциплінарна взаємодія, яка уможливіє використання досягнень гуманітарних та соціальних наук та допомагає оновити проблематику предметного кола історичної науки й запропонувати альтернативні варіанти.

Теоретичні здобутки соціології, філософії, антропології, культурної антропології, антропології професій, дозволяють здійснити методологічний синтез з метою характеристики повсякденного життя професійної групи в соціально-темпоральному контексті.

Бібліографічний список

- Абрамов, Р.Н., 2009. Социологические интерпретации профессий Р. Дингуэлла: к пониманию англо-саксонской традиции исследования занятый. В: В.А. Мансуров, ред. *Профессиональные группы: динамика и трансформация*. Москва: Издательство Института социологии РАН, с.37 – 58.
- Александрова, Т.Л., 2000. Методологические проблемы социологии профессий. *Социологические исследования*, 8, с.11-17.
- Блок, М., 1973. *Апология истории, или ремесло историка*. Москва: Наука.
- Бродель, Ф., 1986. *Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв.* Москва: Прогресс, Т.1: Структуры повседневности: возможное и невозможное.

- Гинзбург, К., 1996. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю. В: А.О. Чубарьян, ред. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва: ИВИ РАН, с.207–235.
- Гудков, Л.Д., 1994. *Метафора и рациональность как проблема социальной эпистемологии*. Москва: Русина, с.382–402.
- Кнабе, Г.С., 1993. *Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного мира*. Москва: Индрик.
- Козлова, Н.Н., 2005. *Советские люди: Сцены из истории*. Москва: Европа.
- Коляструк, О.А., 2007. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, 1, с.174–184.
- Коляструк, О., 2009. Апологія історії повсякденності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 17, с.46-55.
- Кром, М.М., 2010. *Историческая антропология*. 3-е изд. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге; Москва: Квадрига.
- Ле Гофф, Ж., 2001. *Средневековый мир воображаемого*. Москва: Прогресс.
- Леви, Дж., 1996. К вопросу о микроистории. В: А.О. Чубарьян, ред. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва: ИВИ РАН, с.167–190.
- Лотман, Ю.М., 1994. *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII -- начало XIX века)*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ.
- Лотман, Ю.М., 2002. *Статьи по семиотике культуры и искусства*. Санкт-Петербург: Академический проект.
- Людтке, А., 1999. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. В: К.М. Андерсон и Л.И. Бородкин, ред. *Социальная история: Ежегодник. 1998/1999*. Москва: РОССПЭН, с.77–100.
- Маршалл, Т.Х., 2010. Новейшая история профессионализма в связи с социальной структурой и социальной политикой. *Журнал исследований социальной политики*, 8(1): Конструирование социальных проблем, социальная политика и модернизация, с.105–124.
- Медик, Х., 1994. Микроистория. *Thesis*, 4, с.193–202.
- Орлов, И., 2008. Человек в историческом пространстве и времени: антропологизация истории и/или историзация антропологии. *Харківський історіографічний збірник*, 9, с.86–94.
- Пушкарева, Н.Л., 2004. Предмет и методы изучения повседневности. *Этнографическое обозрение*, 5, с.3–19.
- Пушкарева, Н.Л., 2005. «История повседневности» и «история частной жизни»: содержание и соотношение понятий. В: Л.И. Бородкин и Н.Л. Пушкарева, ред. *Социальная история: ежегодник. 2004*. Москва: РОССПЭН, с.93-113.
- Пушкарева, Н., 2010. «История повседневности» как направление исторических исследований. *Перспективы. Фонд исторической перспективы*, [онлайн] 16 марта. Доступно: http://www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovaniy_2010-03-16.htm [Дата обращения 10 марта 2021].
- Романов, П. и Ярская-Смирнова, Е., ред., 2012 *Антропология профессий: границы занятости в эпоху нестабильности*. Москва: Вариант.

- Сорокин, П., 1994. *Общедоступный учебник социологии: статьи разных лет*. Москва: Наука.
- Удод, О., 2010а. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*, 3, с.6–9.
- Удод, О., 2010б. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. В: В.М. Даниленко, ред. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, Кн.1, ч.1–2, с.17–39.
- Удод, О. та Юрій, М., 2013. Методологія історії і гуманітаризація знання. *Історіографічні дослідження в Україні*, 23, с.6–27.
- Февр, Л., 1991. *Бои за историю*. Москва: Наука.
- Хьюз, Э., 2009. Изготовление врача: общая формулировка идей и проблем. *Журнал исследований социальной политики*, 7(3), с.313–326.
- Шартье, Р., 1993. Одна четверть свободы, три четверти детерминизма. В: Ю.Л. Бессмертный, ред. *Споры о главном. Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов»*. Москва: Наука, с.42–43.
- Шинкарук, В.І., ред. 2002. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.
- Щепанская, Т.Б., 2003. Антропология профессий. *Журнал социологии и социальной антропологии*, VI(1), с.139–161.
- Hochschild, A., 2012. *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Professed, 2021. *Oxford Learner's Dictionary*. [online] Available at: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/professed> [Accessed 10 March 2021].
- Wolkowitz, C., 2009. Challenging boundaries: An autobiographical perspective on the sociology of work. *Sociology*, 43(5), pp.846–860. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038509340741>

References

- Abramov, R.N., 2009. Sotsiologicheskie interpretatsii professiy R. Dinguella: k ponimaniyu anglo-saksonskoy traditsii issledovaniya zanyatiy [Sociological Interpretations of Professions R. Dingwell: Towards an Understanding of the Anglo-Saxon Tradition of Occupational Research]. In: V.A. Mansurov, ed. *Professionalnye gruppy: dinamika i transformatsiya*. Moskva: Izdatelstvo Instituta sotsiologii RAN, pp.37–58. (in Russian).
- Aleksandrova, T.L., 2000. Metodologicheskie problemy sotsiologii professiy. Sotsiologicheskie issledovaniya [Methodological problems of the sociology of professions]. *Sociological Studies*, 8, pp.11–17. (in Russian).
- Blok, M., 1973. *Apologiya istorii, ili remeslo istorika [Apology of history, or the craft of the historian]*. Moskva: Nauka. (in Russian).
- Brodel, F., 1986. *Materialnaya tsivilizatsiya, ekonomika i kapitalizm XV–XVIII vv. [Material civilization, economy and capitalism, 15th-18th century]*. Moskva: Progress, Vol.1: The structures of everyday life: the possible and the impossible. (in Russian).
- Fevr, L. 1991. *Boi za istoriyu [Fights for history]*. Moskva: Nauka. (in Russian).
- Ginzburg, K., 1996. Mikroistoriya: dve-tri veshchi, kotorye ya o ney znayu. [Microhistory: two or three things I know about it]. In: A. O. Chubaryan, ed. *Modern methods of teaching contemporary history*. Moskva: IVI RAN, pp.207–235. (in Russian).

- Gudkov, L.D., 1994. *Metafora i ratsionalnost kak problema sotsialnoy epistemologii* [Metaphor and Rationality as a Problem of Social Epistemology]. Moskva: RUSINA, pp. 382–402. (in Russian).
- Hughes, E., 2009. Izgotovlenie vracha: obshchaya formulirovka idej i problem [The Making of a Physician: General Statement of Ideas and Problems]. *The Journal of Social Policy Studies*, 7(3), pp.313–326. (in Russian).
- Hochschild, A., 2012. *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Knabe, G.S., 1993. *Materialy k lektsiyam po obshchey teorii kultury i kulture antichnogo mira* [Materials for lectures on the general theory of culture and culture of the ancient world]. Moskva: Indrik. (in Russian).
- Koliastruk, O., 2009. Apolohiia istorii povsiakdennosti [Apology of the history of everyday life]. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*, 17, pp.46-55. (in Ukrainian).
- Koliastruk, O.A., 2007. Predmet istorii povsiakdennosti: istoriografichnyi ohliad yoho stanovlennia u zarubizhnii ta vitchyzniani istorichnii nauki [The subject of the history of everyday life: a historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrainian Historical Journal*, 1, pp.174–184. (in Ukrainian).
- Kozlova, N.N., 2005. *Sovetskie lyudi: Stseny iz istorii* [Soviet people: Scenes from history]. Moskva: Yevropa. (in Russian).
- Krom, M.M., 2010. *Istoricheskaya antropologiya* [Historical anthropology]. 3rd ed. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Yevropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge; Moskva: Kvadriga. (in Russian).
- Le Goff, Zh., 2001. *Srednevekovyy mir voobrazhaemogo* [The medieval world of the imaginary]. Moskva: Progress. (in Russian).
- Levi, Dzh., 1996. K voprosu o mikroistorii [On the question of microhistory]. In: A. O. Chubaryan, ed. *Modern methods of teaching contemporary history*. Moskva: IVI RAN, pp.167–190. (in Russian).
- Lotman, Yu.M., 2002. *Stati po semiotike kultury i iskusstva* [Articles on the semiotics of culture and art]. Sankt-Peterburg: Akademicheskii proekt. (in Russian).
- Lotman, Yu.M., 1994. *Besedy o russkoy kulture. Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII-nachalo XIX veka)* [Conversations about Russian culture. Life and traditions of the Russian nobility (XVIII-early XIX centuries)]. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB. (in Russian).
- Lyudtke, A., 1999. Chto takoe istoriya povsednevnosti? Yee dostizheniya i perspektivy v Germanii [What is the history of everyday life? Her achievements and prospects in Germany]. In: K.M. Anderson and L.I. Borodkin, eds. *Social History: Yearbook. 1998/1999*. Moskva: ROSSPEN, pp.77–100. (in Russian).
- Marshall, T.Kh., 2010. Noveyshaya istoriya professionalizma v svyazi s sotsialnoy strukturoy i sotsialnoy politikoy [Recent history of professionalism in relation to social structure and social policy]. *The Journal of Social Policy Studies*, 8(1): Construction of social problems, pp.105-124. (in Russian).
- Medik, Kh., 1994. Mikroistoriya [Mikro-Historie]. *Thesis*, 4, pp.193-202. (in Russian).
- Orlov, I., 2008. Chelovek v istoricheskom prostranstve i vremeni: antropologizatsiya istorii i/ili istorizatsiya antropologii [Man in historical space and time: anthropologizing history and / or historicizing anthropology]. *Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnik*, 9, pp.86–94. (in Russian).

- Professed, 2021. *Oxford Learner's Dictionary*. [online] Available at: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/professed> [Accessed 10 March 2021].
- Pushkareva, N.L., 2004. Predmet i metody izucheniya povsednevnosti [The Scope and Methods of the Study of Everyday Life History]. *Etnograficheskoe obozrenie*, 5, pp.3-19. (in Russian).
- Pushkareva, N., 2010. «Istoriya povsednevnosti» kak napravlenie istoricheskikh issledovaniy [«History of Everyday Life» as a Direction of Historical Research]. *Perspektivy. Fond istoricheskoy perspektivy*, [online] March 16. Available at: <http://www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovaniy_2010-03-16.htm> [Accessed 10 march 2020]. (in Russian).
- Pushkareva, N.L., 2005. «Istoriya povsednevnosti» i «istoriya chastnoy zhizni»: sodержanie i sootnoshenie ponyatiy [«History of everyday life» and «history of private life»: content and relationship of concepts]. In: L.I. Borodkin and N.L. Pushkareva, eds. *Social History: Yearbook. 2004*. Moskva: ROSSPEN, pp.93-113. (in Russian).
- Romanov, P. and Yarskaya-Smirnova, Ye., eds., 2012 *Antropologiya professiy: granitsy zanyatosti v epokhu nestabilnosti [Anthropology of Occupations: The Limits of Employment in an Age of Instability]*. Moskva: Variant. (in Russian).
- Sharte, R. 1993. Odnа chetvert svobody, tri chetverti determinizma [One quarter freedom, three quarters determinism]. In: Yu.L. Bessmertnyy, ed. *Spory o glavnom. Diskussii o nastoyashchem i budushchem istoricheskoy nauki vokrug frantsuzskoy shkoly «Annalov»*. Moskva: Nauka, pp.42-43. (in Russian).
- Shchepanskaya, T.B., 2003. Antropologiya professiy [Anthropology of professions]. *The Journal of Sociology and Social Anthropology*, VI(1), pp.139–161. (in Russian).
- Shynkaruk, V.I., ed. 2002. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys.
- Sorokin, P., 1994. *Obshchedostupnyy uchebnik sotsiologii : stati raznykh let [Publicly available textbook of sociology: articles from different years]*. Moskva: Nauka. (in Russian).
- Udod, O., 2010a. Istoriia povsiakdenosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii [History of daily occurrence as basic direction Ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo*, 3, pp.6–9. (in Ukrainian).
- Udod, O., 2010b. Istoriia povsiakdenosti: pytannia metodolohii ta istoriografii [History of everyday life: questions of methodology and historiography]. In: V.M. Danylenko, ed. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)*, Book 1, part 1-2, pp.17–39. (in Ukrainian).
- Udod, O. and Yurii, M., 2013. Metodolohiia istorii i humanitaryzatsiia znannia [The Methodology of History and knowledge humanitarization]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 23, pp.6–27. (in Ukrainian).
- Wolkowitz, C., 2009. Challenging boundaries: An autobiographical perspective on the sociology of work. *Sociology*, 43(5), pp.846–860. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038509340741>
Стаття надійшла до редакції 08.09.2021 р.

V. Volonyts

WORKING ROUTINE OF A PROFESSIONAL COMMUNITY AS A FIELD OF HISTORICAL STUDIES: MAIN METHODOLOGICAL APPROACHES

The article covers methodological-theoretic approaches to study a day-to-day world of a profession as a subject of interdisciplinary historical-anthropological research. Theoretical

achievements in philosophy, social science, anthropology, cultural anthropology, anthropology of a profession were analyzed in the article, which enables methodological synthesis execution to characterize professional group routine in social context.

Structural-anthropological approach serves to define the components of worth and symbolism, conceptual factors of a daily working routine of a professional, determined by peculiarities of a professional working cycle.

The concept of «detailed description», which was introduced as one of the approaches, gives a chance to examine a person who is in a certain historical-social reality and who is constantly changing by gaining a different background and professional experience as well. Functionality has given special cognitive status to the profession as a social institution.

Structural-functional and interactional approaches have given creative impulse to empirical research of professions, enlarging the subject concept by adding studies on marginal working activities, professional subcultures, influence of local contexts on professional surroundings.

Phenomenology makes it possible to study daily practices that stand in and beside professional activity from an individual perception.

Social study's approach shows the impact of a profession on people's behavior and reflexology of professional groups stating that each profession requires corresponding mental accommodation. Similar cognitive emotional behavioral reactions form special professional identity, which could be examined in social-spatial and social-temporary dimensions.

Key words: *working routine, professional community, historical-anthropological research, methodological approach.*

УДК 930.1:061.2(477.74)

О. Л. Іванюк

ВНЕСОК ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ Й СТАРОЖИТНОСТЕЙ У ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ І КРИМУ

У статті аналізується публікаційна діяльність вчених Одеського товариства історії й старожитностей й характеризується їхній внесок у військово-історичні дослідження Наддніпрянської України й Кримського півострова. У процесі наукової розвідки з'ясовано, що поряд із загально-археологічними, товариством презентувалися дослідження, пов'язані з військовою археологією й військовою історією. Означена проблематика, піднімалася у публікаціях вчених: Ф. Бруна, К. Стаматі, І. Кареліна, О. Кочубинського. Військово-історичні дослідження були представлені у кількох площинах: топографія, вивчення й охорона фортифікаційних споруд, військово протистояння Російської й Османської імперій, історія українського козацтва. Особлива увага товариством була приділена фортецям у Аккермані, Хотині, Ізмаїлі.

Ключові слова: *Одеське товариство історії й старожитностей, військово-історичні дослідження, укріплення, оборонні споруди, Бессарабія, Кримський півострів.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-41-51

Одеське товариство історії і старожитностей є одним з найдавніших наукових товариств Наддніпрянської України. Утворене у першій половині XIX ст., воно сконцентрувало увагу на археологічних й топографічних розвідках Півдня і пам'ятках Кримського півострова. Його діяльність привертала увагу дослідників різних часів. Серед них В. Юргевич, С. Наріжний, В. Хмарський, І. Стрижова (Юргевич, 1889; Наріжний, 1941; Хмарський, 2002; Стрижова, 2003).

У першій половині XIX ст. Одеське товариство історії й старожитностей здійснювало наукові розвідки, метою яких була фіксація пам'яток архітектури у тому числі й тих які стосувалися військової археології й історії. Увагу науковців, у першу чергу, привертала ті об'єкти які мали різний ступінь збереженості і спостерігалися візуально. Так, під час подорожі Кримом, член товариства А. Фабр зафіксував давні укріплення у Севастополі й Балаклаві, Албаті, Керменчику, Черкес-Кермені, Тепе-Кермені, башти у с. Чоргун, фортеці Чуфут-Кале (Фабр, 1844, с.240). Кілька з них було докладно обстежено вченим. Зокрема, залишки укріплень на річці Зуї, поблизу сіл Каласті й Конечі на горі Кірк-Азіз. Вони склалися з валу, рову, й розташованих на значній відстані, руїн потужних мурів і круглих башт. Аналізуючи топографію й техніку будівництва, а також, праці Птоломея, вчений, висловив припущення, що ці фортифікаційні споруди не належать татарам, а датуються античною добою.

Інший відомий діяч товариства, К. Стаматі, досліджуючи Бессарабію, звернув увагу на залишки давніх укріплень різних часів. Спираючись на античні й середньовічні писемні джерела, збираючи місцевий фольклор, він намагався пояснити появу, причини занепаду або руйнації оборонних споруд, а також трансформації які з ними відбувалися. Так,

К. Стаматі стверджував, що на місці фортеці Хотин на Дністрі, ще у першому столітті нашої ери, царем даків Котізоном була збудована фортеця яку римляни називали «Cotison» (Стаматі, 1848, с.807). Поблизу м. Сороки, ним зафіксовано руїни замку збудованого, на думку дослідника, за доби правління молдавського господаря Стефана Великого. Таким чином, вчений локалізував залишки укріплень у просторі, і не маючи ані засобів, ані джерел які б дали змогу провести більш ґрунтовні дослідження, вдався до чисельних припущень щодо їх походження. Поряд з тим, йому вдалося створити цікавий науковий екскурс в історію Бессарабії (Стаматі, 1848, с.811).

Об'єктом досліджень, К. Стаматі стали, так звані «Траянові вали» і фортеці в Аккермані, Кілії й Ізмаїлі. Вчений, також, звернув увагу на значні за площею, земляні укріплення біля с. Варниця, поблизу Бендер, які визначив як залишки табору шведського короля Карла XII.

Більш ґрунтовно їх дослідив історик, археолог професор Новоросійського університету Філіп Карлович Брун. До власних наукових розвідок він долучив військового топографа, Бессарабського обласного землеміра Богдана Яковича Ейтнера, який створив план табору шведського короля. Презентуючи дослідження широкому загалу, Ф. Брун розлого описав перебіг політичних і військових подій пов'язаних із перебуванням Карла XII поблизу Бендер. Використовуючи різноманітні історичні джерела, які висвітлювали перебіг Північної війни, обґрунтував локалізацію місця розташування табору (Брун, 1848).

Згодом, за порадою Ф.К. Бруна, фінський вчений шведського походження Якоб Йохан Вільгельм Лагус у «Записках Одеського товариства історії й старожитностей» (далі «ЗОТІС») опублікував власну розвідку про Карла XII на Півдні України (Лагус, 1853). Автор, аналізуючи наявні писемні джерела, зокрема спогади сучасників шведського короля – Івана Гультмана, барона Сільтмана, мандрівника де ля Мотрея, реконструював його відступ від Полтави до Бендер і проїхав цим шляхом, доповнюючи наукову розвідку місцевими переказами і власними топографічними спостереженнями. Автор зупинився на детальному описі перебування Карла XII у с. Варниці, використовуючи плани шведських таборів на Дністрі, авторства де ля Мотрея (Лагус, 1853).

Значна увага товариством приділялася фортифікаційним пам'яткам козацької доби. У 1843 р. штатний наглядач Олександрійського повітового училища М. Бублиєв описав козацькі укріплення у Олександрії й Олександрійському повіті (Бублиєв, 1848). Його дослідження мало певні вади, оскільки визначаючи час і причини появи фортифікаційних споруд, він значною мірою спирався на усні джерела – місцеві оповіді й легенди.

Оборонні споруди Запорозьких Січей досліджував протоієрей І. Карелін. Результати його польових розвідок були оприлюднені у статті «Запорожские городища». Він визначив існування п'яти Січей («запорожских городищ»): Хортицької, Томаківської, Микитинської, Старої і Нової (Карелін, 1875, с.435). Описи місцевості й укріплень ілюструвалися планами, які було додано окремими таблицями до дев'ятого тому «ЗОТІС».

Поряд з тим, дослідник здійснив екскурс в історію козацтва. Визначаючи його значення як історичного явища, автор писав: «Запорожці на сцені історії з'являються військом вже організованим, яке хоробрістю своєю наводило страх на своїх сусідів: татар, поляків і частково росіян, і раптовими нападами змушувало тремтіти навіть Турецьку імперію ...» (Карелін, 1875, с.433). Автор спробував пояснити походження терміну «козак». Вчений висловив припущення, що він походить від назви племен касогів які в давні часи проживали між Чорним і Каспійським морями. Але поряд з тим стверджував, що запорожці не є спорідненими з ними. Автором, також, було висловлено припущення, що це слов'яни,

нащадки жителів Київського князівства, оскільки вони говорили «слов'янорусским языком» й мали православну (І. Карелін – «греко-російську») віру.

Поряд з тим, він свідомо просував імперську традицію привласнення історії інших народів, й пов'язував витoki козацтва з росіянами. Серед причин формування козацтва І. Карелін визначав: кріпацтво, невдоволення сімейним побутом, намагання уникнути покарання за злочин, нівелюючи таким чином, геополітичні, релігійні й інші фактори й мотиви. Організатором козацтва він вважав Євстафія Дашкевича, який на його думку, озброїв козаків й поділив їх на сотні й полки. Але ці твердження сам І. Карелін вважав аматорськими й запрошував колег до дискусії й виправлення можливих помилок.

Дослідження фортифікаційних споруд відбувалося, також, у зв'язку з пам'яткоохоронною діяльністю Одеського товариства історії й старожитностей. Одним з основних об'єктів, який привернув увагу вчених, стала Аккерманська фортеця. Огляд і оцінку стану збереженості пам'ятки було доручено археологу й історику-славісту О. Кочубинському. Вчений фіксував, що «фортеця у її теперішньому стані – більш чи менш самі руїни» (Протокол 298 засідання Імператорского Одесского общества истории и древностей от 28 сентября 1896 г. 1897, с. 6). Взимку 1898–1899 рр. Товариство отримало повідомлення про аварійний стан фортечних будівель. У зв'язку з цим, навесні 1899 р., до Аккермана прибув віце-президент товариства, військовий інженер, історик, археолог, генерал-майор О.Л. Бертьє-Делагард. Оглянувши фортецю, він з'ясував, що загроза руйнації пам'ятки була перебільшена. Звітуючи товариству, вчений висловив міркування щодо охорони, консервації й реставрації не лише цієї, але й інших архітектурних пам'яток які стосувалися військової історії (Бертьє-Делагард, 1900, с.76).

25-26 червня 1901 р. О. Кочубинський й історик А. Маркевич відвідали Хотинську фортецю і здійснили її детальний опис. Дослідники фіксували: «Хотинська фортеця розташована не у самому місті, а на деякій відстані від нього, приблизно на версту, на стрімкому березі р. Дністер ... Займає фортеця значну територію – приблизно 14 десятин, і складається з: а) гласису, б) рову, в) значної кількості, облицьованих камінням земляних верків, г) простору між верками й стіною, теж із ровом, д) фортечного муру, е) простору між ним і цитаделлю, у двох місцях, біля річки, стіна підходить до самої цитаделі, і ж) цитаделі... На стрімкому березі р. Дністер розташувалася, займаючи невеликий простір, цитадель, з надзвичайно високими, добре збереженими стінами і різними спорудами у середині» (Кочубинский и Маркевич, 1904, с.85-86).

Результатом наукової розвідки став не лише опис фортеці, але й значна кількість фотографічних знімків. Віце-президент товариства, О.Л. Бертьє-Делагард, користуючись ними, висловив припущення, що її було споруджено німецькими інженерами у XVII ст. Це стало поштовхом до археографічних досліджень. Членами товариства було вивчено наявні, переважно, іноземні джерела, де фіксувалися згадки про Хотинську фортецю (Кочубинский и Маркевич, 1904, с.87). Зрештою науковці дійшли висновку, що вони не відзначаються точністю, а це унеможливило достеменне встановлення часу її будівництва.

Ще одним об'єктом який привернув увагу дослідників стала колишня турецька фортеця у Ізмаїлі. Її було описано дійсним членом товариства І. Коломойцевим. Він провів джерелознавчі розвідки щодо укріплень і військових дій пов'язаних з ними. У 1906 р. на сторінках «ЗОТІС» І. Коломойцевим було опубліковано низку документів які стосувалися начальника фортеці, засновника міста Тучков (Ізмаїл) – генерал-майора С.О. Тучкова (Коломойцев, 1906).

Автор стверджував, що упродовж свого управління йому вдалося здійснити низку заходів, які призвели до зростання прибутковості фортець Бессарабії. На отримані кошти, С.О. Тучков відремонтував і розбудував Ізмаїльську й Кілійську фортеці (Коломойцев, 1906, с.37). Було споруджено нові казарми, шпиталь, магазини. Стан фортеці в Ізмаїлі зафіксовано, також, опублікованим І. Коломойцевим «Всеподданейшим рапортом» командувача Дунайською армією, адмірала П. Чічагова, від 31 серпня 1812 р.». Джерело зазначало: «Під час огляду мною фортець Браїлів й Ізмаїл, я знайшов їх у доброму стані, особливо те що стосується їх озброєння» (Коломойцев, 1906, с.39). Дослідник, також вказував на пам'ятки військової історії пов'язані з турецьким пануванням в Ізмаїлі, у першу чергу це залишки валу й рову на в'їзді до фортеці. Зазначалося, також, що з турецьких гармат, міська влада виготовляла ліхтарні стовпи для міста Ізмаїл (Коломойцев, 1906, с.41). До опису було додано, надані вчителем Ізмаїльського міського училища О. Степанковським, фотокопії планів місцевості й штурму фортеці 11-22 грудня 1790 р. (Протокол 298 засідання Імператорського Одеського общества истории и древностей от 28 сентября 1896 г. 1897, с. 4).

Результати досліджень оборонних споруд Півдня України не лише публікувалися у «ЗОТІС», але й оприлюднювалися на наукових форумах. Зокрема, під час дванадцятого археологічного з'їзду було виголошено доповідь О. Маркевича. Вчений зазначав: «Згадаю тут і свій невеличкий реферат «О Хотинской крепости», рівно ж результат екскурсії – моєї спільно з Кочубинським до Хотина ...» (Маркевич, 1903, с.16-17).

У наслідок наукових розвідок упродовж ХІХ ст. у музеї товариства було накопичено значний масив картографічних і зображальних матеріалів які стосувалися фортифікаційних споруд, зокрема плани: міста Кілії з описом стану фортеці на 1770 р., Аккерманської фортеці укладений Б. Ейтнером у 1842 р (А.Л.Б.Д., сост. 1888, с.21); Хотинської фортеці 1769 р (А.Л.Б.Д., сост. 1888, с.22); Аккерманської фортеці копія землеміра Ф. Будераського, види Аккерманської фортеці 1838 р. тощо (А.Л.Б.Д., сост. 1888, с.36).

Ще одним напрямом досліджень стали висвітлення й аналіз подій пов'язаних з імперськими завоюваннями на півдні України у ХVІІІ ст. й російсько-турецькими збройними конфліктами. Значна увага товариством була приділена публікації джерел. У 1869 р. Ф. Брун подав до восьмого тому «ЗОТІС» власний переклад з англійської, частини твору турецького мандрівника ХVІІ ст. Евлії-ефенді (Евлії Челебі) яка розповідала про облогу фортеці Азов у 1641 р. (Брун, 1872). Він перебував у турецькому війську й був очевидцем подій. Стаття Ф. Бруна була своєрідним археографічним дослідженням перекладу. Коментуючи як саме джерело, так і події, дослідник звернув увагу на певні помилки і неточності яких припустився чи то автор, чи то перекладач (з оригіналом твору Ф. Брун знайомий не був).

Тематичним продовженням, стала публікація «Истории о проходе турецького и татарского воинства под Астрахань в лето от Р.Х. 1677» (История о проходе турецького и татарского воинства под Астрахань в лето от Р.Х. 1677, 1872). Вчені товариства, зокрема М. Поль, безуспішно намагалися визначити автора твору. Було висловлено припущення, що оповідь укладено очевидцем подій який є українцем за походженням. Вочевидь, він мав доручення від князя В. Голіцина вести розвідку й фіксувати просування ворожих військ. Автором «Історії» було подано опис територій, які пізніше увійшли до складу Російської імперії, зокрема земель Війська Донського, Астраханської й Ставропольської губерній. Ним зафіксовано кількість турецьких і татарських військ, які брали участь у поході, шлях і бойовий порядок їх просування. Особливу увагу було приділено управлінню турецьким

військом. Зрештою, рукопис було доправлено В. Голіцину, надалі його передано до Посольського приказу. У XIX ст. твір опинився у приватній колекції, де його й було виявлено М. Подем.

Традиційним для Одеського товариства була публікація джерел особового походження, зокрема, Поденних записок подорожі князя В.М. Долгорукого під час Кримської війни 1773 року (Поденная записка путешествию его сеятельства князя Василия Михайловича Долгорукова в Крымский полуостров, во время кампании 1773 года, 1872), ордерів князя Г. Потьомкіна з облаштування Чорноморського флоту (розміщені у II, IV, VI томах «ЗОТІС»), тощо. У 1906 р. опубліковано аналіз листів Морица Карловича фон Штерна 1828-1829 рр., написаних у Балті, Ізмаїлі, Кюстенжицькому таборі, які стосувалися російсько-турецької війни (Штерн, 1906).

У 1858 р. генерал-лейтенант, історик, археолог З. Аркас розпочав публікацію історії Чорноморського флоту від заснування до 1856 року (Аркас, 1858; Аркас, 1863; Аркас, 1867). Це був порічний розлогий і детальний опис військових дій на морі у другій половині XVIII – на початку XIX ст. й імперських завоювань часів Катерини II. До п'ятдесятиліття оборони Одеси М. Ленц оприлюднив дослідження «Бомбардирование Одеси (16 апреля 1854 г.)» (Ленц, 1906). Розвідка поєднала у собі ідеологічну заангажованість, аналіз зображальних джерел і фаховий опис хронології подій пов'язаних з обороною міста.

Дотримуючись загальноімперської парадигми автор уславлював героїв війни і міць російської зброї. Він зазначав: «головним героєм 10 квітня, був юнак, який лише почав службу, прапорщик А.П. Щоголев. Ім'я це відразу ж облетіло усю Росію і стало надзвичайно популярним ... Щоголев був живим уособленням російської беззастережної завзятості, мужності, що не зупиняється ні перед якими перешкодами – в ім'я любові до батьківщини» (Ленц, 1906, с.1). Оборону Одеси М. Ленц, ставить у один ряд з франко-російською війною 1812 р., Кримською, Турецькою й Японською війнами й надає їй загальноімперського значення. Він стверджував: «Такі картини є справжньою школою для народу, підносячи його душу до сердечного розуміння висоти подвигу, до прагнення наслідувати його, зміцнюючи у нього любов до батьківщини і до її видатних діячів» (Ленц, 1906, с.2).

Від ідеологічних сентенцій, автор переходить до аналізу власної колекції лубочних картин часів Кримської війни: «Рекрутський набір», «Синопська битва», «Дунай річка й храм у місті Мачина», «Бомбардування Одеси». Особливу увагу було приділено останній. Автор подав опис зображення, яке датувалося 1854 роком і текст билини яка розповідала про облогу міста турецькими військами. Поряд з тим, М. Ленц проаналізував події Кримської війни. У його твердженнях присутній своєрідний дуалізм. З одного боку, він вказав на неспідготовленість до війни Російської імперії і визначив серед її причин, віру у непереможність держави й недооцінку супротивника. З точки зору дослідника вони обумовлювалися «блискучими перемогами» XVIII ст., чисельною перевагою війська, сформованим у народу переконанням що цар-імператор є «володарем Європи», поглядом на Туреччину як слабку і неодноразово переможену державу. Ставлення суспільства до можливої війни, М. Ленц визначав таким чином: «адже ми були такими величними на оглядах і парадах; такими ж, звичайно, будемо і у майбутній війні» (Ленц, 1906, с.12). З іншого, знаходячись під впливом офіційної ідеології, він розглядав створення антиросійської коаліції виключно, як бажання інших країн принизити Росію.

Опис військових подій, швидше суто ідеолого-політичні роздуми автора, ніж глибокий, фаховий історичний аналіз. Поряд з тим, було подано, докладну хронологію військових дій у Одесі. Цінними є описи топографії міста і його укріплень, які візуалізовані

за допомогою плану Одеси 1854 року (Ленц, 1906, с.16). Автором детально проаналізовано чисельність і склад гарнізону (особлива увага приділена артилерії), а також, фортифікаційну підготовку міста до облоги.

Військово-історичний опис острова Березань було створено Ф.М. Ковалевським (Ковалевский, 1906). Автор здійснив історичний екскурс в етимологію назви й особливу увагу приділив його топографії. Він визначив військову важливість цього острова за доби Київської держави і зазначав, що він слугував опорним пунктом для походів руських князів на Константинополь. Так само, на його думку, використовував острів й козацький отаман Іван Сірко, під час походів у володіння Османської імперії. Поряд з тим, ці твердження автор не підкріплював фактами.

На його думку, актуалізували військове значення острова російсько-турецькі війни. У 1784 р. Туреччина доручила французькому інженеру А.-Ж. Лафіт-Клаве оглянути фортецю Очаків, з метою належного її укріплення. За документами які збереглися у воєнно-ученому архіві головного штабу було наведено опис поданий французьким інженером, де зазначалися недоліки укріплень, подавався новий проект укріплень, який полягав у заміні земляних і дерев'яних фортифікаційних споруд, більш сучасними, розміщені гарнізону до 600 осіб, 30 гармат великого калібру й 15 мортир (Ковалевский, 1906, с.49). Але на думку автора проект так і залишився лише проектом. Ф.М. Ковалевський, також, навів листування між Г. Потьомкіним і О. Суворовим, датоване 1788 р., яке дозволяло висвітлити підготовку до штурму й частково військові дії щодо захоплення Березані. Автор, також, фіксував наявність на Березані упродовж 1800-1825 рр. діючих укріплень російської армії.

Увагу Товариства привертала й окремі знахідки, які стосувалися військової історії. Вони переважно були випадковими. У 1841 р. кореспонденти товариства А.В. Самойлов Є.П. Шевельов, повідомляли що під час зносу старої будівлі у селі Айдар (Євпаторійський повіт, Таврійська губернія), було знайдено і описано меч, який містив напис, імені майстра або того для кого виготовлявся, а також кілька груп зображень. За припущеннями кореспондентів, зброю було сховано останнім власником татариним, але потрапив він до нього від генуезьких купців (Генуезский меч найденный в Крыму, 1844).

У 1872 р. І. Карелін повідомляв про випадкову знахідку Михайлом Козачком у дніпрових плавнях, за 15 верст від колишньої Томаківської Січі, трьох гармат – одна залізна і дві мідних. Їх було привезено до Миколаєва, де було описано й зафіксовано клейма майстрів. Дослідник припустив що зброя належала запорожцям. За клеймами, було визначено, що мідні гармати мають польське походження, а залізна – турецьке. Під час дослідження місця знахідки, зібрано оповіді про назву озера «Солдатське». Місцеві розповідали, що саме там турками було потоплено москалів, які ішли на війну з ними. Поряд з тим автор здійснив короткий екскурс у події пов'язані з військовим походом 1697 р., на чолі з І. Мазепою й Долгоруким з тим щоб здійснити критику усного джерела й заперечити істинність оповідей (Карелин, 1872).

Таким чином, поряд із загально-археологічними, товариством презентувалися дослідження, пов'язані з військовою археологією й військовою історією. Означена проблематика, піднімалася у публікаціях вчених: Ф. Бруна, К. Стаматі, І. Кареліна, О. Кочубинського. Військово-історичні дослідження були представлені у кількох площинах: топографія, вивчення й охорона фортифікаційних споруд, військове протистояння Російської й Османської імперій, історія українського козацтва. Проблематика стосувалася Півдня України, Криму, Бессарабії. Особлива увага товариством

була приділена фортецям у Аккермані, Хотині, Ізмаїлі. Основною тематикою публікацій стали російсько-турецькі війни, а також, окремі епізоди і процеси пов'язані з ними.

Глибокий, фаховим аналіз подій, у публікаціях, поєднувався з політичною заангажованістю й тиражуванням існуючих імперських ідеологем. Археографічні дослідження переважно стосувалися джерел особового походження, які відображали місцеве урядування російських військових чиновників з облаштування Чорноморського флоту й фортець, а також описували турецькі й татарські походи. Хоча дослідження мали переважно спорадичний характер їх наслідком стала публікація значної кількості матеріалів і зосередження у музеї Товариства, старожитностей і картографічних джерел.

Бібліографічний список

- А.Л.Б.Д., сост. 1888. *Каталог карт, планов, чертежей, рисунков хранящихся в музее Императорского общества истории и древностей*. Одеса: Типография А. Шульце.
- Аркас, З., 1858. Начало утверждения российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*, IV, с.261-309.
- Аркас, З., 1863. Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 год (Продолжение). *Записки Одесского общества истории и древностей*, V, с.846-901.
- Аркас, З., 1867. Продолжение действий Черноморского флота с 1806 по 1856 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*, VI, с.368-444.
- Бертье-Делагард, А.Л., 1900. О состоянии Аккерманской крепости. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXII, с.75-82.
- Брун, Ф., 1848. Следы лагеря Карла XII, возле Бендер, у села Варницы. *Записки Одесского общества истории и древностей*, II, с.555-560.
- Брун, Ф., 1872. Неудачная осада Азова Турками в 1641 году и занятие им крепости по оставлению оной Козаками. *Записки Одесского общества истории и древностей*, VIII, с.161-180.
- Бублиев, Н., 1848. Укрепления запорожских казаков в городе Александрии и Александрійском уезде. *Записки Одесского общества истории и древностей*, II, с. 826-829.
- Генуезский меч найденный в Крыму, 1844. *Записки Одесского общества истории и древностей*, I, с.624.
- История о проходе турецкого и татарского воинства под Астрахань в лето от Р.Х. 1677, 1872. *Записки Одесского общества истории и древностей*, VIII, с.479-488.
- Карелин, И., 1872. Старинные пушки. *Записки Одесского общества истории и древностей*, VIII, с.443-448.
- Карелин, И., 1875. Запорожские городища. *Записки Одесского общества истории и древностей*, IX, с.433-442.
- Ковалевский, Ф.М., 1906. Остров Березань, военно-исторический очерк. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXVI, с.48-52.
- Коломойцев, И.Т., 1906. К деятельности генерал-майора Сергея Алексеевича Тучкова по основанию города Тучкова (нынешнего города Измаила); документы в копиях к основанию города Тучкова и остатки памятников турецкого владычества и современные в городе Измаиле. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXVI, с.37-44.

- Кочубинский, А.А. и Маркевич, А.И., 1904. Доклад дд. чч. А.А. Кочубинского и А.И. Маркевича о поездке их для осмотра бывшей Хотинской крепости. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXV, с.80-90.
- Лагус, Ф., 1853. Карл XII в южной России. *Записки Одесского общества истории и древностей*, III, с.306-337.
- Ленц, М., 1906. Бомбардирование Одессы (16 апреля 1854 г.). *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXVI, с.1-108.
- Маркевич, О., 1903. XII Археологічний з'їзд у Харкові, 1902 р. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, LIII (III), с.1-18.
- Наріжний, С., 1941. *Одеське товариство історії й старовини*. Прага: Українське Історично-Філологічне Товариство у Празі.
- Поденная записка путешествию его сеятельства князя Василя Михайловича Долгорукова в Крымский полуостров, во время кампании 1773 года, 1872. *Записки Одесского общества истории и древностей*, VIII, с.182-187.
- Протокол 298 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 сентября 1896 г., 1897. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XX, с.1-14.
- Стамати, К., 1848. О Бессарабии и ее древних крепостях. *Записки Одесского общества истории и древностей*, II, с.805-815.
- Стрижова, І., 2003. Роль Одеського Товариства історії та старожитностей у збереженні історико-культурної спадщини українського народу. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*, 1, с.54-60.
- Фабр, А., 1844. О древних нагорных укреплениях в Крыму. *Записки Одесского общества истории и древностей*, I, с.239-243.
- Хмарський, В.М., 2002. *Археологічна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей*. Одеса: Астропринт.
- Штерн, Э.Р., 1906. Письма доктора М.К. фон Штерна с театра военных действий 1828-29. *Записки Одесского общества истории и древностей*, XXVI, с.19-33.
- Юргевич, В., 1889. *Исторический очерк пятидесятилетия Одесского общества истории и древностей 1839-1889*. Одесса: Типография А. Шульце.

References

- A.L.V.D., compiler, 1888. *Katalog kart, planov, chertezhey, risunkov khranyashchikhsya v muzee Imperatorskogo obshchestva istorii i drevnostey*. [Catalog of maps, plans, drawings, drawings stored in the Museum of the Imperial Society of History and Antiquities]. Odesa: Tipografiya A. Shultse. (in Russian).
- Arkas, Z., 1858. Nachalo utverzhdeniya rossiyskogo flota na Chernom more i deystiya ego s 1778 po 1798 god [The beginning of the approval of the Russian fleet in the Black Sea and its operation from 1778 to 1798]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, IV, pp.261-309. (in Russian).
- Arkas, Z., 1863. Deystviya Chernomorskogo flota s 1798 po 1806 god (Prodolzhenie) [Actions of the Black Sea Fleet from 1798 to 1806 (Continuation)]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, V, pp.846-901. (in Russian).
- Arkas, Z., 1867. Prodolzhenie deystviy Chernomorskogo flota s 1806 po 1856 god [Continuation of actions of the Black Sea Fleet from 1806 to 1856]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, VI, pp.368-444. (in Russian).

- Berte-Delagard, A.L., 1900. O sostoyanii Akkermanskoj kreposti [On the state of the Akkerman fortress]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXII, pp.75-82. (in Russian).
- Brun, F., 1848. Sledy lagerya Karla XII, vozle Bender, u sela Varnitsy [Traces of the camp of Karl XII, near Bender, near the village of Varnitsa]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, II, pp.555-560. (in Russian).
- Brun, F., 1872. Neudachnaya osada Azova Turkami v 1641 godu i zanyatie imim kreposti po ostavleniyu onoy Kozakami [Unsuccessful siege of Azov by the Turks in 1641 and the occupation of the fortress after the Kozaks left it]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, VIII, pp.161-180. (in Russian).
- Bubliev, N., 1848. Ukrepleniya zaporozhskikh kazakov v gorode Aleksandrii i Aleksandriyskom uezde [Fortifications of the Zaporozhye Cossacks in the city of Alexandria and the Aleksandriysky district]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, II, pp.826-829. (in Russian).
- Fabr, A., 1844. O drevnikh nagornykh ukreplenyakh v Krymu [About the ancient mountain fortifications in the Crimea]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, I, pp.239-243. (in Russian).
- Genuezskiy mech naydennyy v Krymu [Genoese sword found in Crimea], 1844. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, I, p.624. (in Russian).
- Istoriya o prokhode turetskogo i tatarskogo voinstva pod Astrakhan v leto ot R.Kh. 1677 [The story of the passage of the Turkish and Tatar armies to Astrakhan in the summer 1677], 1872. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, VIII, pp.479-488. (in Russian).
- Karelin, I., 1872. Starinnye pushki [Ancient cannons]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, VIII, pp.443-448. (in Russian).
- Karelin, I., 1875. Zaporozhskie gorodishcha [Zaporozhye settlements]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, IX, pp.433-442. (in Russian).
- Khmarskiy, V.M., 2002. *Arkheohrafichna diialnist Odeskoho tovarystva istorii ta starozhytnosti* [Archaeographic activity of the Odessa society of history and antiquities]. Odesa: Astroprint. (in Ukrainian).
- Kochubinskiy, A.A. and Markevich, A.I., 1904. Doklad dd. chch. A.A. Kochubinskogo i A.I. Markevicha o poezdke ikh dlya osmotra byvshey Khotinskoy kreposti [Report of A.A. Kochubinsky and A.I. Markevich about their trip to inspect the former Khotyn fortress]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXV, pp.80-90. (in Russian).
- Kolomoytsev, I.T., 1906. K deyatelnosti general-mayora Sergeya Alekseevicha Tuchkova po osnovaniyu goroda Tuchkova (nyneshnego goroda Izmaila); dokumenty v kopiyakh k osnovaniyu goroda Tuchkova i ostatki pamyatnikov turetskogo vladychestva i sovremennyye v gorode Izmaile [To the activities of Major General Sergei Alekseevich Tuchkov on the founding of the city of Tuchkov (the present city of Izmail); documents in copies for the founding of the city of Tuchkov and the remains of the monuments of Turkish rule and modern ones in the city of Izmail]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXVI, pp.37-44. (in Russian).
- Kovalevskiy, F.M., 1906. Ostrov Berezan, voenno-istoricheskiy ocherk [Berezan Island, military-historical sketch]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXVI, pp.48-52. (in Russian).
- Lagus, F., 1853. Karl XII v yuzhnoy Rossii [Karl XII in southern Russia]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, III, pp.306-337. (in Russian).

- Lents, M., 1906. Bombardirovanie Odessy (16 aprelya 1854 g.) [Bombing of Odessa (April 16, 1854)]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXVI, pp.1-108. (in Russian).
- Markevich, O., 1903. XII Arkheologichnyi zizd u Kharkovi, 1902 r. [XII Archaeological Congress in Kharkiv, 1902]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka*, LIII (III), pp.1-18. (in Ukrainian).
- Narizhnyi, S., 1941. *Odeske tovarystvo istorii y starovyny* [Odessa Society of History and Antiquity]. Praha: Ukrainske Istorychno-Filolohichne Tovarystvo u Prazi. (in Ukrainian).
- Podennaya zapiska puteshestviyu ego seyatelstva knyazya Vasiliya Mikhaylovicha Dolgorukova v Krymskiy poluoostrov, vo vremya kampanii 1773 goda [A day note to the journey of his sower, Prince Vasily Mikhailovich Dolgorukov, to the Crimean peninsula, during the campaign of 1773], 1872. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, VIII, pp.182-187. (in Russian).
- Protokol 298 zasedaniya Imperatorskogo Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey ot 28 sentyabrya 1896 g. [Minutes of the 298th meeting of the Imperial Odessa Society of History and Antiquities dated September 28, 1896], 1897. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XX, pp.1-14. (in Russian).
- Shtern, E.R., 1906. Pisma doktora M.K. fon Shterna s teatra voennykh deystviy 1828-29 [Letters from Dr. M.K. von Stern from the theater of military operations 1828-29]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, XXVI, pp.19-33. (in Russian).
- Stamati, K., 1848. O Bessarabii i ee drevnikh krepostyakh [About Bessarabia and its ancient fortresses]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, II, pp.805-815. (in Russian).
- Stryzhova, I., 2003. Rol Odeskoho Tovarystva istorii ta starozhytnostei u zberezheni istoryko-kulturnoi spadshchyny ukrainskoho narodu [The role of the Odessa Society of History and Antiquities in preserving the historical and cultural heritage of the Ukrainian people]. *Intellectuals and state power. History series*, 1, pp.54-60. (in Ukrainian).
- Yurgevich, V., 1889. *Istoricheskiy ocherk pyatidesyatiletiya Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey 1839-1889* [Historical sketch of the fiftieth anniversary of the Odessa Society of History and Antiquities 1839-1889]. Odessa: Tipografiya A. Shultse. (in Russian).
- Стаття надійшла до редакції 15.04.2021 р.

O. Ivanyuk

THE CONTRIBUTION OF THE ODESSA SOCIETY OF HISTORY AND ANCIENITY TO THE MILITARY-HISTORICAL RESEARCH OF NADDRIPIAN UKRAINE AND THE CRIMEA

The purpose of the study is to analyze the publishing activities of scientists of the Odessa association of History and Antiquities and to determine their contribution to the military-historical research of the Dnieper Ukraine and the Crimean Peninsula. The methodology of the study is based on the principles of historicism, systematic, scientific, interdisciplinary. The following general historical methods have been used: historiographic analysis, historical-genetic, terminological analysis, comparative, typological. The author adheres to the civilization approach. Scientific novelty: the contribution of the Odessa association of History and Antiquities to the military-historical studies of the Dnieper Ukraine and the Crimean Peninsula is characterized on the basis of a wide range of published researches. Conclusions. Along with general archeological, the association presented studies related to military archeology and military history. The problems identified were raised in the publications of scientists: F. Brun, K. Stamati, I. Karelin, O.

Kochubinsky. Military-historical studies were presented in several areas: topography, study and protection of fortifications, military confrontation of the Russian and Ottoman empires, history of Ukrainian Cossacks. The problems concerned the South of Ukraine, Crimea, Bessarabia. Particular attention was paid to the fortresses in Akkerman, Khotyn, Ishmael. The main topics of the publications were the Russo-Turkish wars, as well as individual episodes and processes related to them. A profound, professional analysis of events, in publications, combined with political engagement and duplication of existing imperial ideologues. Archaeographic surveys mainly concerned personal sources that reflected the local governance of Russian military officials in the Black Sea Fleet and fortifications, and described Turkish and Tatar campaigns. Although the research was largely sporadic, it resulted in the publication of a considerable amount of material and concentration in the Museum of the Society of Antiquities and Cartographic Sources.

Keywords: *Odessa association of history and antiquities, military-historical researches, fortifications, defense structures, Bessarabia, Crimean peninsula.*

УДК 347.793(477)«189/191»

Т. В. Ковальчук

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДНОВИХ МЕХАНІКІВ МОРСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО ФЛОТУ АЗОВО- ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті акцентується увага на проблемах врегулювання правового статусу механіків морських торговельних суден Приазов'я та Причорномор'я ХІХ - початку ХХ століть. Предметом детального вивчення стало «Высочайше утвержденное положение о механиках на мореходных судах торгового флота» 1903 р., що вперше законодавчо визнало наявність суднових механіків в структурі кадрового складу морських торговельних суден. Досліджується вплив нового законодавства на появу перших морських навчальних закладів, у яких здійснювалася підготовка кваліфікованих фахівців.

Ключові слова: *правовий статус, судновий механік, командний склад, морський торговельний флот.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-51-58

Постановка проблеми. Дана стаття розкриває проблеми кадрового складу екіпажів морських торговельних суден Азово-Чорноморського регіону. Нестримний розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі в умовах нестачі професійних кадрів морського торговельного флоту підштовхував Російську імперію до правового врегулювання компетентностей суднових механіків на початку ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельна база дослідження представлена нормативними документами, перш за все законодавчими актами загальнодержавного значення, присвячених торговельному мореплавству й опублікованих у «Полном собрании законов Российской империи» та статистичною документацією. Предметом детального вивчення стало «Высочайше утвержденное положение о механиках на мореходных судах

торгового флоту» 1903 р. (далі - Положення), що вперше законодавчо визнало наявність в структурі кадрового складу морських торговельних суден осіб, що здійснювали контроль, ремонт, обслуговування механізмів машинного відділення. Для порівняльного аналізу використано Устав Торговий видань 1893 р., 1903 р. та 1908 р.

Серед наукових робіт XIX століття, що висвітлювали проблеми кадрового складу екіпажів морського торговельного флоту, необхідно відзначити дослідження істориків морського права Е. В. Васьковського (Васьковский и Пергамент, сост. 1906.) та Г. Ф Шершеневича (Шершеневич, 1909), в яких висвітлюються морське торговельне законодавство XIX століття але без роз'яснення прав та обов'язків суднового механіка.

У XX – XXI століттях деякі аспекти кадрових проблем фахівців морського торговельного флоту розглядалися у працях О. В. Морозова (Морозов, 2014), А. В. Павлія (Павлій, 1994), О. П. Реєнта (Реєнт та Сердюк, 2018), О. Б. Шляхова (Шляхов, 2004), А. А. Щипцова та В. С. Ефремова (Щипцов та Ефремов, 1995) тощо. Багато досліджень присвячено визначенню правового статусу капітана та проблемам його підготовки. Заповнимо прогалину у дослідженні правового статусу суднового механіка XIX – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. У XIX - на початку XX століть українські землі у складі Російської імперії переживали стрімкий перехід від традиційного до індустріального суспільства.

Азово-Чорноморський регіон став важливою складовою промислового перевороту України та Російської імперії взагалі. В портах Півдня України в кінці XIX - на початку XX століть базувалися майже 70% пароплавів і 90% усіх вітрильників басейну, а зрештою тут була зосереджена переважна кількість моряків та приватних судновласників. Вихідці з українських губерній склали 72,3% від загальної кількості моряків парового флоту. Перш за все це були вихідці з Херсонщини, Таврії, Київщини, Полтавщини та Поділля. Чимало приходило найматися на парові судна і мігрантів з центрально-хліборобських губерній Росії, а також з Прибалтики та Білорусії. Основним джерелом поповнення екіпажів були селяни, їх частка в складі команд флоту становила 71,9% та міщани - 25,9%. Склад робітників-моряків басейну був багатонаціональний, при чому кількість етнічних українців дорівнювала не менш 45-50% (Шляхов, 2004, с.2-3, с.9-20).

Поступово в Російській імперії відбувалося становлення і соціальної структури, характерної для капіталістичного ладу. Вивчення особливостей цього розвитку, взаємовідносин уряду та основних класів на початку XX століть не втрачає актуальності й зараз. Практика минулого яскраво продемонструвала - нехтування чи нерозуміння соціальних проблем, або ж невміння їх вчасно вирішувати згубно позначається на долі цілого суспільства.

До 1903 р. правовий статус механіків російського торговельного флоту був невизначеним. Суднові механіки в Уставі Торговому 1893 р. значилися членами екіпажу вільного найму і не входили до командного складу. Це створювало серйозні незручності як для капітанів суден, яким було складно співпрацювати з механіками, так і для механіків, що не мали правових підстав керувати своїми безпосередніми підлеглими (машиністами та кочегарами). Крім того, в Російській імперії на той момент взагалі була відсутня чітка система підготовки механіків суден як каботажного, так і далекого плавання через низький рівень освіти населення, та недостатньої уваги з боку держави до проблем торговельного флоту.

Положення механіків торговельного флоту нічим не відрізнялося від становища механіків військового флоту на початку ХХ століття. Військові суднові механіки не мали посад кадрового офіцерства і зазначалися простими чиновниками. Зневажливе ставлення до працівників машинної служби російського Військово-морського флоту негативним чином впливало на події російсько-японської війни 1904 - 1905 рр.

Отже, ускладнення технічного устаткування судна та необхідність узгодження національного Російського законодавства з міжнародним правом створило умови для врегулювання правового статусу працівники машинного відділу морських торговельних суден.

10 червня 1903 р. Державна Дума Російської імперії у співпраці з Департаментом Промисловості, Наук і Торгівлі, Законів і Державної економії подали на затвердження імператору Миколи II Положення про механіків на морських суднах торговельного флоту, що набрало чинності лише за 5 років.

З 1908 р. на кожному морському судні у складі екіпажу обов'язково мав бути механік. Закон передбачав, що окрім особи, що самостійно контролювала роботу машинних механізмів судна, мали бути і помічники. На пасажирських суднах – не менш двох, один із яких – обов'язково з дипломом механіка другого розряду. На вантажному судні першого розряду – один з дипломом суднового механіка другого розряду. На вантажному судні другого розряду - принаймні один помічник з дипломом механіка третього розряду. Розряди механіків визначалися правилами, затвердженими Головою Управління Торговим мореплавством і Портами.

Положення визначало державні пільги судновим механікам - позбавлення військової служби та зарахування до командного складу судна. П'ятирічний стаж роботи на морських торговельних суднах надавав їм право бути представленими до нагородження званням почесного громадянина (Высочайше утверждённое положение о механиках на мореходных судах торгового флота, 1903, с.739). Нарешті, суднові механіки отримали офіцерські права.

Механіками морських торговельних суден могли стати особи, що мали дипломи суднових механіків, а також інженерів-механіків, машинні кондуктори і незалежні машиністи військового флоту.

До кандидатів на посаду механіка Положення встановлювало наступні вимоги: досягнення повноліття, успішне проходження випробувань кваліфікаційної комісії і наявність практичного цензу.

Для отримання диплому суднового механіка третього розряду практичний ценз становив від 2 років служби у машинному відділенні морських пароплавів або 1 рік морського судноплавства та 24 місяці роботи на заводах, що спеціалізувалися на будівництві та ремонті парових машин. Здобувачами дипломів третього розряду ставали особи, що працювали 1,5 року на річкових та озерних пароплавах з механізмами потужністю не менше 500 індикаторних кінських сил.

Диплом механіка другого розряду міг отримати здобувач, що мав практичний ценз не менше 3 років на посаді вахтового механіка суден першого та другого розрядів або 18 місяців самостійного керування машинним відділенням на суднах третього розряду і 18 місяців на посаді вахтового механіка на суднах першого і другого розрядів (в обох випадках за наявності диплому механіка третього розряду).

Звання механіка першого розряду отримувач здобувач з дворічним практичним досвідом керування машинним відділенням морського пароплаву або за наявності трирічного морського судноплавства суднами першого розряду на посаді вахтового

механіка за наявності диплому механіка другого розряду (Высочайше утверждённое положение о механиках на мореходных судах торгового флота, 1903, с.740).

Іноземці не мали прав займати посади суднового механіка, але морське судноплавство на іноземних суднах могло зараховуватися здобувачам диплому механіка як практичний ценз у разі схвалення кваліфікаційної комісії.

Кваліфікаційні комісії для отримання звання механіка торговельного флоту створювалися за розпорядженням Голови Управління Торговим мореплавством і Портами, що видавали дипломи суднових механіків першого, другого та третього розрядів.

До складу кваліфікаційних комісій могли входили: керівники механічного відділення освітніх установ, викладачі дисциплін, що винесені на іспит, представники Морського міністерства, механіки, капітани першого розряду та інші особи.

Положення 1903 р. визначало перелік дисциплін, винесених на іспит здобувачам диплому механіка третього розряду. Це російська мова, математика, теоретична механіка, суднобудування. На звання другого розряду додатково вимагалися знання пароплавної механіки та основ електричного освітлення (Высочайше утверждённое положение о механиках на мореходных судах торгового флота, 1903, с.741).

Устав Торговий (1908 р.) значно розширював перелік обов'язкових дисциплін кваліфікаційного іспиту на отримання звання суднового механіка, але виключав зі списку обов'язкових предметів російську мову. Отримання звання механіка 3 класу передбачало наявність обов'язкових знань у галузі фізики, прикладної механіки, пароплавної механіки (теорія та практика), слюсарно-механічній справі та технічного креслення. Здобувачі диплому механіка 2 класу повинні були довести свої знання, окрім перерахованих вище дисциплін, з основ опору матеріалів та розвитку передових технологій (теорії та практики).

З метою покращання підготовки фахівців та безпеки судноплавства, особам, що подали документи на проходження кваліфікаційного іспиту на звання механіка другого та першого розрядів, комісією ставилися вибіркові питання з усього переліку питань дисциплін, встановлених для отримання диплому 3 та 2 класу (Об испытаниях на звання судовых механиков, 1909). Положення 1903 року цього не вимагало.

Питання кваліфікаційних іспитів затверджувалися Головою Управління Торгового мореплавства і Портами і узгоджувалися з керівником Морського міністерства. Інформація про проведення іспиту доводилася до здобувачів за 3 місяці до початку випробувань. А за три дні охочі писали заяви, висловлюючи своє бажання взяти участь у випробуваннях і надавали на розгляд комісії всі необхідні документи (свідоцтво про народження, документи про освіту, довідку з місця роботи, приписку до призовної дільниці тощо) та проходили медогляд.

Особам, що успішно склали кваліфікаційний іспит і підтвердили свою плавальну практику, протягом 3-х днів видавався диплом встановленого зразка. Ті, хто не підтвердив свої знання, могли взяти участь у випробуваннях на здобуття диплому механіка наступного року.

Законодавство Російської імперії встановило трьохрозрядну класифікацію парових суден. До першого розряду відносилися вантажні судна з паровими двигунами у 1000 і більше індикаторних сил та всі пасажирські судна; до другого – вантажні судна з паровими двигунами від 100 до 1000 індикаторних сил; вантажні судна з індикаторними силами менше 100 – третій розряд. Тож, суднові механіки першого розряду мали право на управління машинами парових суден всіх розрядів. Суднові механіки другого розряду, машинні кондуктори і незалежні машиністи військового флоту - паровими суднами другого і

третього розрядів. Суднові механіки третього розряду працювали на парових суднах третього розряду.

Врегулювання правового статусу судового механіка на законодавчому рівні вплинуло на організацію їх професійної підготовки в Російській імперії.

У 1901 р. в Одеському училищі торговельного мореплавства в ході реорганізації Класів торговельного мореплавства, вперше в Російській імперії, було відкрито окремо від судоводійського, механічне відділення для підготовки судових механіків - знавців парових котлів. Таким чином, механіки отримували нижчу професійну освіту. Освітні установи, в яких вони могли отримати вищу освіту на початку ХХ століття, були відсутні.

В уставі Одеського училища зазначалися обов'язки та вміння майбутніх професіоналів. Учні поєднували теоретичну підготовку, отриману на заняттях, з практичною, і за 2 - 4 роки мали пройти трудовий шлях від посади машиніста до механіка морського торговельного судна. Училище готувало механіків-практиків, здатних обслуговувати новітні машини найбільших розмірів.

Положення 1903 р. звільняло випускників Одеського училища торговельного мореплавства від теоретичного іспиту, що проводили кваліфікаційні комісії на отримання звання механіка торговельного флоту, а необхідний практичний ценз для них зменшувався вдвічі.

До 1917 р. училище підготувало близько 100 спеціалістів механічного відділу торгового флоту (История Одесского мореходного училища имени А. И. Маринеско, н.д.). Враховуючи зростання кількості парових суден Азово-Чорноморського регіону, потреби торговельного флоту Російської імперії в судових механіках перевищували їх наявність на початку ХХ століття у 18 разів.

Висновки. З розвитком законодавства змінювалося правове положення судових механіків. Поява «Положення о механиках на мореходных судах торгового флота» 1903 р. виправила негативну ситуацію, що склалася через законодавчу невизначеність прав та обов'язків механіків торговельного флоту. По-перше, Положення підняло престиж судових механіків, що отримали офіцерські права, ставши законними начальниками машинного відділення і отримавши доступ до кают-компанії. По-друге, одночасно було збільшено і їх платню. Важливим наслідком Положення стало виділення механічних відділень у морехідних училищах, де розпочато цілеспрямовану підготовку професійних кадрів судових механіків російського торговельного флоту.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженнях питань ролі судових механіків на модернізованих торговельних суднах у ХХ – ХХІ століттях та вдосконаленні освітніх задач щодо підготовки їх для розвитку морської галузі.

Бібліографічний список

- История Одесского мореходного училища имени А. И. Маринеско, н.д. *Чисто Одесский сайт*. [онлайн] Доступно: <<http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/istorija-odesskogo-morehodnogo-uchilisha-im-oimarinesko.html>> [Дата обращения 01 марта 2021].
- Морозов, О.В., 2014. Політико-правові аспекти розвитку морського та річкового транспорту в Україні у ХІХ – на початку ХХ століть. *Історія торгівлі, податків та мита*, 2, с.92-100.
- Об испытаниях на звание судовых механиков, 1909. Официальный интернет-портал правовой информации. [онлайн] Доступно:

- <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?searchres=&empire=1&collection=0&volume=100015&pg=1080&contentsname=%CE%E1%E8%F1%EF%FB%F2%E0%ED%E8%FF%F5+%ED%E0%E7%E2%E0%ED%E8%FF+%F1%F3%E4%EE%E2%FB%F5+%EC%E5%F5%E0%ED%E8%EA%EE%E2&sort=1>> [Дата обращения 01 марта 2021].
- Павлій, В.А., 1994. *Азовское море. Очерки истории торгового и военного мореплавания*. Мариуполь.
- Высочайше утверждённое положение о механиках на мореходных судах торгового флота, 1903. *Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1905, Т. XXIII, Ч.1, № 23125, с.738–731.
- Реснт, О.П. та Сердюк, О.В., 2018. *Торговельний баланс України на початку ХХ ст.* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Васьковский, Е.Е. и Пергамент, О.Я., сост. 1906. *Учебник морского торгового законовещения*. Санкт-Петербург: Типография А. Бенке.
- Шершеневич, Г.Ф., 1909. *Курс торгового права*. 4-е изд. Петербург: Типография И. Бочкарева, Т.3: Вексельное право. Морское право.
- Шляхов, О.Б., 2004. *Судновласники та моряки Азово-Чорноморського басейну в модернізаційних процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст.* Доктор наук. Автореферат. Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара.
- Щипцов, А.А. та Ефремов, В.С., 1995. *Транспортное освоение Азовского моря. Исторический экскурс и современность*. Київ: Будівельник.

References

- Istoriya Odesskoho morekhodnoho uchylshcha ymeny A. Y. Marynesko [History of the Odessa Marinesko Naval School. The revival of the Ukrainian merchant fleet is bound to take place], n.d. *Chysto Odesskyi sait*. [onlayn] Avialable at: <http://odesskiy.com/chisto-faktiz-zhizni-i-istorii/istorija-odesskogo-morehodnogo-uchilischa-im-oimarynesko.html> [Accessed 01 March 2021]. (in Russian).
- Morozov, O.V., 2014. Polityko-pravovi aspekty rozvytku morskoho ta richkovoho transportu v Ukraini u ХІХ – na pochatku ХХ stolit [Political and legal aspects of development of sea and river transport in Ukraine in ХІХ – early ХХ century]. *Istoriia torhivli, podatniv ta myta*, 2, pp.92-100. (in Ukrainian).
- Ob ispytaniyakh na zvaniya sudovykh mekhanikov [On tests for the rank of ship mechanics], 1909. Official Internet portal of legal information. [onlayn] Avialable at: <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?searchres=&empire=1&collection=0&volume=100015&pg=1080&contentsname=%CE%E1%E8%F1%EF%FB%F2%E0%ED%E8%FF%F5+%ED%E0%E7%E2%E0%ED%E8%FF+%F1%F3%E4%EE%E2%FB%F5+%EC%E5%F5%E0%ED%E8%EA%EE%E2&sort=1>> [Accessed 01 March 2021]. (in Russian).
- Pavliy, V.A., 1994. *Azovskoe more. Ocherki istorii torgovogo i voennogo moreplavaniya* [*The Azov sea. Essays on the history of merchant and military navigation*]. Mariupol. (in Russian).
- Reient, O.P. and Serdiuk, O.V., 2018. *Torhovelnii balans Ukrainy na pochatku ХХ st.* [Trade balance of Ukraine in the early ХХ century]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Shchiptsov, A.A. and Yefremov, V.S., 1995. *Transportnoe osvoenie Azovskogo morya. Istoricheskiy ekskurs i sovremennost* [*Transport development of the Azov Sea. Historical excursion and modernity*]. Kyiv: Budivelnyk. (in Russian).

- Shershenevich, G.F., 1909. *Kurs torgovogo prava [Commercial Law Course]*. 4th ed. Peterburg: Tipografiya I. Bochkareva, Vol.3: Bill of exchange law. Law of the sea. (in Russian).
- Shliakhov, O.B., 2004. *Sudnovlasnyky ta moriaky Azovo-Chornomorskoho baseinu v modernizatsiinykh protsesakh kintsia XIX – pochatku XX st. [The ship-owners and sailors of the Azov and Black seas basin during the process of modernization at the end of the XIXth – at the beginning of the XXth centuries]*. Ph.D. Abstract. The Dniepropetrovsk National University. (in Ukrainian). Oles Honchar Dnipro National University. (in Ukrainian).
- Vaskovskiy, Ye.Ye. and Pergament, O.Ya., compil. 1906. *Uchebnik morskogo torgovogo zakonovedeniya [Maritime Trade Law Textbook]*. Sankt-Peterburg: Tipografiya A. Benke. (in Russian).
- Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie o mekhanikakh na morekhodnykh sudakh torgovogo flota [Highest approved regulation on mechanics on seagoing ships of the merchant marine], 1903. *Complete collection of laws of the Russian Empire*, Vol. XXIII, P.1, № 23125, pp.738–731. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2021 р.

T. Kovalchuk

**LEGAL STATUS OF SHIP MECHANICS OF THE MERCHANT
NAVY OF THE AZOV-BLACK SEA REGION
OF THE XIX - EARLY XX CENTURIES**

This article reveals the problems of the personnel of the crews of sea-going merchant vessels of the Azov-Black Sea region. The unrestrained development of domestic and foreign trade in the conditions of a shortage of professional personnel of the merchant navy pushed the Russian Empire to the legal regulation of the competencies of ship mechanics in the early XX century.

Until 1903, the legal status of mechanics in the Russian merchant navy was uncertain. Ship mechanics in the Trade Charter of 1893 were listed as members of the crew of free hire and were not part of the command staff. This created serious inconveniences both for ship captains, who found it difficult to cooperate with mechanics, and for mechanics who had no legal basis to manage their immediate subordinates (drivers and firemen). In addition, in the Russian Empire at that time there was no clear system of ship mechanics training for both cabotage and long-distance navigation due to the low level of population's education, and insufficient attention from the state to the problems of the merchant navy.

«Regulations about mechanics on ships of the merchant navy», approved in 1903 defined the state benefits to ship mechanics – deprivation from military service and enlistment in the command of the ship, provided an opportunity to obtain the rights of honorary citizen. It defined the requirements for those who aspired to obtain the positions of ship mechanics: reaching the age of majority, passing the tests of the qualification commission and the presence of a practical qualification.

The regulation of the legal status of ship mechanics at the legislative level has influenced on the organization of their training in the Russian Empire. In 1901, a mechanical department for the training of ship mechanics was opened at the Odessa School of Merchant Shipping, for the first time in the Russian Empire. There were no educational institutions in which they could receive higher education in the early XX century.

The appearance of the «Regulations on Mechanics on Merchant Navy Ships» in 1903 corrected the negative situation caused by the legal uncertainty of the rights and responsibilities

of merchant navy mechanics. The provision raised the prestige of ship mechanics, who received officer's rights and, at the same time, increased their salaries.

Keywords: *legal status, marine engineer, command warehouse, sea merchant fleet.*

УДК 355.422.087.2(477.62-81)''2014''

М. С. Кравченко

ДОБРОВОЛЬЦІ НА ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ: БОЙОВІ ДІЇ В СЕКТОРІ «М» У ВЕРЕСНІ 2014 РОКУ І УЧАСТЬ В НИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ

У статті з'ясовується роль українських добровольчих формувань в бойових діях в секторі «М» у вересні 2014 року. Основу джерельної бази дослідження складають аналітичні матеріали Генерального Штабу Збройних Сил України, видання, упорядковані за сприяння Департаменту комунікацій Міністерства внутрішніх справ України, спогади учасників подій та внутрішня документація добровольчих батальйонів.

Ключові слова: *український добровольчий рух, батальйон «Азов», Київський козацький полк ім. Т. Шевченка.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-58-69

Військові дії на Донбасі у 2014 році багато в чому зумовили подальший перебіг історії України. Район узбережжя Азовського моря навколо міста Маріуполь був окремим стратегічно важливим відтинком фронту. Оволодіння ним відкривало шлях до сполучення сухоходом тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей з так само тимчасово окупованим Кримським півостровом. Такий варіант розстановки сил міг би зумовити абсолютно інший перебіг бойових дій та історичних подій в Україні загалом (Полк «Азов», 2018, с.3). Це зумовлює актуальність дослідження процесів відновлення української влади в Маріуполі після більш ніж місячного контролю проросійських терористів над центром міста (9 травня – 13 червня 2014 року). Окремим питанням є участь у зазначених процесах добровольчих батальйонів, які являють собою унікальний феномен у новітній історії України (Стасюк, 2018) і роль яких у війні загалом та окремих бойових епізодах зокрема наразі достеменно не визначена. Дослідження бойових дій в секторі «М» (відтинок дій сил АТО в районах довкола м. Маріуполь) у 2014–2015 роках та участь у них українських добровольчих формувань є темою не розробленою в повній мірі в межах академічної науки. Звісно має минути певний час для повноцінного процесу накопичення фактографічного матеріалу, усвідомлення та осмислення тих чи інших подій новітньої («вчорашньої») історії, втім, чим раніше буде розпочато дослідження цих подій в межах академічної науки, тим більшу кількість джерел є вірогідність залучити до наукового обігу.

Метою даної розвідки є з'ясування ролі українських добровольчих формувань у бойових діях в секторі «М» на початку вересня 2014 року, коли був зупинений наступ російсько-терористичних сил, що мав на меті встановлення проросійського контролю над Маріуполем. Для виконання даної мети передбачається дослідження джерел, що висвітлюють зазначену тематику; визначення за їх допомогою переліку добровольчих

підрозділів та інших українських військових формувань, що дислокувалися в зазначений час в секторі «М», та формату участі кожної з цих структур у досліджуваних бойових діях. Висновки щодо ролі українських добровольців у бойових діях на Азовському узбережжі на початку вересня 2014 року зроблені на основі порівняння формату їх участі з участю інших українських військових сил. При дослідженні джерел, що висвітлюють зазначену тематику, варто застосовувати передусім історичний метод, що передбачає серед іншого з'ясування авторства джерел і мотивів авторів, зовнішніх обставин та умов творення джерел тощо. Зважати на зазначені чинники варто в процесі верифікації джерел, аналізу їх вмісту та синтезування на цій основі загальної картини подій.

Активна фаза протистояння в районі Маріуполя розпочалась 5–7 травня 2014 року, коли було упереджено спробу захоплення міста силами так званої «Донецької Народної Республіки». Наступна спроба терористів (9 травня 2014 року) виявилася більш вдалою і ключові будівлі органів державної влади та міського самоврядування фактично перейшли під контроль проросійських терористів, українські військові зберегли контроль лише над Маріупольським аеропортом та західними передмістями (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.163–165). 13 червня 2014 року в результаті військової операції, ключову роль в якій відіграв добровольчий батальйон «Азов» (Полк «Азов», 2018, с.3), центр міста був визволений від терористів і українські органи влади знову отримали можливість працювати в Маріуполі. Але вже наприкінці серпня 2014 року російсько-терористичні сили з боку українсько-російського кордону розпочали наступ в напрямку міста. 4–5 вересня 2014 року цей наступ був зупинений в районі с.Широкине (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.222–225). Не зважаючи на захоплення агресором Новоазовського району Донецької області, український контроль над головним містом-портом Азовського узбережжя вдалося відстояти. А 10–15 лютого 2015 року, коли українські військові визволили с. Широкине і ще 5 населених пунктів, Маріуполь був убезпечений від артобстрілів з боку Широкинських висот (Полк «Азов», 2016, с.3–5).

Позиція Генштабу щодо досліджуваних подій в цілому відображена у документі під назвою «Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року» (далі - Аналіз) (Генеральний Штаб та Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, 2015). Даний документ був підготовлений Генеральним Штабом спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних Сил України. Не зважаючи на фактажність та офіційний характер даного аналізу, документ висвітлює бойові дії виключно в межах участі в них ЗСУ. Підрозділи у підпорядкуванні МВС та інші українські добровольчі формування згадуються в Аналізі лише побіжно, в межах координації з ЗСУ і не більше. Щодо бойових дій в секторі «М» на початку вересня 2014 року в Аналізі згадані лише рейди 79-ї та 95-ї аеромобільних бригад. Дані рейди відбувалися по територіях Волноваського, Старобешівського та Бойківського (до проведення декомунізації носив назву Тельманівського) районах Донецької області. Власне до подій у Маріуполі та Новоазовському районі (де відбувалися ключові для даного дослідження бойові дії) рейди мали лише опосередковане відношення. В Аналізі наводиться повний перелік втрат російсько-терористичної сторони і досить детально описуються бойові зіткнення вищезгаданих рейдових груп, але про дії в районі Маріуполя і Новоазовська є лише побіжна згадка про діяльність там батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади, 23-го батальйону територіальної оборони та неназваних підрозділів Національної Гвардії. Жодної інформації про характер цих дій, загальний перебіг подій в даному районі та діяльність добровольчих формувань та підрозділів,

підпорядкованих МВС, в Аналізі немає. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що на початку вересня 2014 року в секторі «М» з загальновійськових формувань активно провадили бойові дії тільки 79-ї та 95-ї аеромобільні бригади, але так як вони діяли на півночі сектору, їх діяльність більш доцільно розглядати в рамках завершення невдалої для України Іловайської операції; до оборони від наступу російсько-терористичних військ з боку Новоазовська (а цей наступ був окремим театром бойових дій) рейди 79-ї та 95-ї бригад мають лише опосередковане відношення. Щодо батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади та 23-го батальйону територіальної оборони, ми можемо констатувати лише їх дислокацію в секторі «М»; про їх участь у бойових діях Аналіз інформації не містить.

Втім, відомості про характер діяльності батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади та 23-го батальйону територіальної оборони наявні у збірці «Добробати». Дана збірка містить матеріали про діяльність добровольчих формувань у підпорядкуванні МВС з березня 2014 року до кінця лютого 2015 року і фактично відображає бачення зазначених подій вищим керівництвом МВС (подібно до того як Аналіз концентрує бачення Генштабу ЗСУ). Ключовими інтерв'юерами збірки є міністр внутрішніх справ А. Аваков та його помічники, а одним з упорядників виступає директор Департаменту комунікацій МВС А.Шевченко. Втім, серед інтерв'юерів присутні також командири добровольчих формувань і рядові добровольці.

Прибуття тактичної групи танкової бригади в Маріуполь упорядники «Добробатів» датують ніччю з 28 на 29 серпня 2014 року. Втім, до 5 вересня участь даної групи у бойових діях не згадується. Вочевидь танкісти до того часу просто дислокувалися в місті й готувалися до оборони, не беручи участі у боєзйткненнях на східних підходах до Маріуполя. О 6-й ранку 5 вересня танкова група (ротного, а не батальйонного складу) за підтримки добровольців і нацгвардійців безрезультатно намагалася ввійти до Новоазовська (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.221). Шквальний артилерійський вогонь російсько-терористичних військ не дав українцям змоги визволити Новоазовськ. О 18:30 того ж дня (5 вересня) в результаті підписання першого перемир'я в Мінську вогонь було припинено з обох сторін. Маріуполь лишився українським, Новоазовськ було втрачено, а між цими містами фактично утворилася 40-кілометрова «сіра зона».

23-й батальйон територіальної оборони згадується у «Добробатах» кілька разів. Окрім згадки його участі (спільно з вищезгаданим танковим підрозділом, нацгвардійцями й іншими добровольцями) у невдалій спробі визволення Новоазовська вранці 5 вересня (всі троє загиблих в цьому бою були добровольцями саме 23-го тербата) учасники подій кілька разів звинувачують бійців 23-го батальйону у втечі з позицій на самому початку російсько-терористичного наступу (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212).

У «Добробатах» в цілому досить детально описуються події в районі Маріуполя і, не зважаючи на дещо тенденційний підбір матеріалів та певною мірою популістичний характер опису подій, збірка містить найбільш повну на сьогодні хронологію подій в секторі «М» на початку вересня 2014 року. Фактаж, наведений у «Добробатах» не входить у протиріччя з іншими джерелами (Калинчук та Мойсеєнко, 2014; Гасиджак, Малород та Спасіченко, ред. 2017; Кравченко, 2020; Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф.361). Частина першоджерел даної збірки (інтерв'юери А. Аваков, С. Тарута, А. Білецький та інші) тотожні з численними матеріалами ЗМІ, що стосуються зазначених подій (LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c; BBC News, 2014a; BBC News, 2014b; Радіо «Свобода», 2014; Шурхало, 2014; Яковленко, 2014). Втім, відомості, надані ЗМІ, потребують окремої верифікації. Від журналістів очікують подання інформації максимально швидко, що нерідко

зумовлює відсутність адекватної її перевірки. Це часто призводить до того, що рефлексія окремих осіб щодо подій видається за dokonані факти. При цьому не поодинокі ситуації, коли ЗМІ спростовують чи коригують опубліковану раніше власну інформацію (наприклад, інтернет-ресурс Радіо «Свобода» 5 вересня 2014 року спростував власні повідомлення про загиблих азовців та прикордонників, опубліковані у попередню добу (Радіо «Свобода», 2014)). Додаткової плутанини у використанні матеріалів преси в якості джерела додає те, що журналісти не розрізняють військовослужбовців ЗСУ, НГУ, ДПСУ, співробітників МВС та бійців добровольчих формувань, періодично об'єднуючи всіх їх під терміном «українські військові». Тож, використовувати матеріали ЗМІ для дослідження варто з урахуванням зазначених зауважень та динаміки публікації матеріалів.

У Збірці «Добробати» наведена розстановка сил в Маріуполі станом на кінець серпня 2014 року, опис заходів по підготовці до оборони міста та боїв на східних підходах до Маріуполя 4-5 вересня, що по суті зупинили наступ російсько-терористичних військ, локалізувавши сили агресора в районі Новоазовська. Упорядники «Добробатів» датують перетин кордону російськими військами 25 серпня 2014 року. З їх слів група втргнення складала від 10 до 30 танків та невизначену кількість «КАМАЗів» з піхотою і БМП. Протягом двох днів був зайнятий Новоазовськ та ряд населених пунктів Новоазовського, Бойківського (на той час район носив назву Тельманівського), Старобешівського та Амвросіївського районів Донецької області. В Маріуполі на цей час фактично не було сил здатних чинити спротив. Тактична група 17-ї танкової бригади ще не прибула до міста, а розташовані тут підрозділ Національної Гвардії та 23-й тербат почали панічну втечу ще задовго до появи противника. Таким же панічним настроєм піддався і особовий склад батальйону «Дніпро-1», який щойно прибув з-під Іловайська (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212). Фактично чинити опір були готові лише батальйон «Азов» (який також щойно повернувся після Іловайської операції) та прикордонний загін, який першим вступив у боєз'їткнення з противником в районі кордону.

Детальний опис подій у безпосередній близькості до кордону міститься у спогадах добровольців-прикордонників А.Мойсеєнка та Д.Калинчука, які були опубліковані на інтернет-платформі з одіозною назвою «durdom.in.ua» (Калинчук, Мойсеєнко, 2014). Не зважаючи на характер інтернет-видання та публіцистично-саркастичний характер опису, дані спогади цілком верифікуються за допомогою інших джерел (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017; Кравченко, 2020; LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c), зокрема короткого нарису «Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (БУК) в АТО», що на основі спогадів відповідного добровольчого формування висвітлює історію цього підрозділу (Гасиджак, Малород, Спасіченко, 2017). Інформативність даних матеріалів, а також «перехресне» підтвердження ряду фактів за допомогою інших джерел (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017; Кравченко, 2020; LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c), дає можливість розцінювати їх не лише як рефлексію учасників подій. Втім, при аналізі вмісту даного джерела необхідно все-таки враховувати дещо рефлексивний характер оцінки подій авторами. Опис їх (подій) перебігу не викликає суперечок з іншими джерелами, на відміну від їх авторської оцінки.

У даних спогадах досить детально описано статус козаків-добровольців в прикордонному загоні. На той момент формально вони були не прикордонниками, а представниками громадської організації, яка надала підсилення військовослужбовцям Державної Прикордонної служби. Втім, де-факто козаки виконували ті ж обов'язки, що і штатний особовий склад: ходили в наряди, виставляли секрети, стояли на постах тощо. Тож,

межу між козацьким добровольчим формуванням і прикордонним загonom в даному випадку провести практично неможливо, особливо зважаючи на те, що козаки-добровольці згодом підписали контракти з ДПСУ і в описуваний момент документарно вочевидь перебували на одній із стадій оформлення. У спогадах описується історія прикордонного екіпажу з 4-х козаків-добровольців, які на певний період фактично опинились на вже контрольованій росіянами території. Спогад козаків-добровольців містить кілька важливих доповнень до вже вищеописаного.

По-перше, підтверджується, що в Новоазовському районі на початку вересня 2014 року не було розташовано жодних українських військових формувань, окрім прикордонного загону, в складі якого перебували добровольці-козаки, що називали себе «Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (Бойове Українське Козацтво)».

По-друге, підтверджується, що наступ розпочався з території РФ, згадана у «Добробатах» російська група вторгнення деталізується наявністю в ній (окрім згаданих танків, БМП і «КАМАЗів» з піхотою) ще БТР та САУ. Також підтверджується масована артпідготовка, яка здійснювалася також з території РФ. При цьому безпосереднього зіткнення українських прикордонників з російськими військами не відбулося. Прикордонний загін був фактично нейтралізований артилерійським обстрілом, а група вторгнення тим часом здійснила перетин кордону полями, в обхід прикордонного пункту.

Спогади бійців добровольчого батальйону «Азов» (Кравченко, 2020) деталізують події в Маріуполі і його східних передмістях. Ще раз підтверджується факт залишення позицій ЗСУ (вочевидь мається на увазі вже згадуваний 23-й тербат), втім щодо добровольців «Дніпра-1» наводиться інформація дещо інша, ніж в «Добробатах». Згадуються екіпажі «дніпрян», що разом з «одеськими прикордонниками» (вочевидь це той самий прикордонний загін, в якому перебували добровольці-козаки) разом з «Азовом» лишилися єдиними українськими силами, що чинили спротив наступу на Маріуполь.

Велике значення відіграло також цивільне сприяння оборонній операції. Це окремо підкреслюють і збірка «Добробати», і спогади добровольців-учасників подій. В місті було створено Штаб Оборони Маріуполя (куди була прикомандирована група офіцерів батальйону «Азов») (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.213–214). Даний Штаб не тільки забезпечував комунікацію добровольців з місцевою владою, але ініціював творення окремого добровольчого формування – «батальйону Маріуполь» (втім, про його участь у бойових діях і подальшу долю відомостей немає, вочевидь, як окрема бойова одиниця він так і не сформувався, а набраний особовий склад влився до батальйону «Азов», про що наявні згадки у нерегламентованій документації добробату (Колекція документів..., 2014, Арк. 28–29).

30 серпня 2014 року для координації підготовки оборони міста в Маріуполі була проведена стратегічна нарада за участі маріупольського міського голови Ю.Хотлубея, начальника міського управління міліції В.Андрощука, заступника командира батальйону «Азов» В.Трояна і волонтерів, які згодом склали основу вже згаданого Штабу Оборони Маріуполя. На нараді з'ясувалося, що міське керівництво не планує брати участь в підготовці до оборони, а готове лише вирішувати поточні питання життєзабезпечення міста. Єдиним підсумком стратегічної наради стало фактичне самоусунення від оборонних питань міської влади і налагодження власної комунікації (без участі мерії) між військовими добровольцями (батальйоном «Азов») та цивільними волонтерами (Штаб Оборони Маріуполя) (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212–215). Втім, говорити про самоусунення всієї влади не можна. Це стосується лише маріупольського міського голови.

Голова обласної державної адміністрації С.Тарута зайняв принципово іншу позицію і взяв активну (за оцінкою «Добробатів» навіть ключову) участь в підготовці міста до оборони. Саме С.Тарута організував на підступах до міста побудову для добровольців-азовців 6 бліндажів зі слябів (300-мм листи сталі), які надали маріупольські підприємства (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.214–217). Ці 6 бліндажів відіграли суттєву роль в обороні. Саме така конструкція бліндажів дала вже наступного дня (4 вересня) азовцям можливість витримати кількогодінні артилерійські обстріли. Вочевидь задум російського командування передбачав, що настільки масована артпідготовка остаточно має зламати опір українських сил і Маріуполь лишиться без останніх захисників. Втім, бліндажі зі слябів витримали і добровольці-азовці лишилися на позиціях і навіть зав'язали бій проти російсько-терористичних військ в районі сіл Широкине та Безіменне (приблизно посередині шляху між Маріуполем і Новоазовськом) (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.211–220; Кравченко, 2020).

Детально подає розташування сил батальйону «Азов» наприкінці серпня та у перші дні вересня 2014 року нерегламентована батальйонна документація, архів якої у 2019 році був упорядкований ветеранами підрозділу і зданий до Центрального Державного Архіву громадських об'єднань (з огляду на характер документації, його було розміщено поряд з архівами партизанських з'єднань, які також містили чимало нерегламентованих державою матеріалів) (Колекція документів..., 2014). Під нерегламентованою мається на увазі внутрішня документація добровольчих формувань, ведення якої не регламентується жодними державними чи відомчими нормативними документами. Фактично такий документообіг є власною ініціативою добровольчого командування. Архів азовських нерегламентованих матеріалів є результатом спільної роботи по упорядкуванню нерегламентованої документації ветеранів батальйону «Азов» та штабу окремого загону спеціального призначення «Азов» Національної Гвардії України (підрозділу-спадкоємця однойменного батальйону) (Полк «Азов», 2020).

Окремий інтерес серед нерегламентованої документації «Азову» становлять внутрішні накази по батальйону за період з 23 серпня до 2 вересня 2014 року, з яких можна детально уявити стан і дії батальйону в зазначений період. За цими даними сили підрозділу в Маріуполі та околицях в цей час складали 225 бійців. 91 з них (1 сотня (рота) під командуванням «Черкаса») перебували безпосередньо у 6 вищезгаданих бліндажах на східних підступах до міста. У самому місті було дислоковано 92 азовця (зведений загін зі складу ударно-штурмової чоти (взводу) і двох чот (взводів) 2-ї сотні (роти) під загальним командуванням «Гала») (Колекція документів..., 2014, Арк. 25). 36 азовців (зведена група 3-ї сотні (роти) під командою «Палія») були дислоковані в районі агробази для контролю Маріупольського аеропорту (Колекція документів..., 2014, Арк. 26) і група з 5 азовців під командуванням «Горіха» - в морському порту. Окрім цього 12 добровольців на чолі особисто з командиром батальйону А.Білецьким були мобільною групою, що постійно пересувалися між зазначеними позиціями. Ще 8 азовців під командуванням «Боцмана» перебували на схід від міста, забезпечуючи фронтову розвідку. Перша група розвідки у складі 3 азовців під командуванням «Севастополя» 27 серпня в районі сел.Бойківське (на той момент носило назву Тельманове) потрапила в полон і зникла без вісти, подальша доля їх до сьогоднішнього дня невідома (Гірна, 2017). Резервом для батальйону був зведений загін з ще 49 азовців під командуванням «Душмана», який перебував у с.Урзуф (західне передмістя Маріуполя, де був стаціонарно розташований штаб батальйону). 25 і 31 серпня зі складу добровольців-маріупольців та активістів «Маріупольської дружини» були

утворені 1-ша та 2-га резервні чоти (взводи), що поступили у розпорядження начальника штабу батальйону «Галайди» (Колекція документів..., 2014, Арк. 28–29).

Найцікавішим (у зазначеній тематиці) документом батальйонного архіву «Азова» є наказ 31/14 від 2 вересня 2014 року. В ньому детально описані всі дії, які передували оборонним боям на початку вересня 2014 року. Згідно з даними матеріалами «Азов» взяв під контроль три ключові шляхи-підступи до міста:

– Східний (дорога в напрямку на Новоазовськ через сел. Олександрівське (тоді носило назву «Рози Люксембург»), куди вирушив зведений загін з 40 азовців під командуванням «Боцмана», до якого був прикомандирований ще один добровольчий батальйон – «Шахтарськ»;

– Північний (траса Донецьк-Маріуполь), куди вирушила 3-тя сотня (рота) «Азову» під командуванням «Палія», до якої був прикомандирований ще один добровольчий батальйон – «Слобожанщина»;

– Південний (дорога в напрямку на Новоазовськ вздовж моря), де в 6 бліндажах закріпилися 1-ша та 2-га сотні (роти) «Азову» під загальним командуванням «Черкаса» (Колекція документів..., 2014, Арк. 31).

Вочевидь саме в такій конфігурації і розпочалися боєз'ткнення 4–5 вересня, основні удари прийняли на себе азовські зведені загони під командуванням «Черкаса» і «Боцмана».

Отже, дослідивши джерела, що походять з ЗСУ та МВС, співставивши їх вміст між собою та зі спогадами учасників подій, внутрішньою документацією батальйону «Азов» та матеріалами ЗМІ, цілком можна зробити висновки щодо дислокації у досліджуваній період українських військових формувань у Маріуполі і околицях міста та роль кожного з них у бойових діях на початку вересня 2014 року:

- 1) тактична група 17-ї танкової бригади (про її участь в боях до 5 вересня відомостей немає);
- 2) підрозділ Національної Гвардії чисельністю близько 100 бійців (є лише звинувачення його особового складу у покиданні позицій);
- 3) 23-й тербат (до 5 вересня є лише звинувачення його особового складу у покиданні позицій, а 5 вересня – участь у невдалій спробі визволення Новоазовська);
- 4) прикордонний загін, що ніс службу в районі Новоазовська і мав позаштатну допоміжну структуру з добровольців-козаків (підрозділ витримав масований артилерійський обстріл, брав активну участь у боєз'ткненнях за Новоазовськ на початку вересня);
- 5) добровольчий батальйон «Дніпро-1» (наявні як схвальні відгуки про окремі екіпажі батальйону, так і звинувачення його особового складу у покиданні позицій);
- 6) добровольчі батальйони «Шахтарськ» та «Слобожанщина» (діяли з 2 вересня у східному та північному напрямках відповідно, в обох випадках в оперативному підпорядкуванні командирів-азовців);
- 7) добровольчий батальйон «Азов» (активно співпрацював у плануванні та організації оборонних заходів з обласною владою та волонтерами, взяв під контроль шляхи-підступи до Маріуполя одразу в трьох напрямках – з Півночі, Сходу й Півдня, оперативно підпорядковував собі інші, дрібніші добровольчі формування, витримав масований артилерійський обстріл і неочікувано для противника вступив у бій в районі сіл Широкине та Безіменне, чим затримав російський наступ до обопільного припинення вогню, зумовленого першим Мінським перемир'ям).

Крім того, важливим зауваженням, яке варто зробити в межах дослідження є участь цивільних в обороні міста. Волонтерами був створений Штаб Оборони Маріуполя, який не тільки налагодив комунікацію з добровольцями-азовцями (ключовими військовими учасниками подій), але й сформував власні резервні формування, які згодом були підпорядковані начальнику штабу батальйону «Азов». Активна участь голови обласної державної адміністрації С.Тарути та керівництва підприємств міста суттєво допомогла в побудові оборонних фортифікацій, які й витримали основний удар російсько-терористичного наступу.

Таким чином, роль українських добровольчих формувань (передусім батальйону «Азов» та козацького підрозділу у складі прикордонного загону («Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (Бойове Українське Козацтво)»), а також добровольчих батальйонів «Шахтарськ» і «Слобожанщина» та окремих екіпажів батальйону «Дніпро-1») стала ключовою у обороні Маріуполя від наступу російсько-терористичних військ 4–5 вересня 2014 року. Ефективна комунікація добровольців з обласною владою і місцевими волонтерами забезпечила побудову системи оборонних фортифікацій, завдяки яким був витриманий масований артилерійський обстріл з боку російських військ. Вступ добровольців в бій після артобстрілу зіграв важливу роль у зупиненні ворожого наступу.

Втримання позицій по лінії с. Широкине зранку 5 вересня навіть дало змогу здійснити невдалу спробу визволення Новоазовська силами ротної тактичної групи 17-ї танкової бригади, нацгвардійців та 23-го тербату (які вочевидь оговтались від панічних настроїв і спробувати таким чином реабілітуватися).

5 вересня о 18:30 (після двостороннього зупинення вогню) лінія зіткнення була зафіксована в районі с. Широкине. «Сіра зона» не досягла Маріуполя. Півмільйонне місто-порт зі стратегічно важливим місцерозташуванням та інфраструктурою лишилося під контролем України. Приазов'я (за виключенням Новоазовського району) лишилося українським. Російська спроба пробити суходільний коридор між тимчасово окупованими районами Донеччини та Кримом не була втілена в життя.

Бібліографічний список

- Гасиджак, Л., Малород, А. та Спасіченко О., ред., 2017. *Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (БУК) в АТО*. Київ: Вольф Ю. [вид.].
- Генеральний Штаб та Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, 2015. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. *Міністерство оборони України*. [online] Доступно: <http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Гірна, Д., 2017. «Стена неізвестности»: Как в Украине ищут пропавших бойцов батальона «Азов». *Hromadske*, [online] 26 квітня. Доступно: <<https://hromadske.ua/posts/yak-v-ukraini-shukaiut-znyklykh-biitsiv-batalionu-azov>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Гладка, К., Громаков, Д., Миронова, В. та ін. 2017. *Добробату*. 2-ге вид. Харків: Фоліо.
- Калинчук, Д. та Мойсеєнко, А., 2014. Козацька байка. Як чотири козаки російський наступ тримали. *Durdom.in.ua*. [online] Доступно: <https://durdom.in.ua/uk/main/article/article_id/23796.phtml> [Дата звернення 12 квітня 2021].

- Колекція документів з проведення Антитерористичної операції на тимчасово окупованих територіях України та діяльності волонтерського руху в Україні*, ф.361/1/4, 2014. Київ: Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Кравченко, М., 2020. «Перше Широкине» або непомічена перемога батальйону «Азов». *Цензор.Нет*. [online] 4 вересня. Доступно: <https://censor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokine_abo_nepomchena_peremoga_batalyionu_azov> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Полк «Азов», 2016. *Широкинська операція. Спогади учасників наступу*. Київ–Маріуполь–Мена: Домінант.
- Полк «Азов», 2018. *Визволення Маріуполя. Фотозбірка військової мемуаристики*. Київ: Орієнтир.
- Полк «Азов», 2020. Азовська документація батальйонних часів прийнята до Центрального Держархіву громадських об'єднань. *Офіційний веб-сайт ОЗСП «Азов»*. [online] Доступно: <<https://azov.org.ua/azovska-dokumentacia-prujniata-do-cdago/>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Радіо «Свобода», 2014. Батальйон «Азов»: «припинено спробу окупантів прорватися до Маріуполя». *Радіо «Свобода»*, [online] 5 вересня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567269.html>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Стасюк, Ю.М., 2018. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан*, 2(20), с.17-29.
- Шурхало, Д., 2014. Маріупольці готові прийняти бій. *Радіо «Свобода»*, [online] 5 вересня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567271.html>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Яковленко, К., 2014. *Лінія Оборони. Маріуполь. День*, [online] 8 вересня. Доступно: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/liniya-oboroni-mariupol>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- BBC News, 2014a. Пророссийские сепаратисты наступают на Мариуполь. *BBC News*, [online] 4 сентября. Доступно: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/09/140904_ru_s_mariupol_situation> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- BBC News, 2014b. Тарута: наступ сепаратистів на Маріуполь зупинили. *BBC News*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_mariupol_situation_evening_vs> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014a. Атаку на Маріуполь відбито. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278336_ataka_mariupol_otbita.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014b. Батальйон «Азов» та прикордонники зазнали втрат під час відбиття атаки на Маріуполь. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278358_batalon_azov_pogranichniki.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014c. Біля Маріуполя йде бій. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278327_mariupolya_idet_boy.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].

References

- Azov regiment, 2016. Shyrokynska operatsiia. Spohady uchashchymu nastupu [Shyrokynska operation. The memories shared by the fighters who took part in the offensive]. Kyiv–Mariupol–Mena: Dominant. (in Ukrainian).
- Azov regiment, 2018. Vyzvolennia Mariupolia. Fotozbirka viiskovoi memuarystyky [Liberation of Mariupol. Photo collection of military memoirs]. Kyiv: Orienteer. (in Ukrainian).
- Azov regiment, 2020 Azovska dokumentatsiia batalionnykh chasiv pryiniata do Tsentralnoho Derzharkhivu hromadskykh obiednan [The Azov documentation of battalion times has been accepted by the Central State Archives of Public Organizations]. Official website of the Azov regiment. [online] Available at: <<https://azov.org.ua/azovska-dokumentatsiia-prujniata-do-cdago/>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- BBC News, 2014. Prorossiyskye separatysty nastupaiut na Maryupol [Pro-Russian separatists are attacking Mariupol]. BBC News, [online] 4 September. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/09/140904_ru_s_mariupol_situation> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- BBC News, 2014. Taruta: nastup separatystiv na Mariupol zupynyly [Taruta: The separatist offensive on Mariupol was stopped]. BBC News, [online] 4 September. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_mariupol_situation_evening_vs> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- General Staff and Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, 2015. Analiz vedennia antyterrorystychnoi operatsii ta naslidkiv vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu u serpni-veresni 2014 roku [Analysis of the anti-terrorist operation and the consequences of the Russian invasion of Ukraine in August-September 2014]. Official website of the Ministry of Defense of Ukraine. [online] Available at: <http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Girna, D., 2017. «Stena neyzvestnosti»: Kak v Ukrainy yshchut propavshykh boitsov batalona «Azov» ["The Wall of Uncertainty": How Ukraine is looking for missing fighters of the "Azov" battalion]. Hromadske, [online] 26 April. Available at: <<https://hromadske.ua/posts/yak-v-ukraini-shukaiut-znyklykh-biitsiv-batalionu-azov>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Hasyjuck, L., Malorod, A. and Spasichenko, O., eds. 2017. Kyivskiy kozatskyi polk im. T. H. Shevchenka (BUK) v AT. [T. Shevchenko's Kyiv cossack regiment in the Anti-terrorist operation]. Kyiv: Yu.Volf [pub.] (in Ukrainian).
- Hladka, K., Gromakov, D., Mironova, V., etc. 2017. Dobrobaty [Dobrobats]. 2nd ed. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).
- Kalynchuk, D. and Moyseenko, A., 2014. Kozatska baika. Yak chotyry kozaky rosiiskiy nastup trymaly [Cossack fable. As four Cossacks held the Russian offensive]. Durdor.in.ua. [online] Available at: <https://durdor.in.ua/uk/main/article/article_id/23796.phtml> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Kolektsiia dokumentiv z provedennia Antyterrorystychnoi operatsii na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy ta diialnosti volonterskoho rukhu v Ukraini [Collection of documents on the Anti-terrorist operation in the temporarily occupied territories of Ukraine and the activities of the volunteer movement in Ukraine], 2014. ф.361/1/4, 2014. Kyiv: Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (in Ukrainian).

- Kravchenko, M., 2020 «Pershe Shyrokyne» abo nepomichena peremoha batalionu «Azov» [The "First Shirokyne" or unnoticed victory of the "Azov" battalion]. Cenzor.Net, [online] 4 September. Available at: <https://cenzor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokyne_abo_nepomichena_peremoga_batalionu_azov> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Ataku na Mariupol vidbyto [The attack on Mariupol was repulsed]. LB.ua. [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278336_ataka_mariupol_otbita.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Batalion «Azov» ta prykordonnyky zaznaly vtrat pid chas vidbyttya ataky na Mariupol [Azov Battalion and border guards suffered losses in repelling attack on Mariupol]. LB.ua, [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278358_batalon_azov_pogranichniki.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Bilia Mariupolia yde bii [There is a battle near Mariupol]. LB.ua, [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278327_mariupolya_idet_boj.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Radio «Svoboda», 2014. Batalion «Azov»: «prypyneno sprubu okupantiv prorvatysia do Mariupolia» [Azov Battalion: "Occupiers' attempt to break into Mariupol stopped"]. Radio «Svoboda», [online] 5 September. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567269.html>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Shurkhalo, D., 2014. Mariupoltsi hotovi pryiniaty bii [Mariupol is ready to take the fight]. Radio «Svoboda», [online] 5 September. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567271.html>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Stasyuk, Yu.M., 2018. Ukrainski dobrovolchi formuvannia yak unikalne yavyshe nezaleznoi Ukrainy [Ukrainian volunteer units as a unique phenomenon of independent Ukraine]. Military-historical meridian., 2(20), pp.17-29. (in Ukrainian).
- Yakovlenko, K., 2014. Liniia Oborony. Mariupol [Line of Defense. Mariupol]. Day, [online] 8 September. Available at: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/liniya-oboroni-mariupol>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 13.02.2021 р.

M. Kravchenko

VOLUNTEERS ON THE DEFENS OF MARIUPOL: HOSTILITIES IN SECTOR "M" IN SEPTEMBER 2014 AND THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN VOLUNTEER FORMATIONS IN THEM

The article examines the course of hostilities in Sector "M" in September 2014, as well as the participation of Ukrainian volunteer formations in them. The source base of the study is based on analytical materials of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, publications organized with the assistance of the Communications Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, memoirs of participants and unregulated documentation of volunteer battalions. The aim of the publication is to find out the role of Ukrainian volunteer formations in hostilities in Sector M in early September 2014. To achieve this goal, the article examines the sources that cover this

topic, identifies the list of Ukrainian volunteer formations stationed at the time in Sector "M", and the nature of their participation in military operations. The research methodology involves the application of the principles of historicism, the usage of studying whole historical sources and being objective. Descriptive method, methods of classification and systematization as well as methods of analysis and synthesis have been used. The scientific novelty is caused by unexplored topics within academic science. It's the first scientific review of hostilities on the Azov coast in the first days of autumn 2014. The prospects of further research is that by studying the course of hostilities in this strategically important section of the front, it is possible to analyze in more detail the military-political events of the period under study as a whole. The conclusions of the study are to determine the key role of Ukrainian volunteer formations (primarily the Azov Battalion and the Cossack unit in the border detachment (T.Shevchenko's Kyiv cossack regiment), as well as volunteer battalions "Shakhtarsk" and "Slobozhanshchina" and some crews of the Dnipro-1 battalion) in the defense of Mariupol on September 4-5, 2014. Given the strategic importance of the Azov section of the front, it is possible to state the significant contribution of volunteer formations to the military-political events of autumn 2014 in general.

Keywords: ukrainian voluntary movement, Azov battalion, T.Shevchenko's Kyiv cossack regiment.

УДК 930.1:355.257.7(438=161.2)"1922"

І. В. Срібняк
М. Г. Палієнко

**ТАБОРОВА «ЖИВА» ГАЗЕТА «ПРОМІНЬ»
ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЯ
І ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР
У СТИШЛКОВО, ПОЛЬЩА (перша половина 1922 р.)**

В статті проаналізовано джерельний потенціал матеріалів таборової «живої» газети «Промінь», яка з моменту свого заснування стала справжнім літописцем табору, бо опубліковані на її шпальтах матеріали містили значний обсяг інформації про життя та повсякдення інтернованих вояків-українців у Стишалкові. Здебільшого такі матеріали розміщувались у рубриці «Таборове життя», і їх вивчення дозволяє отримати цінний фактаж про особливості побуту таборян, їх основні заняття та дозвілля. Разом з тим в газеті публікувались критичні статті, які торкались багатьох гострих проблем перебування інтернованих частин Армії УНР у таборі Стишалково.

Протягом усього часу свого видання газета справляла потужний вплив на процес формування світогляду таборян, заохочуючи їх до участі у збірках коштів на різні значущі громадсько-соціальні потреби. Така позиція редколегії часопису забезпечила йому моральну підтримку з боку більшості інтернованого вояцтва, для якого вихід кожного числа газети ставав подією у невеселому таборовому житті. Попри всі труднощі таборової ізоляції, редколегія знаходила можливості для отримання новинної і суспільно значущої інформації та її уміщення на сторінках «Променя», послідовно обстоюючи при цьому національно-державницькі ідеали УНР.

Ключові слова: часопис «Промінь», інтерновані вояки-українці, табір Стшалково, Армія УНР, Польща.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-69-81

Постановка проблеми у загальному вигляді. Після відступу Армії УНР з українських теренів протягом грудня 1920 р. її особовий склад був інтернований у таборах. Складні умови перебування в них обумовлювали скорочення чисельності Військ УНР, наслідком чого навесні-влітку 1921 р. частина таборів була ліквідована. Їх мешканців перемістили до Каліша, Щепіорна і Стшалково, де вони перебували на казарменому становищі. Попри всі складнощі переїзду в Стшалково була налагоджена культурно-освітня робота, видавались часописи, серед яких чільне місце посідала «жива» газета «Промінь». Завдяки її щотижневому виходу інтерновані мали можливість оперативно отримувати інформацію про події в таборі. *Актуальність статті* зумовлена необхідністю проведення об'єктивного дослідження різних сторін таборового повсякдення інтернованих вояків-українців зі складу Армії УНР у таборі Стшалково у першій половині у першій половині 1922 р. *Метою статті* є визначення ступеню впливу матеріалів часопису «Промінь» на процес формування національно-державницького світогляду українського вояцтва в умовах таборової ізоляції.

Історіографія та джерельна база дослідження. Перша хвиля зацікавлення обставинами перебування інтернованих вояків-українців у таборі Стшалково (Польща) припадає на 1990-ті рр., коли світ побачила ціла низка монографічних досліджень (Капус, 1997; Срібняк, 1997; Вішка, 2002). Так само вивчалась й історія таборової преси, завдяки чому було зібрано значний фактологічний матеріал про специфіку видання часопису «Промінь» (Сидоренко, 2000; Wiszka, 2001; Вішка, 2002; Голубнича-Шленчак, 2018). Нині є всі підстави стверджувати, що історія табору Стшалково продовжує інтенсивно розроблятися, завдяки чому до наукового обігу було уведено чималу кількість архівних документів (Срібняк, 2017; Срібняк, 2018a; Срібняк, 2018b; Срібняк, 2020a). Важливим є й те, що вже була опублікована стаття, яка містила аналіз джерелознавчого потенціалу згаданого видання для реконструкції основних напрямів діяльності таборового театру в Стшалково (Срібняк 2020b).

Значний масив зображальних джерел про табір Стшалково був наведений в ілюстрованому альбомі, що вийшов друком завдяки науково-пошуковій роботі його авторів-упорядників (Czerniak і Czerniak, 2013). Деякі прояви таборового повсякдення інтернованих вояків-українців з цього табору знайшли своє відображення у збірці документів «Армія за дротами» (Моренець, уклад. 2018). Найбільший корпус джерел з даної проблеми – власне повні комплекти часопису «Промінь» – зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України і Центральному державному історичному архіві (м. Львів).

Виклад основного матеріалу дослідження. «Непартійна демократична таборова жива газета» «Промінь» видавалась силами інтернованих вояків-українців спочатку в таборі Ланцут (Польща), і з самого початку здобувала собі прихильність переважної більшості таборян. Після їх передислокації до Стшалково часопис продовжив своє життя у старому форматі – коли редколегія підготовляла 2-3 примірники «Проміня» (роздруковуючи їх на машинці), після чого його матеріали щотижнево поширювалися у таборі шляхом їх виголошення перед загалом інтернованих зі сцени таборового театру. Завдяки цій практиці

часопис став невід'ємною частиною, на його чергові випуски таборяни чекали з нетерпінням – аби почути живе і гостре українське слово, яке таврувало різні негативні сторони таборового повсякдення.

При цьому перед його редакторами стояло безліч труднощів з підготовкою ледь не кожного випуску часопису, які були зумовлені як заборонаю окремих його матеріалів цензурою, так і небажанням окремих таборян ставати мішенню й гостросатиричних заміток. Водночас командування групи інтернованих військ розуміло корисність такого видання для підтримання морального духу вояцтва, бо «від самого початку свого заснування газета «Промінь» стала «на досить твердий ґрунт в ролі провідника в[...] життю козаків», а її редакція – попри «лихі обставини й тяжкі технічні умови» – забезпечила регулярний щотижневий її вихід. Коли взимку 1922 р. газета нарешті отримала окреме приміщення для редакції («без стола і лавок, з великими щілинами в стінах, в котрі залітав навіть сніг»). Виключно зусиллями співробітників газети вдалось спорудити пічку, законопатити щілини, завдяки чому редакційна робота виконувалась оперативніше (Дячук-Дяченко, 1922а).

На сторінках «Проміня» знаходило своє відображення таборове повсякдення українського вояцтва у всіх його проявах. Новорічні свята та їх скромне відзначення в таборових умовах спонукало редколегію звернути увагу на роботу мистецьких гуртів – оркестрів та українського хору під орудою Д.Котка. У замітці невідомого дописувача було відзначено, що «в грі струнної таборової оркестри помічається надзвичайний прогрес», який став можливим завдяки зусиллям його диригента полковника С. Захарчука. За оцінкою рецензента – «технічна виробка цілого оркестра стала непорівнююче кращою», при чому «музика бравурного характеру робить більш вражіння на слухачів і захоплює їх ніж концертна». Насамкінець у замітці містилось побажання керівникові оркестру «повного успіху в взятому напрямку й артистичної виробки музичних номерів при виконанні їх» (Рецензія на струнну оркестру, 1922).

Так само були відзначені й зусилля диригента Прасолі, завдяки яким «уперта праця» музикантів духового оркестру дала свої взнаки, і попри те, що їм доводиться грати на старих погнутих інструментах, на думку газети, можна було сподіватись, що його виступи скоро задовольнятимуть всіх слухачів (Духова оркестра, 1922). Натомість на адресу таборового хору пролунала критика – рецензент відзначив сильні та слабкі сторони виступів хористів, які на загал «проходять і гарно, але ж прогресивности не помічається. Хор залишився на точці замерзання» (Хор, 1922).

Вже за кілька днів святкові дні таборян дні скінчились через появу на станах бараків польського обіжника з пропозицією всім бажаючим записуватись до повороту в радянську Росію (в рамках оголошеної Москвою амністії). У відповідь газета закликала на своїх шпальтах не піддаватись на улесливі обіцянки більшовиків, бо повернення додому в такий спосіб – це очевидна погибель для всіх, хто скористається проголошеною амністією (Мельник, 1922). (Забігаючи наперед слід відзначити, що у цьому газета не помилилась, бо за кілька років практично всі репатріанти були знищені у жорнах сталінських репресій – *авт.*).

До числа найбільших таборових «викликів» (крім вже згадуваної репатріації) «Промінь» відносив й занепад видавничої справи у таборі. За його зізнанням – «в останні часи дуже кепсько стоїть справа з таборовою пресою. Вона помалу підупадає». На це впливала холодна погода, а крім того мала місце «дезерція від духовної праці задротянської інтелігенції, її безінтересовність, індіферентність і деморалізація». З цієї нагоди газета закликала всіх таборян до співпраці та взаємодопомоги (Промінь, 1922а).

У центрі уваги часопису завжди залишались проблема зміцнення морального духу інтернованого вояцтва та необхідність усвідомлення командирами частин Армії УНР своєї відповідальності перед підлеглими старшинами та козацтвом. Саме про це йшлося в статті К. Живчука, але його матеріал був заборонений цензурою до прочитання перед таборовим загалом. Попри таку заборону ця стаття була все ж таки озвучена, за що редактори газети були пізніше покарані у дисциплінарному відношенні начальником групи інтернованих в Стшалково генералом А.Пузіцьким.

У згадуваній статті піднімалися такі гострі теми: використання старшинами перекладених з російської мови статутів ще часів царської армії, надужиття декого з вартових табору, які вдавались до провокаційного муштрування на плацу козаків або й старшин Армії УНР «у виховних цілях» і за згодою українського командування. Автор відзначив й незнання «військової педагогіки» командирами частин, які не «не вміють підійти не тільки до козака, а навіть до свого меншого колеги», що вимагало «перемінити тактику поводження з людьми». Важливим було «не обдурювати людей обіцянками, котрі замічаються назавше нездійсненими, пам'ятаючи, що коли начальник скаже раз неправду, то на завше посіє недовіря до себе». Це є небезпечним тому, що підлегли «вміють ловко підмічати хиби старших і зло сміятися над ними» (Живчук, 1922).

У наступному номері редакція звернулася до читачів з повідомленням, яким сповіщала, що у зв'язку з «частими переслідуваннями від таборової влади видання газети в останні часи велось не в нормальних умовах». Редакція звертала увагу читачів, що прочитання матеріалу «Старшина Української армії...» – всупереч забороні цензури потягнуло за собою накладання дисциплінарних покарань редакторі та співробітникам газети, що безумовно належало до компетенції командування групи інтернованих (генерал-хорунжий А.Пузіцький). Проте «віддання всіх співробітників [газети] під переслідування Польської влади і обвинувачення [їх] в праці противній Польській Державности» змусило редакцію газети та ініціативний гурток припинити «свою посильну працю на користь суспільства, чекаючи тих ліпших часів, коли прийде вільна думка і коли «Промінь» дійсно стане променем сонця в наболілих душах таборового суспільства» (Від редакції, 1922а). Безсторонньо оцінюючи логіку дій А.Пузіцького при визначенні покарань співробітникам редакції газети «Промінь» слід відзначити, що дії останнього були цілком неадекватними, і зрештою – дозволяють висловити сумнів у його компетенції, і взагалі – відповідності займаним посадам (начальника дивізії та начальника групи інтернованих Військ УНР).

Але навіть у цій ситуації редакція газети продовжувала відстоювати своє право на висловлення власної думки. Як зазначав її редактор С. Левченко, «Промінь» обрав собі свою стежу – «це шлях виховування суспільства в суто національному дусі, лікування його з підмогою сатири тих клятих «громадських хиб», що так пишко розквітли, що п'явками присосалися до його інтернованого немоцного тіла. А лікувати лише можна тоді коли існуватиме вільна думка! Коли можна критикувати. Коли можна злою сатирою язвити хоре тіло, нездоровий організм. Коли можна виставити його на загальне висміювання і таким чином лікувати... Преса – це лікар. Живе слово – це засібвилічити хворобу... Инакше її невилічиш, як тільки сатирою, висміюванням, кпином (жартом – авт.)».

Принагідно він також нагадував, що «сама влада признала існування його [«Променя»], зрозуміла тоді в Ланцуті його потребу, санкціонувала і ті завдання живої газети – лікування таборового суспільства, виховування його в дусі патріотизму, в дусі громадської чесности». С.Левченко наполягав, що за жодних обставин «вільна думка повинна існувати – без неї задихнеться «Промінь», не виконає своїх завдань і задихнеться,

а велична ідея служіння своєму народові сіянням розумного, доброго, вічного, обернеться в пустий красочний лише звук» (Левченко, 1922). Прикметне, що й це його звернення також було заборонено таборовою цензурою, відтак таборяни вже не мали можливості його почути.

Такі дії штабу групи інтернованих Військ УНР у Стшалково призвели до тимчасового припинення виходу газети – випускати її просто не було кому, бо практично всі члени редколегії отримали дисциплінарні покарання різної суворості. Наступний номер газети (він був присвячений Т.Шевченкові) вийшов лише за три тижні – 10 березня 1922 р. Він побачив світ стараннями редколегії (сотники С.Левченко і К.Живчук, поручник І.Мельник, М.Дячук-Дяченко) (Зміст, 1922).

У наступному числі газета повідомляла про діяльність Святкового комітету з вшанування пам'яті Т.Шевченка у таборі. Так, зокрема, 10 березня в аудиторії УНУ був влаштований концерт, який був відкладений на годину через брак лавок для глядачів. Як з'ясувалось, всі лавки були зайняті гравцями в лото, які відмовились їх звільняти. Зрештою, концерт довелось розпочати без достатньої кількості місць для сидіння. Його програму відкрив хор Д.Котка, який виконав національний гімн. Д.Нестеренко виголосив промову про Кобзаря, після чого хором були проспівані кілька пісень, які змінювались декламаціями віршів Т.Шевченка. У таборовому театрі була поставлена вистава «Назар Стодоля» (режисер – О.Кречет) (Таборове життя, 1922).

Газета не втомлювалась відзначати заслуги хору Д.Котка, який «з кожним днем[...] робить все більші й більші успіхи», здобуваючи прихильність польського громадянства під час своїх гастрольних виступів. І хоча у середині березня 1922 р. дебют хористів у Познані пройшов за дуже малої присутності слухачів, проте вже наступного разу завдяки своїй майстерності хор зумів привернути симпатії її мешканців. Другий приїзд хору до Познані розпочався з аншлагу в залі театру, те саме мало місце й в наступні дні (Таборовий хор, 1922).

Редколегія газети повсякчасно переймалась засиллям російської мови у таборовому повсякденні інтернованих. Повідомляючи про діяльність спортивного гуртка, заснованого заходами Стшалківської філії YMCA (взимку його члени провадили свої вправи в приміщенні театру), часопис звертав увагу своїх читачів на те, що «кожний раз приходить чути від доглядача борні (судді поєдинків борців – *авт.*)» вироки наслідків борні самою поганою російською мовою, навіть не мовою, а якимсь Одеським жаргоном», яким послуговувався підполковник В.Кустовський. Але найгіршим було те, що «це навмисне чи не навмисне перекручування фраз так і проходило не тільки безкарним, але навіть непоміченим, як видно з байдужности публіки» (Д-ко, 1922).

З цієї нагоди газета звертала увагу на те, що багато хто з інтернованих нехтував українською мовою, «перекручуючи слова так, що зрозуміти їх годі». За спостереженнями редакції «Променя» такі випадки були непоодинокими навіть під час укладання офіційних наказів, де досить часто траплялись «перекручені російські слова і понівечені Українські», які «так кидаються у вічі, що аж соромно робиться за «образованність» тих, хто їх складала». Їх укладачам належало би, як зазначав автор допису, придбати наявні в таборівій книгарні підручники української мови, бо вже час зрозуміти, що «українська мова є мовою сорока мільйонного (сорокамільйонного – *авт.*) народу й нехтування її й неухважене ставлення до неї – великий злочин, як проти держави, так і проти свого сумління, бо кожний чоловік, називаючи себе Українцем і не знаючи своєї мови, тратить до себе всяку повагу й

розглядається як злочинний шкурник, що для своїх цілей прибрав собі цю[...] назву» (Д-ко, 1922).

На початку квітня 1922 р. редколегія газети виступила з ініціативою проведення збірки коштів до фонду спорудження пам'ятника 359 розстріляним у м. Базар воякам Армії УНР. Безпосередня організація цієї акції була покладена на комітет, спеціально створений для цього у складі генерала О.Пилькевича, полковників Білецького і В.Третяка, сотника Макаревича, хорунжих Нестеренка і Гноєвого. Проведення збірки коштів стало можливим завдяки наданій допомозі від таборової філії YMCA (голова – Сергієвський), начальника культурно-освітнього відділу табору, артистів драматичного товариства «Об'єднання», таборового оркестру (ЦДАВО України, ф.3524/1/8/450).

17 квітня ц.р. у таборі відбулось кілька акцій, які заохочували вояцтво до внесення коштів до згаданого фонду. Так, зокрема, у таборі відбулась театральна вистава, чистий прибуток від продажу квитків на яку склав 45220 м.п., також у таборовій церкві та на території табору відбулись карнавочні збори (це принесло 44571 м.п.), порівняно невеликі суми були отримані через підписний лист та від продажу програмок, книжок та виготовлених членами Студентської громади 180 пуделок. Загалом було зібрано 102371 м.п., крім того – дехто з інтернованих пожертвував невеличкі суми в царських рублях, срібних копійках та австрійських кронах (ЦДАВО України, ф.3524/1/8/450-451). Після покриття видатків на проведення вистави (3530 м.п.) та деяких уточнень у зібраних сумах комітет повідомив, що збірка коштів дала загалом 95766 м.п. (ЦДАВО України, ф.3524/1/8/551). Члени комітету ухвалили рішення, що пам'ятник має бути збудований після повернення Армії УНР на українські терени – у містечку Базар.

Але попри цю та інші високопатріотичні акції командування групи інтернованих у середині квітня 1922 р. знайшло можливим виселити редакцію аби розмістити там когось зі своїх «відповідальних» штабних працівників. Прикметне, що всі звернення газети щодо виділення нового приміщення були командуванням групи проігноровані, так само абстрагувався від цієї справи й таборовий культурно-освітній відділ, який при цьому ще й вимагав аби редакція неодмінно забезпечувала своєчасний випуск газети.

Редакція робила висновок, що газеті «свідомо хтось перешкоджає працювати, що наша газета комусь сидить більмом на оці», і коли інші періодичні видання мали свої власні сталі приміщення, «Промінь» «як якийсь безбатченко тиняється по чужим баракам, не маючи за весь час свого існування притулку». До усіх негараздів додалось й те, що через персональний конфлікт керівника групи «Об'єднання» з одним із співробітників редакції – актори цього драмгуртка відмовились від читання газети перед таборовим загалом. В силу цього редакція в чергове заявила про припинення видання газети (Дячук-Дяченко, 1922а).

В цій майже безвихідній для газети ситуації продовжував дивувати своїми невмотивованими, і навіть алогічними наказами генерал А.Пузицький, який (як начальник 5-ої Херсонської дивізії) заборонив сотникові К.Живчуку «брати яку небудь участь» у виданні «Променя», після чого функції її редактора були покладені на поручника І.Мельника (Від редакції, 1922б). Останній зумів підготувати вихід кількох її номерів, продовжуючи інформувати інтернованих про хроніку таборового життя.

У черговому номері була розміщена інформація про організацію 22 квітня 1922 р. заходами Студентської громади табору в театрі YMCA вистави-концерту «на користь дітей і студентів». Цього разу до виконання декламацій та сольних співів були залучені «визначні артистичні сили табору» – Момот, Боднар, Кречет, Воскресенський, Овчаренко, Є.Маланюк. Також стараннями дитячої групи (під режисурою Костів) були поставлені дві

одноактівки «Без старших» і «Слідами Тараса». Автор замітки відзначив «надзвичайно вмилу й енергійну руку режисера цієї трупи», зусиллями якої власне й стало можливим те, що «діти[...] грали з охотою», і були за свою гру нагороджені гучними оплесками глядачів (Промінь, 1922b).

26 квітня заходами Студентської громади в залі УНУ відбулась ще одна концерт-вечірка, яка складалась з чотирьох відділів (виступи хору Д.Котка – у першому; одноактівка у виконанні трупи «Запорожець» «Куди вітер віє» Васильченка – у другому; інструментальна музика у виконанні оркестру під проводом полковника Захарчука – у третьому; і на завершення були влаштовані танці (Промінь, 1922b).

У травні 1922 р. редакція «Променя» відзначила річний ювілей виходу часопису, маючи всі підстави заявити, що «вже цілий рік стоїть наша часопись на стражі народних інтересів, освітлює всі справи з суто національного боку та дає розраду й потіху для тих, хто її потребують. Важка і нелегка то була праця, але[...] та численна аудиторія, яка приходила послухати читання часописі, була найкращим доказом того, що така часопись є конче потрібна». Газета тримала під своєю увагою все, що стосувалось «національних справ» та запевняла, що вона завжди стоятиме «на сторожі наших національних інтересів» і ніколи від цього не відступить. «Промінь» послідовно боровся «зі всякими ворожими затіями й провокацією», протидіючи своїми матеріалами «роботі шкідливих агентів». Протягом цілого року газета «виховувала гарне й чесне вояцтво, гідне нашої нації вояцтво», знаходячи можливість продовжувати свою роботу вкрай несприятливих умовах (Передова, 1922a).

Це було дуже непростим завданням, бо в середовищі таборян завжди немало таких, хто «не тільки беруть в оборону висміювання наших національних почувань та святощів, а навіть самі безсоромно, бравіруючи цим, топчуть ці святощі, глузуючи з нашого патріотизму і свідомо стаючи на перешкоді в праці по вихованню національної свідомости інтернаціонального вояцтва». Ці люди, які були «виховані в рабському осередку, що дитинячих років чули навколо себе рідну українську мову з уст своїх батьків, вони в школі[...] де керували нею ті, що брали спеціальні додатки за «обрусеніє края», дізнались, що наша мова мужицька, що інтелігентові слід говорити тільки «панською», [...] вони навіть соромились, коли нею говорили їх батьки і цей сором досі ще горить на їх обличчях» (Дячук-Дяченко, 1922b).

Але й таких умовах українська ідея продовжувала жити, бо серед українців завжди знаходились палкі та безкомпромісні її оборонці та продовжувачі. До їх числа газета віднесла й голову директорії і головного отамана Військ УНР С.Петлюру, якому 22 травня 1922 р. виповнилось 43 роки. На думку редколегії газети – його «безмежна любов до нещасної кровю залитої батьківщини, цілковита відданість себе на користь загальної справи для визволення свого покривдженого поневоленого народу зробила його в устах народу національним героєм», на якого «всі чекають, як чарівного визволителя з тяжкого ярма, в якому через лиху нашу долю опинився український народ». Патріотизм С.Петлюри та його відданість національним інтересам, розуміння ним споконвічних прагнень українців сприяли тому, що «буйна фантазія народу[...] витворила його легендарним героєм, поставивши поруч історичного Італійського національного героя Джузеппе Гарібальді» (Промінь, 1922c).

Завершувалась редакційна стаття закликком до усього вояцтва «брати його [С.Петлюри] життя як зразок любови до батьківщини», завжди пам'ятати, що «життя Симона Петлюри – це історія нашого життя...». На глибоке переконання членів редколегії «Променя» – цей приклад головного отамана, його цілковита відданість Україні передались

українському вояцтву, яке має всі підстави сміливо «вірити і сподіватись, що прагнення до самостійної незалежної України, до утворення своєї власної держави здійсниться» (Промінь, 1922с).

У травні 1922 р. газета поінформувала таборян про організаційну діяльність таборової студентської громади, яка задекларувала свою готовність прийняти до свого складу осіб з незакінченою середньою освітою (за умови успішного складання ними іспитів за відповідний клас при гімназійних курсах «Єдиної Школи» в таборі. Педагогічна рада згадуваних курсів вирішила допустити їх до іспитів разом з усіма учнями у середині липня. Оповідала газета й про сумне – розмістивши на своїх шпальтах вістку про смерть сотника В.Масловця-Далекого (Некрольог, 1922) (якого було увільнено від інтернування з огляду на стан здоров'я).

З приходом літа значна кількість інтернованих висловлювала бажання виїхати «на роботи, щоби таким чином заробити та можна було би одягнутися принаймні та трохи віджити й прийти до сил» (Передова, 1922b). Зрештою, така можливість була їм надана, внаслідок чого табір був істотно знелюднів. У серпні 1922 р. було ухвалено рішення про ліквідацію самого табору, після чого розквартированих тут вояків перевезли до Каліша і Щипіорна. Цілком закономірно, що ця подія призвела до припинення видання «живої» газети «Промінь», що сталось і внаслідок моральної втоми ініціаторів її створення та співробітників.

Висновок. Таборова газета «Промінь» стала справжнім літописцем табору, бо опубліковані на її шпальтах матеріали містили значний обсяг інформації про життя та повсякдення інтернованих вояків-українців у Стшалкові. Здебільшого такі матеріали розміщувались у рубриці «Таборове життя», і їх вивчення дозволяє отримати цінний фактаж про особливості побуту таборян, їх основні заняття та дозвілля. Разом з тим в газеті публікувались критичні статті, які торкались багатьох гострих проблем, у т.ч. про небажання частини старшин Армії УНР послуговуватись українською мовою на службі та у повсякденному спілкуванні, службових та позаслужбових стосунків старшин та козаків, недостойної поведінки окремих службовців таборової комендатури.

Протягом усього часу свого видання газета справляла потужний вплив на процес формування світогляду таборян, заохочуючи їх до участі у збірках коштів на різні значущі громадсько-соціальні потреби. Така позиція редколегії часопису забезпечила йому моральну підтримку з боку більшості інтернованого вояцтва, для якого вихід кожного числа газети ставав подією у невеселому таборовому житті. Попри всі труднощі таборової ізоляції, редколегія знаходила можливості для отримання новинної і суспільно значущої інформації та її публікації на сторінках «Променя». Публікуючи матеріали про святість та непереможність українських визвольних змагань, газета весь час стояла на захисті національно-державницьких ідеалів УНР.

Бібліографічний список

- Від редакції, 1922а. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 19 лютого, 32 (посторінкова пагінація відсутня).
- Від редакції, 1922б. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 30 квітня, 40 (посторінкова пагінація відсутня).
- Вішка, О., 2002. *Преса української еміграції у Польщі 1920-1939: історико-бібліографічне дослідження*. Львів: Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України.

- Голубнича-Шленчак, Ю., 2018. «В єднанні наша сила і усвідомлення перемоги...»: особливості та умови видання часопису «Промінь» у таборах Ланцут-Стшалково (1921-1922 рр.). *Драгоманівські історичні студії*, 4(8), с.181-187.
- Д-ко, М., 1922. Дещо про мову *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 9 квітня, 37 (посторінкова пагінація відсутня).
- Духова оркестра, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 6 січня, 29 (посторінкова пагінація відсутня).
- Дячук-Дяченко, М., 1922а. Таборове життя *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 23 квітня, 39 (посторінкова пагінація відсутня).
- Дячук-Дяченко, М., 1922б. Хто ми? *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 14 травня, 42 (посторінкова пагінація відсутня).
- Живчук, К., 1922. Старшина Української армії його права й престиж *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 5 лютого, 31 (посторінкова пагінація відсутня).
- Зміст, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 10 березня, 33 (посторінкова пагінація відсутня).
- Левченко, С., 1922. 19 лютого 1922 року *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 19 лютого, 32 (посторінкова пагінація відсутня).
- Мельник, І., 1922. З таборового життя *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 15 січня, 30 (посторінкова пагінація відсутня).
- Моренець, В., уклад. 2018. *Армія за дротами*. Кам'янець-Подільський.
- Некрольог, 1922 *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 28 травня, 44 (посторінкова пагінація відсутня).
- Передова, 1922а *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 14 травня, 42 (посторінкова пагінація відсутня).
- Передова, 1922б *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 16 липня, б.н. (посторінкова пагінація відсутня).
- Промінь*, 1922а. Стрілково (Стшалково), 5 лютого, 31 (посторінкова пагінація відсутня).
- Промінь*, 1922б. Стрілково (Стшалково), 30 квітня, 40 (посторінкова пагінація відсутня).
- Промінь*, 1922с. Стрілково (Стшалково), 23 травня, 43 (посторінкова пагінація відсутня).
- Рецензія на струнну оркестру, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 6 січня, 29 (посторінкова пагінація відсутня).
- Сидоренко, Н., 2000. *Національно-духовне самоствердження, у 3-х ч.* Київ, Ч.2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924), с.92-97.
- Срібняк, І., 1997. *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*. Київ-Філядельфія: Видавництво імені Олени Теліги.
- Срібняк, І., 2017. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування. *Проблеми всесвітньої історії*, 2(4), с.182-195. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2017-4-13>
- Срібняк, І., 2018а. Національно-патріотична та спортивно-оздоровча мобілізація вояцтва у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково (Польща) у 1921-1922 рр.: форми і методи. *Ідеологія і політика*, 2(10), с.131-146.
- Срібняк, І., 2018б. «Несемо ми хрест... в терновім вінку колючих дротів...» (інтерновані вояки-українці в таборі Стшалково, Польща у 1922-1923 рр.) *Київські історичні студії*, 1, с.33-43. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.3343>

- Срібняк, І., 2020а. Військово-фахова та загальна освіта інтернованого вояцтва Армії УНР в таборі Стшалково, Польща (серпень 1921 – 1922 рр.): особливості проведення. *Європейські історичні студії*, 16, с.155-169. <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.16.12>
- Срібняк, І., 2020б. Український аматорський театр у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково, Польща, очима театральних критиків, серпень 1921 – липень 1922 рр. (за матеріалами часопису «Промінь»). *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 26(2), с.48-60. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.2.5>
- Таборове життя, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 12 березня, 34 (посторінкова пагінація відсутня).
- Таборовий хор, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 19 березня, 35 (посторінкова пагінація відсутня).
- Хор, 1922. *Промінь*. Стрілково (Стшалково), 6 січня, 29 (посторінкова пагінація відсутня).
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф.3524/1/8/450, 450-451, 551 (Таборовий журнал «Промінь» за 1922 р., № 28-45)
- Czerniak, B. i Czerniak, R.M., 2013. *Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914-1918, 1919-1924*. Strzałkowo.
- Karpus, Z., 1997. *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*. Toruń.
- Wiszka, E., 2001. *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*. Toruń.

References

- Central'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny (CDAVO Ukrayiny), f.3524/1/8/450, 450-451, 551 (Taborovyy zhurnal «Promin'» za 1922 r., № 28-45)
- Czerniak, B. and Czerniak, R.M., 2013. *Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914-1918, 1919-1924 [Prisoners of war and interned camp near Strzałkowo 1914-1918, 1919-1924]*. Strzałkowo. (in Poland).
- D-ko, M., 1922. Deshcho pro movu [Where about the language] *Promin*: Strilkovo (Stshalkovo), 9 kvitnya, 37 (page-by-page pagination is absent).
- Dukhova orkestra [Brass Band], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 6 sichnya, 29. (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Dyachuk-Dyachenko, M., 1922a. Taborove zhyttya [Camp life] *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 23 kvitnya, 39 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Dyachuk-Dyachenko, M., 1922b. Khto my? [Who are we?] *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 14 travnya, 42 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Holubnycha-Shlenchak, Yu., 2018. «V yednanni nasha syła i usvidomlennia peremohy...»: osoblyvosti ta umovy vydannia chasopysu «Promin» u taborakh Lantsut-Stshalkovo (1921-1922 rr.) [«In unity, our strength and awareness of victory...»: features and conditions of publication of the magazine «Ray» in the camps Lantsut-Stshalkovo (1921-1922)]. *Drahomanivski istorychni studiyi*, 4(8), pp.181-187. (in Ukrainian).
- Karpus, Z., 1997. *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924 [Russian and Ukrainian prisoners of war in Poland in the years 1918-1924]*. Toruń. (in Poland).

- Khor [Chorus], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 6 sichnya, 29 (page-by-page pagination is absent).
- Levchenko, S., 1922. 19 lyutoho 1922 roku [February 19, 1922] *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 19 lyutoho, 32 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Melnyk, I., 1922. Z taborovoho zhyttya [From the camp life] *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 15 sichnya, 30 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Morenets, V., compil. 2018. *Armiia za drotamy* [Army behind bars]. Kamianets-Podilskyi. (in Ukrainian).
- Nekroloh [Obituary], 1922 *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 28 travnya, 44 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Peredova [Advanced], 1922a *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 14 travnya, 42 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Peredova [Advanced], 1922b *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 16 lypnya, (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Promin*, 1922a. Strilkovo (Stshalkovo), 5 lyutoho, 31 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Promin*, 1922b. Strilkovo (Stshalkovo), 30 kvitnya, 40 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Promin*, 1922c. Strilkovo (Stshalkovo), 23 travnya, 43 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Retsenziya na strunnu orkestru [Review of a string orchestra], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 6 sichnya, 29 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Sribniak, I., 1997. *Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921-1924 rr.)*. [Unarmed, but Unconquered: the Interned UNR Army at Polish and Romanian Camps in 1921-1924]. Kyiv-Filyadelfiya: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. (in Ukrainian).
- Sribniak, I., 2017. Internovani voiaky Armii UNR u tabori Stshalkovo, Polshcha (druha polovyna 1921 – pochatok 1922 rr.): moralnyi stan ta umovy перебування [The Interned Soldiers of UNR Army at the Camp Stshalkovo in Poland (the 2nd Half of 1921 - the Beginning of 1922): the Moral and Life Conditions]. *Problems of World History*, 2(4), pp.182-195. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2017-4-13> (in Ukrainian).
- Sribniak, I., 2018a. Natsionalno-patriotychna ta sportyvno-ozdorovcha mobilizatsiia voiatstva u tabori internovanykh Viisk UNR Stshalkovo (Polshcha) u 1921-1922 rr.: formy i metody [Soldiers' national, patriotic, sport and sanitary mobilization at Strzałkowo (Poland) of the interned Ukrainian People's Republic army in 1922-1924: forms and methods]. *The Ideology and Politics Journal*, 2(10), pp.131-146. (in Ukrainian).
- Sribniak, I., 2018b. «Nesemo my khrest... v ternovim vinku koliuchykh drotiv...» (internovani voiaky-ukraintsi v tabori Stshalkovo, Polshcha u 1922-1923 rr.) [“We carry a cross... in wreath of spiny wires...” (interned ukrainian soldiers in Stshalkovo camp, Poland in 1922–1923)]. *Kyiv Historical Studies*, 1(6), 33-43. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.3343> (in Ukrainian).
- Sribniak, I., 2020a. Viiskovo-fakhova ta zahalna osvita internovanoho voiatstva Armii UNR v tabori Stshalkovo, Polshcha (serpen 1921 – 1922 rr.): osoblyvosti provedennia [Military Vocational and General Education of the Interned Soldiers of the UNR Army at Camp Strzałkowo in Poland (August 1921 – 1922): Realization Patterns]. *European Historical Studies*, 16, pp.155-169. <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.16.12> (in Ukrainian).

- Sribniak, I., 2020b. Ukrainskyi amatorskyi teatr u tabori internovanykh Viisk UNR Stshalkovo, Polshcha, ochyma teatralnykh krytykiv, serpen 1921 – lypen 1922 rr. (za materialamy chasopysu «Promin») [Ukrainian amateur theatre at the internment camp of the UNR army in Strzałkowo, Poland, as viewed by theatrical critics in August 1921 — July 1922 (according to the materials of the journal Promin / Sunbeam)]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(2), pp.48-60. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.2.5> (in Ukrainian).
- Sydorenko, N., 2000. *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia* [National-spiritual self-affirmation], in 3 parts. Kyiv, Part 2: Press of interned Ukrainians and civil emigration (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919-1924). (in Ukrainian).
- Taborove zhyttya [Camp life], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 12 bereznya, 34 (page-by-page pagination is absent).
- Taborovyy khor [Camp Choir], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 19 bereznya, 35 (page-by-page pagination is absent).
- Vid redaktsiyi [From the editors], 1922a. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 19 lyutoho (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Vid redaktsiyi [From the editors], 1922b. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 30 kvitnya, 40 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Vishka, O., 2002. *Presa ukrainskoi emihratsii v Polshchi (1920–1939): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [The Press of Ukrainian Emigration in Poland (1920–1939): Historical and bibliographic research]. Lviv: Vasyl Stefanyk National Scientific Library. (in Ukrainian).
- Wisza, E., 2001. *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939* [Press of Ukrainian emigration in Poland 1920-1939]. Toruń. (in Polish).
- Zhyvchuk, K., 1922. Starshyna Ukrayins'koyi armiyi yoho prava y prestyzh [Officer of the Ukrainian Army his rights and prestige] *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 5 lyutoho, 31 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Zmist [Contents], 1922. *Promin*. Strilkovo (Stshalkovo), 10 bereznya, 33 (page-by-page pagination is absent). (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 15.02.2021 р.

I. Sribnyak
M. Paliienko

**CAMP «LIVE» NEWSPAPER «RAY»
AS A SOURCE FOR THE RECONSTRUCTION OF
THE PECULIARITIES OF LIFE AND THE DAILY LIFE OF INTERNED SOLDIERS
OF THE UPR ARMY IN STRZALKOWO, POLAND (first half of 1922)**

The article analyzes the source potential of the materials of the camp «living» newspaper «Ray», which was issued by interned Ukrainian soldiers first in the Lancut camp (Poland), and from the very beginning of its withdrawal it won the favour of the vast majority of the campers. After their relocation to Strzalkowo, the magazine continued its life in the old format – when the editorial board prepared 2-3 copies of «Ray» (typing them), after which his materials were distributed weekly in the camp by saying them to the generally interned from the stage of the camp theatre. Thanks to this practice, the magazine has become an integral part, and campers have been looking forward to its next issues – to hear a lively and sharp Ukrainian word, which branded various negative aspects of the camp's everyday life. At the same time, its editors faced many difficulties in preparing almost every issue of the magazine, which were due to the banning of some of its materials by censorship, and the reluctance of individual campers to become the target of

sharp satirical notes. At the same time, the command of a group of interned troops understood the usefulness of such a publication to maintain the morale of the military.

The camp newspaper «Ray» became a real chronicler of the camp, because the materials published in its columns contained a significant amount of information about the life and everyday life of interned Ukrainian soldiers in Strzalkovo. Most of these materials were placed in the section «Camp life», and their study allows you to get valuable facts about the peculiarities of the life of campers, their main occupations and leisure. At the same time, the newspaper published critical articles that touched on many acute issues, including on the unwillingness of some officers of the Army Ukrainian People's Republic to use the Ukrainian language at work and in everyday communication, official and extra-official relations of officers and Cossacks, unworthy behaviour of certain employees of the camp commandant's office.

Throughout its publication, the newspaper has had a powerful influence on the process of forming the worldview of campers, encouraging them to participate in fundraising for various important social needs. This position of the editorial board of the magazine provided him with moral support from the majority of the interned army, for which the publication of each issue of the newspaper became an event in the gloomy camp life. Despite all the difficulties of camp isolation, the editorial board found opportunities to obtain news and socially significant information and publish it on the pages of «Ray». By publishing materials about the sanctity and invincibility of the Ukrainian liberation struggle, the newspaper always stood in defence of the national-state ideals of the Ukrainian People's Republic.

Keywords: *magazine «Ray», interned Ukrainian soldiers, Strzalkowo camp, of the Ukrainian People's Republic, Poland.*

УДК 930.1:323.281(477.62)"19"

Н. Ф. Шипік

СПРОБА КОЛЕКТИВІЗУВАТИ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ, ПЕРЕСЕЛЕНИХ З ПОЛЬЩІ НА ДОНЕЧЧИНУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЛОВОДНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ)

Проаналізовано механізм, реалізований місцевою партійно-радянською владою з метою залучення переселенців до колгоспів Донецької області. Приділено увагу співпраці із обласним управлінням держбезпеки, яке здійснювало моніторинг настроїв та намірів переселенців. Наведено факти соціальної взаємодії переселенців та вироблення ними практик виживання, що впливали на рівень результативності заходів місцевої влади у бік її зниження.

Ключові слова: *українці Закерзоння, переселенці з Польщі, адаптація, Донецька область, діловодна документація.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-81-90

Переселення українців із Закерзоння було втіленням моделі, запропонованої Й. Сталінінм щодо розв'язання проблеми українсько-польського кордону. Зазначена проблема постала на останньому етапі Другої світової війни. Холмщину, Лемківщину,

Надсяння і Підляшшя було залишено в складі Польщі, а щодо українців Закерзоння було ухвалене спільне з комуністичним польським урядом рішення про виселення їх на територію Української РСР. Однією із областей розміщення була визначена Донецька (тодішня Сталінська) область.

Для закріплення переселенців у східних областях УРСР, партійно-радянські функціонери планували насамперед максимально залучити їх до колгоспної системи. Об'єктом колективізації повинні були стати люди, які переважно не були знайомі ні з такою організаційною формою виробничого об'єднання у сільському господарстві, як колгосп, ні з особливостями функціонування радянського суспільства загалом, оскільки раніше тут не жили. Залучення їх до колгоспів мало стати одним із маркерів успішної трудової інтеграції в радянське суспільство. Неабиякого значення для розуміння відносин у трикутнику «влада – переселенці – колгоспи» набуває вивчення діловодної документації місцевої влади.

У часи незалежності України вітчизняними істориками було створено чималий науковий доробок, присвячений адаптації українців Закерзоння, переселеним до Української РСР. Важливою складовою історіографії є розвідки науковців, які висвітлюють регіональний зріз проблеми. Специфіку адаптаційних процесів у західних, південних, східних областях України розглядали відповідно В. Кіцак (Кіцак, 2000), Т. Пронь (Пронь, 2012), Д. Байкеніч тощо (Байкеніч, 2013). Механізм влади щодо колективізації переселенців та практики їх виживання у колгоспах Донецької області досі не були предметом окремого дослідження.

Мета статі - проаналізувати процес околгоспнення переселенців з Польщі на території Сталінської області у 1945-1946 рр., охарактеризувати дії місцевої влади та реакцію переселенців.

Джерельною базою публікації є матеріали діловодної документації місцевої влади, зокрема: звіти, доповідні записки, інформаційні листи, офіційне листування та протоколи засідання бюро обкому КП(б)У. Частина з документів уводиться до наукового обігу вперше.

Процес розміщення в областях вселення координувала обласна, а контролювала й утілювала районного рівня партійно-радянська влада. Переселенців привозили до Сталінської області в кілька етапів, переважно протягом лютого – липня 1945 р. Розміщено їх було до колгоспів 22 районів, в основному малими групами. Розподіл по колгоспах обґрунтували потребами в робочій силі, а саме «великою нестачею працездатного населення» (Державний архів Донецької області, ф326/2/865, арк.161). У діловодних документах, як правило, виокремлювали переселенців, що вступили до колгоспів від таких, що хоч і працюють у колгоспі, але досі не є членами колгоспів. З метою виявлення кількості переселенців, прийнятих до колгоспів, улітку 1945 р. проводився облік, згідно з результатами якого цей показник на Донеччині становив 64,8% (Державний архів Донецької області, ф326/2/74, арк.24).

Аби охопити якомога більше переселенців колективізацією, місцева влада проводила агітаційно-пропагандистську роботу. Застосовували також матеріальний чинник – колгоспному й неколгоспному населенню надавали земельні ділянки різної площі. Так, у Великоновосілківському районі колгоспникам виділено по 0,43 га, а тим, що не вступили до колгоспу, – по 0,25 га землі (Державний архів Донецької області, ф326/2/592, арк.39).

У звітах та довідках, датованих літом 1945 р., що надсилалися з районів до Сталінського обкому КП(б)У, містяться певні оцінки щодо участі переселенців у колгоспному виробництві, приклади заохочення, факти усупільнення худоби та визнання необхідності «ширше залучати їх у колгоспну роботу». Зокрема, зазначалося про чималу

допомогу переселенців для ремонту сільськогосподарського інвентарю в Старобешівському районі. Їх вміння пов'язували із професійними навичками. «Більшість з них були кустарями – ковалі, теслярі, слюсарі тощо». Декого з них залучили до бригад з будівництва житла для колгоспників і виробничих приміщень. Ілюстрували також факти перевиконання переселенцями трудових завдань. Особливо відзначали успіхи теслярських бригад Тельманівського району, що виконували план щодо ремонту інвентарю на 120 - 130%. Варто враховувати, що після війни у селах бракувало майстрів, але в рамках колгоспної системи зацікавити спеціалістів було важко. Для тих переселенців, що демонстрували приклади гарної роботи у колгоспі, були виділені хліб і жири. Коней переселенців, яких вони привезли з Польщі, було усупільнено під час вступу до колгоспів (Державний архів Донецької області, ф326/2/874, арк.12-18).

Місцеві керівники наводили факти «стаханівської роботи» переселенців на колгоспних ланах Тельманівського району, зокрема косарів колгоспів «Привіт», ім. Тельмана, «Червона зірка» та «Ротфронт». Було відзначено також трудівницю колгоспу «Нейланд» – Катерину Адаміус, котра замість 5 га, обробляла 6 га землі. Водночас окремі приклади свідчили, що частина переселенців від самого початку поставилася до роботи в колгоспі без ентузіазму. Так, було зафіксовано, що «непогано працював Рожко Григорій, візник пального» (Державний архів Донецької області, ф326/2/874, арк.6).

На думку обласних партійно-радянських керівників, новоприбулі недостатньо реалізовували виробничий потенціал у колгоспах через те, що їх часто перекидали з однієї роботи на іншу, і це знижувало вироблення трудоднів; їх не залучали також до підрядної роботи. Ця теза була висловлена у спільному листі секретаря Сталінського обкому КП(б)У та голови виконкому обласної ради депутатів трудящих до секретарів райкомів КП(б)У від 17 липня 1945 р. Також звертали увагу на необхідність виділення кожній сім'ї присадибної ділянки та наданні можливості заготовити необхідну кількість сіна для індивідуального тваринництва. У цілому було зазначено, що переселенці «не наділені належною увагою» (Державний архів Донецької області, ф326/2/854, арк.160).

На засіданні бюро Сталінського обкому КП(б)У від 20 серпня 1945 р. обговорювали істотні недоліки в роботі з переселенцями, допущені міськкоматами і райкоматами КП(б)У, виконкоматами районних і міських рад депутатів трудящих, виявлені у результаті перевірки облаштування переселенців у колгоспах області. Зокрема, було зазначено на несвоєчасному виділенні присадибних ділянок. У Мар'їнському районі з 119 сімей присадибними ділянками було наділено 45, у Старокерменчикському з 84 – 7, в Авдіївському жодна сім'я не одержала присадибної ділянки (Державний архів Донецької області, ф326/2/715, арк.76-84).

У багатьох колгоспах переселенцям були виділені земельні ділянки за рахунок громадських земель колгоспів нижче за норми, що існували в колгоспах, а також подалі від населених пунктів (колгосп ім. Горького, «Червоний партизан» Маріупольського району) у зв'язку з тим, що переселенці прибули тоді, коли землі з присадибного фонду були засіяні. Виділення ж постійних ділянок, на яких вони б могли здійснювати забудову, не реалізовано зовсім. Для кращого господарського облаштування було рекомендовано повністю використати усі вільні житлові будинки й приміщення в колгоспах та колишніх німецьких колоніях (Державний архів Донецької області, ф326/2/715, арк.76-84).

Було вказано, що в багатьох колгоспах перевірених районів переселенцям, що вступили до колгоспів, не надавалися підводи для підвезення пального, будівельних матеріалів, соломи, а також не виділялися пасовища для їхньої худоби. Правлінням

колгоспів рекомендували виправити ситуацію, а також дати «безкорівним» переселенцям молодняк великої рогатої худоби, свиней та птиці.

Головам колгоспів доручили вжити заходів до їх найшвидшого і повного залучення до роботи, створення всіх необхідних умов для повсякденного виходу на роботу, щоб вони могли виробити більше трудоднів і тим самим отримати більше хліба.

Зауважено, що деякі керівники районів, сільрад і колгоспів (у Маріупольському, Тельманівському районах) не враховують різниці між місцевими колгоспниками і колгоспниками-переселенцями, звичаї та звички, і часто, замість дбайливого виховання застосовують непотрібне і шкідливе адміністрування, допускаючи грубе, недобррозичливе ставлення до прибулого населення (Державний архів Донецької області, ф326/2/715, арк.76-84).

Обласні партійні керівники наголошували на слабкій масово-політичній роботі, що її проводили партійні, радянські, комсомольські організації та земельні відділи серед переселенців у Старобешівському, Тельманівському та інших районах. На їхню думку, переселенці не достатньо були ознайомлені з уставом сільськогосподарської артілі, нормами виробітку, порядком розподілення доходів у колгоспах, порядком оцінки майна, що усуспільнювали під час вступу до колгоспу, слабо обізнані з організаційними та господарськими принципами колгоспу, так званою «внутрішньоколгоспною демократією» тощо.

Зауважували, що наслідком недостатньої агітаційно-пропагандистської роботи є те, що «ворожі радянській владі елементи, граючи на приватновласницьких почуттях окремих переселенців, розповсюджують різного роду провокативні чутки, спрямовані на дискредитацію колгоспів» (Державний архів Донецької області, ф326/2/715, арк.76-84).

Обласне партійне керівництво наголошувало на необхідності посилити агітаційну роботу серед переселенців, задля чого зобов'язали міськкоми і райкоми дібрати й затвердити агітаторів, які володіють українською мовою спеціально для роботи з переселенцями, систематично проводити з ними інструкційні наради. Відзначали важливість організації для переселенців бесід, доповідей, лекцій про радянський лад, права та обов'язки громадян, колгоспний лад. Особливу увагу повинні були приділяти природничо-науковій пропаганді.

Відділам пропаганди та агітації обкому та райкомів партії було доручено розробити тематику бесід і доповідей, укомплектувати бібліотеки політичною й художньою літературою та забезпечити випуску газет (Державний архів Донецької області, ф326/2/715, арк.76-84).

18 жовтня 1945 р. секретар Сталінського обласного комітету КП(б)У телеграмою до ЦК КП(б)У інформував, що з 3 053 сімей, прибулих з Польщі до Сталінської обл., до колгоспів вступило 1 608 господарств (52,7%), у радгоспах працюють – 50, на промислових підприємствах - 33. Стосовно решти 1 336 господарств, які працювали у колгоспах, він зазначав, що «проводиться підготовча робота щодо вступу до колгоспу». Звертає на себе увагу, що обласне керівництво звітувало про рівень надання житлових будинків та наділення присадибними ділянками саме тих переселенських господарств, що вступили до колгоспів. Зокрема було наголошено, що наділено окремими будинками 597, садибами – 354, городами з колгоспних посівів картоплі та овочів 1352 господарства. Такий формат звіту дозволяє припустити існування певних настанов на першочергове наділення будинками саме колгоспників, що мало стати додатковим стимулом для вступу до колгоспу (Державний архів Донецької області, ф326/2/874, арк.24).

Вочевидь, інформація, зазначена у телеграмі, викликала критику з боку республіканського керівництва, бо за два дні 20 жовтня 1945 р. бюро обкому КП(б)У розглянуло на своєму засіданні та запротоколювало невідкладні заходи, яких необхідно вжити для виправлення недоліків у господарському і працевлаштуванні переселенців, виявлених в ході перевірки, здійсненої у 22 районах області (Державний архів Донецької області, ф326/2/742, арк.4-11).

Правлінням колгоспів пропонували терміново ліквідувати заборгованість за зерно, взяте колгоспами у переселенців як позику на посів. Також рекомендували колгоспам розглянути можливість здійснювати видачу авансів на трудовні переселенцям на загальних підставах, без утримань. Хліб, виданий до збирання врожаю, зарахувати як одноразову допомогу. Остаточні розрахунки з переселенцями мали бути здійснені по закінченню сільськогосподарського року.

Обком КП(б)У зобов'язав виконками районних і міських рад депутатів трудящих надати допомогу працездатним членам переселенських сімей, не зайнятих на роботах з відновлення колгоспного господарства, у відходництві після закінчення основних сільськогосподарських робіт у колгоспі. Ураховуючи, що в значній частині перевірених колгоспів не було підвезено пальне і корм для худоби переселенців, не надавалися підводи хворим для поїздки до лікарні, обласні керівники зобов'язали контролювати забезпечення переселенських сімей на зиму паливом, їх особистої худоби кормом, визначити порядок надання колгоспами підвід для обслуговування потреб домашнього облаштування (Державний архів Донецької області, ф326/2/742, арк.4-11).

Було рекомендовано колгоспам надати допомогу переселенцям у виготовленні предметів домашнього вжитку (столів, табуретів, лавок тощо) у колгоспних майстернях.

Партійних і радянських керівників районного рівня зобов'язували ужити необхідних заходів щодо припинення самовільних переїздів переселенських сімей до інших районів та областей, а ті що виїхали, мали бути затриманими і поверненими на попереднє місце.

Бюро обкому КП(б)У скеровувало підлеглих на «рішучу боротьбу із ворожими і куркульськими елементами, викриття їх антирадянських дій серед широких мас переселенців». Рекомендувало висувати з-поміж активних переселенців на керівну роботу в колгоспах – головами колгоспів, заступниками, бригадирами, ланковими, а також на керівну роботу в органах радянської влади. Вимагало не допускати зневажливого ставлення щодо питань господарського влаштування переселенців й попереджало, що відповідальність за повне господарське облаштування переселенців та проведення серед них масово-політичної роботи несуть голови виконкомів районних рад депутатів трудящих та перші секретарі райкомів КП(б)У (Державний архів Донецької області, ф326/2/742, арк.4-11).

9 листопада 1945 р. М. Хрущову доповіли про певні успіхи у справі колективізації переселенців. До колгоспів вступило 2505 господарств, або 82%, направлено на роботу до радгоспів – 50, на промислових підприємствах і державних установах – 41. Решта 448 сімей жили і працювали в колгоспах, але ще не були їх членами (Державний архів Донецької області, ф326/2/865, арк.161).

Було зазначено, що з-поміж переселенців 72 особи висунуто на керівну роботу в колгоспах, а також двох на посаду голови колгоспу, п'ятьох – заступника голови, двадцятьох – бригадира рільничих бригад.

Зазначалося, що взаємовідносини з місцевими колгоспниками добрі, однак мали місце й факти нетактовного ставлення до переселенців. Колишній голова колгоспу Селидівського

району Савченко і бригадир рільничої бригади Локтіонов «обзивав їх поляками, бандерівцями, дорікаючи, що вони приїхали в Україну».

Було також зазначено, що від переселенців надійшло 35 скарг та заяв з проханням повернути їх до Західної України, зважаючи на клімат, погану воду тощо. Наголошувалося на тому, що «настрій у більшості добрий, водночас деяка частина переселенців не бажає працювати в колгоспах і добивається виїзду до західних областей України» (Державний архів Донецької області, ф326/2/865, арк.161).

Про посилення тенденцій до повернення переселенців до Польщі та випадки втечі із колгоспів інформував секретаря обкому КП(б)у Л.Мельникова начальник управління МДБ Сталінської області Демидов доповідною запискою, датованою 26 квітня 1946 р. Зважаючи на відомство відправника, доповідна була позначена грифом «цілком таємно». Вона цілком була присвячена питанню працевлаштування українських переселенців та випадкам втеч із колгоспів. Причиною посилення у ряді районів області тенденцій до повернення переселенців до Польщі співробітники обласного управління держбезпеки вважали не створення нормальних житлово-побутових умов переселенців, ігнорування їх потреб з боку деяких дрібних радянських і партійних функціонерів, а в окремих випадках зневажливе ставлення до них. Було зазначено, що «чимало з них відмовляються працювати у колгоспах, надсилають ходаків у західні області УРСР, з метою відшукування можливостей перетину державного кордону». Станом на 1 квітня 1946 р. було зафіксовано втечі з колгоспів області 44 сімей, і самовільний перехід з одних районів до інших – 36 сімей. З колгоспу ім. Горького Приморського району втекло в невідомому напрямку 4 родини (Державний архів Донецької області, ф326/4/592, арк.9).

Співробітники обласного управління МДБ окремо фіксували і намір здійснити втечу. Так, було зазначено, що з цією метою приблизно 20 сімей з колгоспу ім. Челюскінців Приморського району продали своє домашнє майно, інвентар, худобу та відмовились працювати у колгоспі.

У документі наведена інформація про гуртування переселенців, які не бажали працювати у колгоспах, для обговорення поточних проблем і шляхів до їх подолання. Так, були отримані дані про те, що на хуторі Рівний Катиковського району на квартирі у переселенця Зеленьак періодично збиралась група переселенців, котрі відмовлялись працювати у колгоспі. На своїх «зборищах» вони нібито «обговорювали заходи, пов'язані із нелегальним виїздом до Польщі. У грудні 1945 р. вказаною групою був відправлений ходок до Західної України, після повернення якого вони розпочали діяльну підготовку до виїзду у Польщу». На думку співробітників держбезпеки, Зеленьак систематично проводив серед переселенців антирадянську агітацію, поширював «наклепи на радянську владу і колгоспний лад», заявляючи, що «радянська влада нас закабалила», але «все одно Англія і Америка знищать Радянський Союз, і ми з цієї каторги виберемося» [(Державний архів Донецької області, ф326/4/592, арк.9).

Також зафіксовано негативну реакцію переселенців через усупільнення майна в колгоспі і втрату землі, що її вони мали до переїзду. Переселенець Ксеніч, що мешкав на хуторі Терновий, так висловлював жаль з приводу переїзду: «ми були певний час під владою німців, але жили добре, мали свою землю, худобу, а зараз нас лишили всього. Краще б нас розстріляли, але сюди їхати не слід було».

Доповідна записка містить факт колективної заяви про вихід із колгоспу. Зокрема вказано, що переселенець Я.Яблонський, котрий мешкав у колгоспі ім Р.Люксембург Тельманівського району, у березні 1946 р. зібрав у себе всіх переселенців, які працювали в

колгоспі і запропонував їм підписати колективну заяву про вихід з колгоспу. Заява була підписана і направлена на розгляд правління колгоспу. Я.Яблонський неодноразово заявляв переселенцям, що він працювати в колгоспі не буде і закликав кидати роботу в колгоспі та їхати до Польщі. Вказаний документ зафіксував факти виходу з колгоспів, що не були масовими. Найактивніші переселенці торували вихід із складної ситуації, в якій вони опинилися, працюючи у колгоспах. Втечами з колгоспів як практиками виживання скористався пізніше основний загальний переселенців (Державний архів Донецької області, ф326/4/592, арк.9).

Інформація до ЦК КП(б)У від Сталінського обласного комітету КП(б)У зафіксувала зменшення переселенських сімей влітку 1946 р. до 2 477. З-поміж них у складі колгоспів – 1 665 сімей, тих, що не вступили до колгоспу, але працюють в колгоспах, – 646, у радгоспах – 56, на підприємствах та установах – 113. Було акцентовано на тому, що переважна частина переселенців мешкає і працює у колгоспах, однак на вироблені в колгоспах трудові продукти продовольства повністю свої сім'ї не забезпечують, особливо багатодітні, інваліди та похилого віку. Це викликає необхідність допомагати окремим сім'ям продуктами харчування. Обласний виконавчий комітет облради депутатів трудящих та обком КП(б)У просили Раду Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У виділити для переселенців Сталінської області на 1946-1947 рр. 500 т зернохліба, 250 т картоплі і 3 т жирів. Зменшення кількості колгоспників-переселенців не залишилось поза увагою партійно-радянських керівників (Державний архів Донецької області, ф326/4/592, арк.18-19).

Розгляд стану господарсько-побутового облаштування переселенців на засіданні бюро Обкому КП(б)У від 27 серпня 1946 р. містив жорстку критику на адресу керівників районної ланки. Було зазначено, що «райвиконкоми і райкоми лише збирали інформацію, котра не відображала вповні справжній стан справ. Ці відомості передавали облвиконкому і обкому, але не вживали необхідних заходів» у справі господарсько-побутового облаштування переселенців. Таку ситуацію вважали «результатом недооцінки політичної важливості цього питання». Було зазначено, що «Обком і облвиконком мають у своєму розпорядженні дані, коли окремі особи з числа переселенців використовують труднощі господарського улаштування, проводять серед переселенців ворожу роботу, спрямовану проти урядових заходів з господарського улаштування, а райкоми і райвиконкоми проявляють короткозорість і не проводять достатньої боротьби з цими елементами» (Державний архів Донецької області, ф326/4/151, арк.5-9).

З метою усунення недоліків та на виконання постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 22 серпня 1946 р., обком і облвиконком вирішили відрядити в села, колгоспи і радгоспи, де були переселенці відповідальних працівників районів, аби перевірити стан справ на місцях – «що конкретно зроблено з облаштування кожної окремої сім'ї».

За тиждень з Харцизького району звітували про перші результати перевірки. 29 серпня Уповноважений райвиконкому повідомляв, що в результаті перевірки колгоспів ім. Хрущова, ім. Жданова, ім. Кірова, ім. Андрєєва виявлено, що сім'ї переселенців не забезпечені на зиму овочами і паливом, багатодітні не отримують допомоги, у квартирах переселенців відсутні елементарні санітарні умови (Державний архів Донецької області, фр2157/1/43, арк.12-15).

З інформації щодо перевірки стану переселенців у колгоспі ім. Сталіна Харцизького району повідомляли, що загальний моральний стан переселенців задовільний, за винятком окремих, котрі прагнуть виїхати до своїх родичів у західні області УРСР. Наводили факти, коли місцеві колгоспники скуповували у бажаючих виїхати переселенців корів, майно тощо.

Вказували на випадки, коли місцеві «підштовхували їх до виїзду». Так, колгоспниця Спінкіна заявила: «Ми самі помираємо з голоду, чого ви сидите, тут їсти не буде чого». Додавали, що прагнення до виїзду посилюються тим, що окремі переселенці мають родичів у західних областях, які викликають їх до себе (Державний архів Донецької області, фр2157/1/43, арк.12-15).

З інформації щодо вибулих переселенців з колгоспів Харцизького району, підготовленій 31 серпня 1946 р. можна зрозуміти, що значним недоліком у закріпленні переселенців була система розподілу зерна на вироблені у колгоспі трудовні. Так, було зазначено, що в 1945 р. за вироблену кількість трудовнів у колгоспах було видано більше зерна, ніж у 1946 р. Зокрема зазначено, що в колгоспі ім. Калініна у 1945 р. було вироблено переселенцями від 143 до 649 трудовнів і видано зерна від 240 до 1180. Натомість у 1946 р. було вироблено від 163 до 787 трудовнів, а видано на одне господарство - від 142 до 852 зерна [(Державний архів Донецької області, фр2157/1/43, арк.53).

Було також вказано загальну кількість сімей переселенців, що вибули з колгоспів Харцизького району протягом 1946 р., яка складала 29 сімей. Причому 3 сім'ї вибуло у березні, 12 в липні, і більше 14 – у серпні 1946 р. Отже, тенденція до втечі з колгоспів посилювалась. Серед причин виїзду найбільш частим називалося не бажання працювати у колгоспі, а також – за викликом родичів (Державний архів Донецької області, фр2157/1/43, арк.53).

Згодом втечі з колгоспів набули масового характеру. Відомо, що до кінця 40-х років лише 551 переселенське господарство розташовувалося в колгоспах області (Байкеніч, 2013).

Отже, з метою реалізації планів з околгоспнення переселенців із Закерзоння місцева влада вдавалась до різних методів. Важливими складовими були передовсім розміщення їх на території колгоспів, ужиття заходів агітаційно-пропагандистського характеру. Матеріальним заохоченням мало стати наділення переселенців-колгоспників більшою за обсягом присадибною ділянкою і подекуди пріоритетом у наданні житла. Проте, присадибні ділянки, переважно не компенсували землю, що була у переселенців до переїзду. Землю, залишену у Польщі і зазначену в описах майна, не оцінювали і не відшкодовували. Рівень оплати праці у колгоспах був недостатнім для прогонування сім'ї. Негативну реакцію викликав процес усупільнення свійської худоби. За таких умов ані моральне заохочення, ані заборона на самовільне залишення місць вселення не могли стримати переселенців. Основна маса переселенців виявила своє неприйняття колгоспної системи як такої і «проголосувала ногами» проти неї. Переселенці переважно виїжджали до західних областей України, сподіваючись на можливість вести господарство в індивідуальній формі. Дехто з них вдався до спроб повернутися на Закерзоння.

Бібліографічний список

- Байкеніч, Д., 2013. *Переселення українців із Польщі до східних областей УРСР у другій половині 1940-х років*. Кандидат наук. Автореферат. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Державний архів Донецької області, ф326/2/715.
- Державний архів Донецької області, ф326/2/742.
- Державний архів Донецької області, ф326/2/865.
- Державний архів Донецької області, ф326/2/874.
- Державний архів Донецької області, ф326/4/151.

Державний архів Донецької області, ф326/4/592.

Державний архів Донецької області, фр2157/1/43.

Кіцак, В., 2000. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну. *Молода нація*, 1, с.96–123.

Пронь, Т., 2012. Переселення українського населення з Польщі в Одеську область та його інтеграція в локальне середовище краю (1944–1946 рр.) *Краєзнавство*, 1, с.150–157.

References

Baikienich, D., 2013. *Pereselelnia ukrainsiv iz Polshchi do skhidnykh oblastei URSR u druhii polovyni 1940-kh rokiv* [Resettlement of Ukrainians from Poland to the east parts of the USSR in the late 1940s]. PhD. Abstract. Luhansk Taras Shevchenko National University.

Kitsak, V., 2000. Rozselennia ukrainsiv Polshchi v URSR (1944–1947). Pereselelnia yikh iz pivdennykh ta skhidnykh oblastei v Zakhidnu Ukrainu [Settlement of Ukrainians in Poland in the USSR (1944–1947). Their relocation from the southern and eastern regions to Western Ukraine]. *Moloda natsiia*, 1, pp.96–122.

Pron, T., 2012. Pereselelnia ukrainskoho naselelnia z Polshchi v Odesku oblast ta yoho intehratsiia v lokalne seredovishche kraiu (1944–1946 rr.) [The resettlement of the Ukrainian population from Poland to the Odessa region and its integration into the local area environment (1944–1946 years)]. *Kraieznnavstvo*, 1, pp. 150–157.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/2/715.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/2/742.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/2/865.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/2/874.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/4/151.

State Archives of Donetsk Oblast, f326/4/592.

State Archives of Donetsk Oblast, fr2157/1/43.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2021 р.

N. Shypik

ATTEMPT OF COLLECTIVIZATION OF UKRAINIANS OF ZAKERZONIA, DEPORTED FROM POLAND TO DONETSK REGION (BASED ON RECORDS MANAGEMENT DOCUMENTS OF LOCAL AUTHORITIES)

The article contains analysis of the mechanism which was implemented by local party and soviet authorities to involve resettlers into kolkhozes of Donetsk region. Some of the documents analyzed by the author are introduced into scientific circulation for the first time.

The author came to the conclusion that local party and soviet authorities implemented a number of agitational / propaganda measures, used moral and material incentives, implemented restrictions on unauthorized departure from the districts of the region.

An important component of the mechanism was, first of all, their placement on the territory of kolkhozes. The material incentive was the endowment with a larger plot of homestead land and in some cases a priority in the provision of housing. However, homestead land mostly did not compensate for the land that the settlers had before moving. Land left in Poland and mentioned in the property descriptions was not evaluated or reimbursed. The level of wages on the collective farms was insufficient to support the family. The process of socialization of livestock caused a negative reaction. Under such conditions, neither moral encouragement nor a ban on leaving places of residence could deter the resettlers. The party leadership cooperated with the regional

department of state security, which monitored the moods and intentions of the displaced persons. The level of effectiveness of local government measures was reduced by elements of social interaction of resettlers and their development of survival practices.

The bulk of the settlers expressed their rejection of the collective farm system as such and "voted with their feet" against it. The resettlers mostly went to the western regions of Ukraine, hoping for the opportunity to run the farm individually. Some of them tried to return to Zakerzonia.

Ключові слова: *Ukrainians of Zakerzonia, resettlers from Poland, adaptation, Donetsk region.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323:329(477.62)"2014/2021"

A. Averyanov

FEATURES OF THE POLITICAL PROCESS IN THE DONETSK REGION AFTER 2014

Attention is paid to the features of political process in the Donetsk region after the Revolution of Dignity in Ukraine and the beginning of hostilities in eastern Ukraine. The main components of the political process were analyzed. In particular, the statutory documents of political parties were considered, the results of all-Ukrainian and local elections were analyzed, and public organizations were characterized. The author concluded that regional economic and socio-political conditions have led to a general pluralization of the political system. This manifested itself in the appearing of new parties in the region, the fall rating of left-wing parties and the reformatting principle of forming the political sympathies of citizens. The growth of public interest in politics has become relevant.

Key words: *political process, elections, parties, party process, electorate, public organizations.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-91-101

Since the spring of 2014, Ukraine has been in a difficult socio-economic and political position. This is primarily due internal political instability in which country found itself during the presidency of Viktor Yanukovich (2010-2014). The refusal of the Ukrainian government to sign an association agreement with the European Union (EU) in 2013 was the starting point of significant events that continue to this day. Rallies, protests, demonstrations were a natural response of the population to the rejection of association with the EU, that grew into a Revolution of Dignity, which in turn led to collapse of the government of President Viktor Yanukovich. The Russian Federation took advantage of political instability, resulting in the occupation of the Crimea and support separatist movements in eastern Ukraine. The intensification of separatist sentiment in Eastern Ukraine has led to the seizure of regional and local police departments in order to seize firearms, prepare and hold a pseudo-referendum, and eventually separate the territories of Donetsk and Luhansk oblasts from Ukraine. As a result, on April 6, 2014, a regime of Anti-Terrorist Operation (ATO) was introduced in Donetsk and Luhansk oblasts. This operation was aimed at returning the territories under the control of Ukraine. On April 30, 2018, the ATO regime was changed to the Joint Forces Operation (JFO) regime. The main differences between the JFO and the ATO regime were the transfer of command of the operation from the the Ukrainian Security Service (SSU) to the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. The result of the military conflict, and eventually the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, was numerous human and economic losses, occupation of part of Donetsk and Luhansk regions by armed rebel groups (mostly supporters of the unrecognized Donetsk and Luhansk People's Republics). A

demarcation line appeared, which established a buffer zone between the Ukrainian-controlled settlements and the temporarily occupied territories. This has led to the severance of economic ties within the region and the establishment of barriers to the movement of people, goods and services, as well as the outflow of population and capital from the region (Грідіна та Булик, 2019).

Peculiarities of the political process in the Donetsk region are primarily related to the characteristics of social, demographic and economic development. First of all, it is the geographical location, economy and structure of the electorate. The borders of the Donetsk region in the east partially coincide with the state borders of Ukraine along the Rostov region of the Russian Federation. That is, the proximity to the borders with Russia has made its adjustments in the attitude of the population to the neighboring state. Within the Donetsk region a large industrial complex with a high concentration of heavy industries has been formed. As of August 1, 2019, 4.1 million people live in the Donetsk region, almost 10% of the population of Ukraine lives here (Державна служба статистики України, 2020). In addition to Ukrainians, who make up 56.9% of the total population of the region, Russians (38.2%), Greeks, Jews, Bulgarians and representatives of other nations live in the Donetsk region. The population structure is characterized by the predominance of women (55%) in the total population and shows signs of aging. Among the total number of women, 32% are women over 60 and 32% under 35. Among men, 45% are under the age of 35 and only 21% are over the age of 60 (Державна служба статистики України, 2020). The professional structure of the population of Donetsk region is connected first of all with the quantitative predominance of the urban population over the rural population, workers of large enterprises over the people engaged in agriculture and intellectual work.

Geographical proximity of the Donetsk region to the borders of the Russian Federation, the spread of the Russian language in communication, the professional structure of the population were one of the reasons for the strengthening of negative opposition to the whole of Ukraine. This was due to the popularity of leftist slogans and the tendency to perceive national democratic movements as manifestations of separatism (Остапець, 2016). Russia's influence can be traced in all aspects of life in the eastern regions of Ukraine. This is especially true of culture, language and self-identification. Therefore, Russia's choice of hybrid war tactics was quite logical. This type of conflict presupposes, first of all, the use of modern propaganda technologies and the spread of misinformation among the population of the enemy country (Грідіна та Булик, 2019). This in turn created a different view on the events that take place in 2014 in Ukraine, and the conflict in the East of Ukraine. Most of the region's population remained in the temporarily occupied territory. The result is the loss of a large number of voters in Donetsk and Luhansk regions. All the above factors affect the political processes taking place in the region and in Ukraine in general.

Donetsk region is an important and integral part of Ukraine. Therefore, its return, after the crisis of 2014, to the economic and, most importantly, political life of Ukraine, is today one of the main goals of the country. The study of the political process in the Donetsk region is necessary for the effective reintegration of the region into the country's political system and counteraction to hybrid war tactics and in future may become the basis for the peaceful return of the temporarily occupied territories under control of Ukraine. In addition, all the above factors prove the importance and relevance of studying the political process in the region to strengthen Ukraine's national security.

Conflict in eastern Ukraine certainly affects the political process, not only in the Donetsk region, but in the country as a whole, which in turn has given rise to a significant amount of research. This problem attracts the attention of many scientists such as Y. Ostapets, (Остапець,

2016) M. Karmazina, T. Bevz, N. Rotar, (Кармазіна, Бевз, та Ротар, 2018) T. Vozniak. (Возняк, 2015) and others. Their work focused on the analysis and characterization of the geopolitical aspect of Russia's "aggressive" intervention in Ukraine, as well as its broader negative political and economic consequences not only for the Donetsk region, but also for Ukraine. Some issues of the political process were raised in the works of such researchers as I. Gridina (Грідіна, 2015), M. Bulyk (Грідіна та Булик, 2019), O. Gilchenko (Гільченко, 2017). Given the previous experience of studying the peculiarities of the political process in the Donetsk region after the Revolution of Dignity, today there is an urgent need for a comprehensive analysis of the party and political process in Ukraine and its individual regions. The significance of this work lies in the fact that the topic of the political process in the Donetsk region since 2014 has not been the subject of a separate study.

The source base of this intelligence is legislative acts, documents of political parties, statistical materials of the State Statistics Service of Ukraine, etc.

Purpose of this article is to study the political process in the Donetsk region after the Revolution of Dignity in Ukraine. The author considers it expedient to analyze the main components of the political process in the Donetsk region through the characteristics of political parties, public organizations, generalization the results of local and all-Ukrainian elections.

The term political process itself is complex, which leads to many interpretations. In general, the political process is understood as a set of political actions and events through which political actors, such as parties, Non-governmental organizations (NGO) and others try to achieve their specific goals in a particular area or issue (Шведа, 2005).

Parties are one of the important actors in the political process. As stated in the Law of Ukraine on Political Parties, a political party is a legally registered voluntary association of citizens – supporters of a national program of social development, which aims to promote the formation and expression of political will of citizens, participates in elections and other political events. They present their ideologies, goals and methods of achieving goal at elections and gain the right to implement them with the support of society (Закон України Про політичні партії в Україні № 2365-III, 2001). The peculiarity of the party system of Ukraine has several main features.

The first is the pluralism of the system. On 1 January, 2020, 349 parties were registered in Ukraine (Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2019), which is a result of the pluralization of the Ukrainian party system, where the number of parties is not limited. Although only 5% of all parties actively participate in the election process.

Secondly, it is the personification of the party. The reverse side of pluralization was the personification of politics and the associated weakness of political parties. Today, the level of support for a political force directly depends on the popularity and electoral attractiveness of its leader.

Third is the regionalization of party support. The main focus in the political system of Ukraine was the attempts of all key parties to clearly define the regional dimension of their electoral base. In addition, the main agitation work of one or another force during the election campaigns is carried out in the regions of traditional support. Radical changes began in 2019 with the emergence of the party «Sluha narodu», which received support in the presidential election in almost all regions of Ukraine (Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 2019).

Various political forces are represented in the Donetsk region. In particular, the issue of the attitude of the population of the region to the parties is relevant, which is the result of the activities of the parties themselves, their popularity and election campaigns. One of the most popular political parties is the «Sluha narodu». The party's website states that its main values are transparent

activities, openness to the people, responsibility to the country, teamwork, and the goal of the party is the equality of all Ukrainians before the law (Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу», 2019).

In general, the program document contains provisions characteristic of both liberal and social democratic ideologies. Thus, the party advocates deregulation, demonopolization of the economy and at the same time expanding the social security of citizens (Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу», 2019).

In the field of foreign policy, the «Sluha narodu» acts as a pro-European vector party that supports Ukraine's Euro-Atlantic integration. At the same time, in the field of culture and national policy, the party program expresses centrist positions, in particular, it is stated that the party intends to introduce humanitarian policy that will promote cultural, civic and spiritual unification of Ukrainian citizens (Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу», 2019). The party does not have a clearly defined ideological basis and is universal, which aims to cover as large an electorate as possible.

Party «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» (former «Opozytsiinyi blok»). From the general context of the political parties that won parliamentary representation as a result of the elections, he stands out with his views on domestic and foreign policy. The party's program clearly traces the party's focus on the Russian Federation, Soviet values and ideals.

Given the steps the party is proposing to overcome political tensions in society, such as “imposing a moratorium on decisions that split the country; a policy of reconciliation and consent that will unite Ukrainians from West to East and from North to South, "sew" the country; abolition as unconstitutional, discriminatory laws on language, education, renaming of the church; on decommunization, lustration and other acts that violate the rights and freedoms of citizens (Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя», 2019) the party can be classified as reactionary.

According to the party, the basis of economic stability is the industrialization of the state. This provision is at odds with the theses of other parties that the basis of economic development should be the introduction of new information technologies (Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя», 2019).

In foreign policy, the «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» is fully focused on the Russian Federation and advocates "ensuring the active neutrality of Ukraine in the military-political sphere and non-participation in any military-political alliances, as provided in Chapter IX of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine; cessation of the policy of mutual sanctions and restoration of mutually beneficial trade and economic ties with Russia and the CIS countries; revision of the conditions of Ukraine's participation in the World Trade Organization and the free trade zone with the European Union "(Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя», 2019).

Thus, the party does not consider the Russian Federation as an aggressor, and sees the resolution of the conflict in Donbass in “ensuring direct talks in the quadrangle Kyiv-Donetsk-Luhansk-Moscow; ending the economic blockade of Donbass; granting the autonomous status of Donbass as an integral part of Ukraine by amending the Constitution and laws of Ukraine; adoption of laws on amnesty, elections and free economic zone in Donbass. According to the party, the implementation of the Plan-Concept for the settlement of the crisis in the South-East of Ukraine is a way to establish peace and return Donbass to Ukraine, and Ukraine to Donbass " (Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя», 2019).

The analysis of the program «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» gives grounds to claim that the party can be conditionally attributed to the center-left parties, and in the party's views on humanitarian policy to the reactionary ones, nostalgic for the Soviet past.

The Petro Poroshenko Bloc «Solidarnist» Party (later «Yevropeiska Solidarnist») defines its ideology in its program as follows: "At the heart of our ideology is the idea of solidarity." The ideology of the party has a clearly defined nationalist orientation, in particular, it is determined that «Solidarnist» is the protection of Ukrainian traditions, the reproduction of values and cultural identity inherited from previous generations. Our values and beliefs are based on the idea of solidarity, on which a free solidarity society should be built" (Програма політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність», 2015). Such provisions of the party's program testify to the party's commitment in national politics to the ideas of national conservatism.

Among the main social values, the party identified as fundamental for itself first of all – dignity, patriotism, responsibility, democracy, justice. Defining state policy in the field of economic regulation, the party advocates minimizing state intervention in the economic sphere.

According to the party's provisions, Ukraine's foreign policy should be aimed at ensuring Euro-Atlantic integration and integration with the EU. The program of the party clearly defines the Russian Federation as an aggressor, the fight against which should be aimed at foreign policy, and the method of such a fight is effective diplomacy (Програма політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність», 2015).

The program of the «Batkivshchyna» party has a rather important social component. In particular, the program states that the party's priority is free medicine and education, raising minimum pensions and salaries (Програма політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність», 2015).

The foreign policy priorities of the «Batkivshchyna» are the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement and the provision of the NATO Membership Action Plan (MAP) to Ukraine. The party's program also emphasizes the need to start negotiations on the reintegration of annexed Crimea and Russian-occupied Donbass "according to the Budapest + formula, involving states such as the United States and Great Britain in the settlement process." The party is a supporter of small and medium business development, advocating for "macro- and micro-lending to businesses on European terms". The party program does not follow a clear position on important issues of the party's humanitarian policy, in particular, on language, memory policy, religious issues (Передвиборна програма політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», 2015).

In general, the analysis of the program of the All-Ukrainian Association «Batkivshchyna» gives grounds to classify the party according to the ideological criterion as a social-democratic party.

The party process in the Donetsk region differs significantly from the all-Ukrainian one, which is primarily due to Russian influence. Due to this, pro-Russian parties have support in the region at a time when pro-European parties are gaining popularity in Ukraine. Secondly, it is regional determinism. Therefore, local parties have more support in the region than all-Ukrainian ones, while in Ukraine national parties win local elections. Third, the conflict in eastern Ukraine (since 2014). Parties that put the conflict in eastern Ukraine at the forefront of their political programs are gaining more support in the region. At that time, the general Ukrainian trend is the victory of parties whose main goal is to improve the living standards of Ukrainians and the fight against corruption.

As for the political map of the region, the eastern regions were usually the party cell of the «Partiia Rehioniv». This party has consistently won elections in the region since 2000, but after the events of 2014, the situation has changed dramatically. First, due to the loss of trust of the electorate and the centralized management of the «Partiia Rehioniv», it self-liquidated. Former members from the Partiia rehioniv created a new political force, the «Opozytsiinyi blok», which later became the «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»». Second, almost half of the population and settlements remained in the temporarily occupied territory. Third, the new parties were able to occupy a certain niche in the region. The beginning of the decentralization reform and the results of the elections to the united territorial communities (UTG) in Donetsk region show that there is no leader of electoral sympathies in the region. In some communities, the «Opozytsiinyi blok», «Solidarnist», «Sluha narodu», «Batkivshchyna», and self-nominated candidates won.

The election process itself has changed. Compared to 2014, during the 2019 elections, voter turnout increased significantly. Thus, in 2014 during the election of the President of Ukraine in the controlled territories of Donetsk region, the final turnout was 15.1% (Вибори Президента України 2019). This is due to the conflict in Donbass, as a large number of Ukrainian citizens remained in uncontrolled territory and were unable to participate in the elections. According to the results of the 2019 presidential election, activity increased to 57.23%. Voter preferences of voters also underwent significant changes, if in 2014 Petro Poroshenko won (within the Donetsk region) (36.15% of votes "for", in 2019 the majority of voters (86.94%) supported Volodymyr Zelensky (Вибори Президента України 2019). Volodymyr Zelensky's result is interesting because in the first round of elections he received more than 30% of the vote and was the first in almost the entire country, except for the macro-regions of Donbass (Donetsk and Luhansk regions) and Galicia (Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions). However, in these regions, he was among the top three (Вибори Президента України 2019). The results of voting for the candidate V. Zelensky in Donbass fully correspond to the national trends and do not stand out sharply from them.

Significant changes in voter turnout were observed during the parliamentary elections. In 2014, the final turnout within the controlled territories of Donetsk region was 32.4%, and in 2019 - 45.72%. Compared to 2014, the 2019 parliamentary elections resulted in a significant loss of support for the «Opozytsiinyi blok» and «BPP Solidarnist» parties and massive support for the newly formed political party Opozytsiina platforma - «Za zhyttia». According to the results of voting during the 2014 parliamentary elections, the «Opozytsiinyi blok» political party received the most votes in the Donetsk region - 38.69%. The second position was taken by the «BPP Solidarnist» party - 18.22% of the vote. During the 2019 parliamentary elections, the «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» received 43.41% of the vote, and the "Sluha narodu" took second place with 27.19% (Вибори народних депутатів України 2019).

Within the majority constituencies, electoral sentiment has also changed significantly. In 2014, one representative from BPP Solidarity and the Opposition Bloc and 10 self-nominated candidates, who later joined the parliamentary faction of the «Opozytsiinyi blok» and «BPP Solidarnist» political parties, won in the Donetsk region. "Renaissance" or remained non-partisan. Most of the candidates who won the 2014 parliamentary elections were not new faces for the Donetsk region, but for the most part were former members of the Party of Regions. According to the results of the parliamentary elections in 2019, 4 deputies ran from the «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»», 4 - from the «Opozytsiinyi blok», 3 - self-nominated and 1 - from the «Batkivshchyna» All-Ukrainian Union. The 3 candidates who won in their constituencies were members of the Verkhovna Rada of Ukraine of the VIII convocation, including Maksym Yefimov and Yuriy Solod, who were self-nominated in 2014, and Dmytro Lubinets, who ran in 2014 from

the «BPP Solidarity» political party». (Програма політичної партії «Європейська Солідарність». 2019).

The next elections took place in Donetsk region on October 25, 2020. These elections provided for the election of only mayors of cities, villages and settlements, as well as deputies of district councils in the territories controlled by Ukraine. The leaders of the party race in the region from the beginning were the parties «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» and «Sluha narodu». «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia»» showed a result of 33.6%, «Sluha narodu» - 29.1%, third place with 12.8% was won by regional parties, which are not very well known at the national level, followed by «Opozytsiinyi blok» - 10.4% (Місцеві вибори України 2020).

During the election, regional parties came to the fore. Their growth is associated with decentralization processes, that is, with the growth of local budgets. The well-being of each resident depends not so much on national issues as, first and foremost, on the position of local authorities. The dominance of the regional agenda and the importance that voters attach to the development of their hometown, in particular, is very evident in the example of the rating of political forces in the Mariupol community. The current mayor's party, the «Vadym Boychenko Bloc», is in the lead there – 30.6%. In second place «Servant of the People» – 25.3%. In the regional center of the Donetsk region of Kramatorsk, the regional party «Nash Kramatorsk» leads with 26.4%, followed by the «Sluha narodu» (24.9%) (Місцеві вибори України 2020).

The main trend in this election is the victory of regional parties. Voters in local elections elect those they know and trust. That is why we see parties forming around incumbent mayors who have run for a second term.

The second important subject of politics is public organizations, their presence is an important factor for the formation and development of an effective and democratic political process. Until 2014, civil society was poorly developed in the region and had a human rights orientation. But with the beginning of the conflict in Donbass, many volunteer organizations were created to support the military at the front, and further the main trend was the reorientation of the volunteer movement (transition from emergency to systemic education), professional growth, diversification of funding sources (decline from donor support) (Закон України Про громадські об'єднання, 2012).

In terms of activities, the most common in Ukraine are human rights organizations and organizations aimed at activating the community. At the same time, in the Donetsk region there are more common public organizations that focus on IDPs (internally displaced persons) and victims of the military conflict in Donetsk and Luhansk regions, military and anti-terrorist operation veterans, and organizations are also active. uniting active IDPs from different cities. The activities of organizations focus on the development of civil society, education, entrepreneurship (Закон України Про громадські об'єднання, 2012).

Anti-corruption organizations, think tanks and monitoring NGOs are active, advocating for reforms at the local level, assessing the level of transparency of local authorities, and educating. These are NGOs «Strong Communities», «Access Point» (Кармазіна, Бєвз та Ротар, 2018).

According to the Main Department of Statistics of Ukraine in the Donetsk region, more than five thousand public organizations are registered in the region (Державна служба статистики України, 2020). In general, public activity is concentrated around the largest urban centers such as Kramatorsk, Mariupol, Slovyansk.

The activities of public organizations require not only the involvement of citizens, but also financial support. Relevant support in the Donetsk region is provided by international foundations and organizations. According to the Donbass Studies study «Status and conditions of development

of urban NGOs (non-governmental organization) and initiatives in Mariupol, Kramatorsk, Sloviansk», in 2015 international donor programs and projects were launched mainly for the reconstruction of Donbass. Fewer projects have been implemented to strengthen governance and civil society, as well as infrastructure development. In 2016, the main part of the projects that were launched concerned the restoration of Donbass (Кармазіна, Бевз та Ротар, 2018).

Thus, the Donetsk region has many factors that influence political process and make it exceptional, and not similar to the all-Ukrainian. This is the conflict in eastern Ukraine, which has actualized changes in the political system in the region. In particular, there was a general pluralization of the system (the appearance of new parties in the region). Similarly, recently there has been a decline in the rating of left-wing parties and a reformatting of the principle of forming political sympathies of citizens. It has become important to increase the general level of public interest in politics, which is observed not only during election campaigns, but also in the periods between elections. These factors led to the emergence of new and transformation of old parties.

The socio-political situation in the region remains difficult, but not critical, and it is hoped that it will not grow into a deep confrontation, as the country is undergoing positive changes, in particular at the regional level, the emergence of new political forces in the region and civil society, accelerate development of the political process. After 2014, the basis for the division of voter sympathies was the support of the left or national democratic parties. In 2019, a new stage in the development of the political system of the Donetsk region began, which was marked by the growing role of regional parties. The results of voting and turnout in the 2019-2020 elections in the Donetsk region indicate that the residents of the controlled part of Donbass had an electoral break, which manifested itself in the heyday of regional parties.

Бібліографічний список

- Вибори народних депутатів України, 2019. *Центральна виборча комісія*, [онлайн] 6 грудня. Доступно: <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp310pt001f01=919.html>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Вибори Президента України, 2019. *Центральна виборча комісія*, [онлайн] 6 грудня. Доступно: <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=719.html>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Возняк, Т., 2015 Геополітичні аспекти війни в Україні. *Незалежний культурологічний журнал «І»*, [онлайн] 6 грудня. Доступно: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/Geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/geopolityka_zmist.htm> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Гільченко, О., 2017. Етапи формування сучасної політичної еліти України. В: К.В. Балабанов, ред. *Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів ХІХ підсумкової наук.-практ. конф. викладачів*, м. Маріуполь, 3 лют. 2017 р. Маріуполь: Маріупольський державний університет, с.143-146.
- Грідіна, І., 2015. До питання постконфліктного врегулювання в Донбасі: Гуманітарний аспект. В: К.В. Балабанов, ред. *Україна і світ: проблеми історії: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь, 27 листоп. 2015 р. Маріуполь: Маріупольський державний університет, с.26-29.
- Грідіна, І.М. та Булик, М.В., 2019. "Сіра зона" як інструмент гібридної війни Російської Федерації проти України. В: European Humanities University and Taurida National V.I. Vernadsky University. *Challenges of Hybrid War: Information Dimension:*

- International scientific and practical conference, Vilnius, August 16–17, 2019. Vilnius: Baltija Publishing, с.10–15.
- Державна служба статистики України*, 2020. [онлайн] Доступно: <<http://www.ukrstat.gov.ua>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Закон України Про громадські об'єднання № 4572-VI, 2012. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>> [Дата звернення 10 квітня 2021].
- Закон України Про політичні партії в Україні № 2365-III, 2001. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>> [Дата звернення 7 квітня 2021].
- Кармазіна, М., Бевз, Т. та Ротар, Н., 2018. *Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації*. Київ: ІПіЕНДім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Місцеві вибори України, 2020. *Центральна виборча комісія України*, [онлайн] 6 грудня. Доступно: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm003pt001f01=695pt00_t001f01=695.html> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Остапеч, Ю.О., 2016. *Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний вимір*. Ужгород: Ліра.
- Передвиборна програма політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», 2015. *Батьківщина*. [онлайн] Доступно: <<https://ba.org.ua/programm/>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя». «Мир! Відповідальність! Турбота!», 2019. *Опозиційна платформа - За життя*. [онлайн] Доступно: <<http://zagittya.com.ua/ua/page/programma.html>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу», 2019. *Слуга народу*. [онлайн] Доступно: <<https://sluga-narodu.com/program/>> [Дата звернення 11 квітня 2021].
- Програма політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність», 2015. *Солідарність. Блок Петра Порошенка*. [онлайн] Доступно: <<https://web.archive.org/web/20190510014852/http://solydarnist.org/>> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Програма політичної партії «Європейська Солідарність», 2019. *Європейська Солідарність*. [онлайн] Доступно: <https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2020/02/Programa_31_05_2019.pdf> [Дата звернення 8 квітня 2021].
- Шведа, Ю., 2005. *Політичні партії: енциклопедичний словник*. Львів: Астролябія.

References

- Elections of People's Deputies of Ukraine, 2019. *Central Election Commission of Ukraine*, [online] December 6. Available: <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp310pt001f01=919.html>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Elections of the President of Ukraine, 2019. *Central Election Commission of Ukraine*, [online] December 6. Available: <<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp300pt001f01=719.html>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Gridina, I.M., 2015. Do pytannia postkonfliktnoho vrehuliuvannia v Donbasi: Humanitarnyi aspekt [On the issue of post-conflict settlement in Donbass: Humanitarian aspect]. In: K.V.

- Balabanov, ed. *Ukraine and the world: problems of history*: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conf., Mariupol, November 27, 2015. Mariupol: Mariupol State University, pp. 26-29. (in Ukrainian).
- Hilchenko, O., 2017. Etapy formuvannya suchasnoi politychnoi elity Ukrainy [Stages of formation of the modern political elite of Ukraine]. In: K.V. Balabanov, ed. *Current issues of science and education*: Proceedings of the XIX final scientific and practical. conf. of teachers, Mariupol, February 3. 2017. Mariupol: Mariupol State University, pp.143-146. (in Ukrainian).
- Hridina, I.M. and Bulyk, M.V., 2019. "Sira zona" yak instrument hibrydnoi viiny Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Gray Zone" as an instrument of hybrid war of the Russian Federation against Ukraine]. In: European Humanities University and Taurida National V.I. Vernadsky University. *Challenges of Hybrid War: Information Dimension*: International scientific and practical conference, Vilnius, August 16–17, 2019. Vilnius: Baltija Publishing”, pp.10–15. (in Ukrainian).
- Karmazina, M., Bevez, T. and Rotar, N., 2018. *Rehionalni politychni rezhymy v Ukraini: pidstavy formuvannia, spetsyfika funktsionuvannia, osoblyvosti transformatsii* [Regional political regimes in Ukraine: grounds for formation, specifics of functioning, features of transformation]. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian).
- Local elections of Ukraine, 2020. *Central Election Commission of Ukraine*, [online] December 6. Available:
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm003pt001f01=695pt00_t001f01=695.html>
[Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Ostapets, Yu.O., 2016. *Elektoralni protsesy v Ukraini: zahalnonatsionalnyi ta rehionalnyi vymir* [Electoral processes in Ukraine: national and regional dimension]. Uzhhorod: Lira. (in Ukrainian).
- Peredvyborna prohrama politychnoi partii «Opozytsiina platforma - «Za zhyttia». «Myr! Vidpovidalnist! Turbota!» [Election program of the “Opposition platform - For Life” political party. “Peace! Responsibility! Care!”], 2019. *Opposition platform - For life*. [online] Available: <<http://zagittya.com.ua/ua/page/programma.html>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Peredvyborna prohrama politychnoi partii «Sluha narodu» [Election program of the political party "Sluga Narodu"], 2019. *Sluha narodu*. [online] Available: <<https://sluga-narodu.com/program/>> [Accessed 11 April 2021]. (in Ukrainian).
- Peredvyborna prohrama politychnoi partii «Vseukrainske obiednannia «Batkivshchyna» [Election program of the political party «All-Ukrainian Association "Batkivshchyna»], 2015. *Batkivshchyna*. [online]. Available: <<https://ba.org.ua/programm/>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Program of the political party «Ievropeiska Solidarnist». . (2019). [online] December 6 Available at: <https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2020/02/Programa_31_05_2019.pdf> (accessed April 8, 2021)
- Prohrama politychnoi partii «Blok Petra Poroshenka «Solidarnist» [Program of the Petro Poroshenko Bloc political party «Solidarnist»], 2015. *Solidarnist. Blok Petra Poroshenka*. [online] Available: <<https://web.archive.org/web/20190510014852/http://solydarnist.org/>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).

- Shveda, Yu., 2005. *Politychni partii: entsyklopedychnyi slovnyk* [Political parties: encyclopedic dictionary]. Lviv: Astroliabiiia. (in Ukrainian).
- State Statistics Service of Ukraine. [online] Available: <<http://www.ukrstat.gov.ua>> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Vozniak, T., 2015. Геополітичні аспекти війни в Україні [Geopolitical aspects of the war in Ukraine]. *Nezalezhnyi kulturolohichniy zhurnal «I»*, [online] 6 hrudnia. Dostupno: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/Geopolitychni%20konteksty%20vijny%20v%20ukrajini/geopolityka_zmist.htm> [Accessed 8 April 2021]. (in Ukrainian).
- Yakymenko, Yu., 2012. Metodolohiia analizu dynamiky partiinykh system: osnovni pidkhody ta osoblyvosti yikh zastosuvannia v Ukraini [Methodology of analysis of the dynamics of party systems: basic approaches and features of their application in Ukraine]. *Politology bulletin*, 65, pp.300–309. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro hromadski obiednannia № 4572-VI [Law of Ukraine On Public Associations № 4572-VI] 2012. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/>> [Accessed 10 April 2021]. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 07.03.2021 р.

А. А. Авер'янов

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ПІСЛЯ 2014 Р.

Увага приділена особливостям політичного процесу в Донецькій області після Революції Гідності в Україні та початку військових дій на Сході України. Було проаналізовано основні складові політичного процесу. Зокрема розглянуто уставні документи політичних партій, проаналізовано результати загальноукраїнських та місцевих виборів, охарактеризовано громадські організації. Автор дійшов висновку, що регіональні економічні та соціально-політичні умови стали причиною загальної плюралізації політичної системи. Це проявилось в появі нових партій в регіоні, падінні рейтингу лівих партій і переформатування принципу формування політичних симпатій громадян. Стало актуальним зростання загального рівня зацікавленості населення політикою.

Ключові слова: політичний процес, вибори, партії, партійний процес, електорат, громадські організації.

О. В. Балух

БОРОТЬБА ЗА ПОКУТТЯ ТА ПОЛЬСЬКО-МОЛДАВСЬКА ВІЙНА 1506-1510 рр.

У статті розглядаються питання політичної приналежності Покуття – спірної території між Польщею та Молдавією наприкінці XV– на початку XVI ст. У роки правління Стефана III (1457–1504) та Богдана III (1504–1517) ці території, в тому числі й Буковини, стають ареною протистояння могутніх держав – Османської імперії, Польщі, Угорщини та Молдавії, а також запеклих польсько-молдавських збройних сутичок у 1506-1510 рр. Для Польщі молдавські землі були своєрідною буферною зоною від турків, для Туреччини – представляли значний інтерес через свої оборонні споруди, а саме Сучавську та Хотинську фортеці.

Ключові слова: Північна Буковина, Покуття, Стефан III, Богдан III, Молдавія, Польща, Угорщина, Османська імперія.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-102-121

Загальновідомо, що північномолдавські землі Буковини і Хотинщини упродовж доби Середньовіччя намагалися загарбати такі потужні держави як Туреччина і Польща. Молдавія, внаслідок свого вдалого географічного розташування, знаходилася на перехресті важливих торговельних шляхів і на кордонах різних держав. Тому часто ставала ареною кровопролитних війн і запеклих битв, у яких брали участь значні військові формування. Ця обставина суттєво вплинула на воєнно-політичне та соціально-економічне становище Буковини і її місцевого населення. Однією зі знакових подій кінця XV – початку XVI ст. стала боротьба за Покуття, яке межувало з Буковиною, між Польщею та Молдавією, яка вилася у чергову війну між ними у 1506-1510 рр. Для історії краю надто важливим є аналіз маловідомих фактів, які суттєво вплинули на його розвиток на початку XVI ст.

Означена проблематика частково порушувалася в окремих дослідженнях К. Немчик (Niemczyk, 2014), І. Чаманської (Czamańska, 1996), Л. Семьонові (Семенова, 1972; 2006), О. Масана (Масан, 2005; 2007), А. Жуковського (Жуковский, 1991), О. Балуха (Балух, 2009; 2011; 2008a; 2008b; 2008c; 2008d; 2014), Г. Гонци (Гонца, 1984) та ін. Проте, зазначені автори лише частково висвітлювали питання воєнно-політичної історії буковинських земель. Упродовж останніх десятиліть дослідники чимраз частіше звертаються до даної проблематики, і, в тій чи іншій мірі, розглядають питання щодо війни між Польщею та Молдавією у 1506–1510 рр.

Основними джерелами, використаними у роботі є: Документи Стефана Великого (Bogdan, publ. 1913; Densușianu, publ. 1891; 1892; Costachescu, 1932), "Літопис Землі Молдавської" Г. Уреке (Ureche, 1990), Бистрицький літопис (Бистрицкая летопись 1359–1507 гг., 1976), Слов'яно-молдавські літописи XV–XVI ст. (Молдавско-немецкая летопись 1457–1499 гг., 1976; Молдавско-польская летопись 1352–1564 гг., 1976), "Хроніки" М. Стрийковського (Стрийковский, 2011), Ф. Софоновича (Софонович, 1992), М. Бельського (Bielski, 1856a; 1856b) та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити передумови, хід і наслідки боротьби за Покуття та її вплив на війну Молдавії й Польщі на початку XVI ст. Для досягнення мети

автор ставить такі завдання: висвітлити передумови погіршення польсько-молдавських відносин у другій половині XV ст.; охарактеризувати боротьбу за Покуття наприкінці XV – на початку XVI ст.; дослідити специфіку воєнно-політичних відносин Молдавії з Польщею, що стосувалися буковинських земель; розкрити наслідки подій польсько-молдавської війни 1506-1510 рр. у контексті історії Північної Буковини.

Однією із основних проблем, які формували відносини Польського королівства та Молдавської держави в добу пізнього Середньовіччя, було питання політичної приналежності Покуття. Тому на початку XVI століття у польсько-молдавських відносинах і постало питання боротьби за Покутську землю, територію розташовану над Верхнім Прутом. Отже, для початку з'ясуємо докладніше причини виникнення "покутського питання". Ця заплутана проблема бере свій початок ще з кінця XIV ст. Покутська земля увійшла до складу Польського королівства в 1349 році у складі Галицько-Волинської Русі (Borzemski, 1889, с.172). Однак 27 січня 1388 р. у Луцьку польський король Владислав II видав Петру I Мушатуграмоту, згідно з якою господар Молдавії, "зять і приятель наш, позичив нам 4 тисячі рублів фряжського срібла" терміном на 3 роки. В разі неповернення позикигосподар Петро, його брат Роман та їхні нащадки отримували в заставу Галич із волостю з правом користуватися нею доти, поки король не віддасть усі позичені гроші (Григорович, сост., 1846, с.22-23; Пещак, ред. 1974, с.79-80; Costachescu, 1932, с.605; Ieremia, 1992, с.18; Балух, 2008d, с.152).

На думку деяких істориків, застава Галичасвідчила про приналежність Покуття до Молдавії, тому що, мовляв, Галицька волость повинна була межувати з молдавськими володіннями. Проте, у вересні 1387 р. у Коломиї продовжувала перебувати польська адміністрація (Грабовецький, 1996, с.23-24). Найпереконливіше це заплутане питання вирішив П. Параска (Параска, 1981, с.21-31). Він звернув увагу на те, що вже 10 лютого, тобто через два тижні Петру I видав у Сучаві полякам 3 тис. руб. тією ж вагою, якою він почав давати в Луцьку, і просив короля написати розписку на 3 тис. руб. (Costachescu, 1932, с.603-604). П. Параска припустив, що увесь займ становив все-таки 4 тис. руб., з яких 1 тис. була видана у Луцьку, а 3 тис. – у Сучаві. Петру Мушата більше влаштовувало оформлення позики в 4 тис. руб. не як однієї, а як двох окремих – луцької на 1 тис. і сучавської на 3 тис. руб. Молдавський дослідник висунув аргументи на користь того, що луцька позика на 1 тис. руб. була оформлена окремою борговою грамотою під заставу Покуття з Коломиєю і Снятином. Поляки сплатили до 1391 р. борг 3 тис. руб., і питання про заставу Галича було зняте з порядку денного. Петру Мушат повернув Владиславу II боргову грамоту від 27 січня 1388 р. на 4 тис. руб., але затримав іншу грамоту – на 1 тис. руб. Король, отримавши грамоту, в якій мова йшла про 4 тис. руб., вирішив не віддавати решту боргу, що й спричинило пізніші молдавсько-польські конфлікти з приводу Покуття (Параска, 1981, с.27; Балух, 2008а, с.402).

Наприкінці 1391 – на початку 1392 рр. після смерті Петру I Мушата, новим господарем Молдавії став його брат Роман I (Morgenbesser, 1892, с.41). 5 січня 1393 р. він теж склав васальну присягу Владиславу II (Ягайлу), зобов'язавшись надавати допомогу Польщі проти всіх її ворогів, окрім Пруссії та Литви (Costachescu, 1932, с.607-608; Балух, 2008а, с.402). За час свого господарювання Роман I розширив межі Молдавії від "гір аж до Чорного моря" (Балух, 2008с, с.152). Не виключено, що військо Романа Мушата вторглося й на Покуття (Czamańska, 1996, с.57). Проте вже восени 1393 р. Роман I порушив умови договору, підтримавши подільського князя Федора Коріятовича у його боротьбі проти великого князя Вітовта (Шабульдо, 1987, с.139-140; Войтович, 1996, с.112). Князь Свидригайло, за наказом

Владислава II, вторгнувся у Молдавію і захопив у полон Романа I (Costachescu, 1932, с.617-618). Існує припущення, що польські війська тоді ж зайняли замки у Шипинській землі, а саме Цецин і Хмелів (Боднарюк та Масан, 2000, с.225). Тоді польський король надав молдавський престол своєму ставленику Стефану, який зобов'язувався виконувати усі попередні домовленості, висунуті поляками. Наприкінці 1394 р. посланці Стефана I обіцяли Владиславу II, що новий господар Молдавії присягне йому на вірність і не згадуватиме "про Коломию і про Снятиніпро Покуття", „а про Цецин і про Хмелів” домовлятиметься під час особистої зустрічі з ним та буде діяти згідно з волею польського короля (Costachescu, 1932, с.609-610). Таким чином, польський монарх жорстко поставив питання: якщо Стефан I відмовиться від претензій на Покуття, то збереже владу над Шипинською землею.

Наступна згадка про польський борг і Покуття припадає на початок XV ст. Претендент на господарський престол Івашко Мушат у Бересті наприкінці 1400 р. склав васальну присягу Владиславу II та Вітовту, обіцяючи віддати Польщі Шипинську землю, відмовитися від грошей, позичених королю Петру I, і повернути грамоти з борговими розписками ("листами") (Уляницький, 1887, с.11-12; Costachescu, 1932, с.616; Nistor, 1910, с.36). Очевидно, мова йшла про боргові зобов'язання щодо луцької позики в 1 тис. руб. під заставу Покуття (Балух, 2008а, с.404; Боднарюк та Масан, 2000, с.226; Параска, 1981, с.27).

1 серпня 1404 р. у Кам'янці відбулося складання особистої присяги на вірність Владиславу II нового молдавського господаря Олександра I Доброго та його бояр (Costachescu, 1932, с.625). Очевидно, що у перші роки свого правління господар Молдавії утримувався від висунування будь-яких територіальних претензій щодо Покуття.

25 травня 1411 р. Олександр I склав нову присягу на вірність королю Польщі. Від останнього господар Молдавії вимагав повернути "позичені полякам Петру I Мушатом ще в 1388 р." 1 тис. руб. Зважаючи на загрозу з боку Угорщини, Владислав II визнав борг перед молдавським господарем та зобов'язався виплатити його впродовж двох років, а заставою будуть служити "нашіміста Снятин і Коломия, і Покуцька земля" (Costachescu, 1932, с.640; Балух, 2008b, с.177).

У 1415 р. у Снятині, на кордоні Покуття з Шипинською землею, вже особисто зустрілися господар Молдавії із королем Польщі. Там Олександр I склав васальну присягу на вірність Владиславу II, текст якої, нажаль, не зберігся (Morgenbesser, 1892, с.52; Nistor, 1910, с.37-38). Місто Снятин було вибрано не випадково. Складання присяги саме в ньому вказувало на те, що молдавський господар визнавав приналежність Снятина до Польщі. Проте, термін сплати боргу Олександру I в 1 тис. руб. під заставу Покуття зі Снятином і Коломиєю, завершився у 1413 р., а сама позикатак і не була повернута (Параска, 1981, с.27-28; Балух, 2008b, с.177-178). Отже, дані події засвідчують відсутність територіальних претензій у короля Владислава II щодо Молдавії. Очевидно, що господар Олександр I так і не пішов на радикальні дії щодо Покуття, зважаючи на можливість втрати стратегічно важливу Шипинську землю.

На початку 30-х років XV ст. відбулися серйозні зміни у польсько-молдавських відносинах, внаслідок зближення господаря Молдавії з претендентом на князівський престол Литви – Свидригайлом (Балух, 2008b, с.179). Олександр I вирішив позбутися сюзеренітету Польщі та поширити свою владу на Покуття, приєднавши у 1431 р. до антипольської коаліції, створеної Свидригайлом (Czamańska, 1996, с.83). Після початку польсько-литовських воєнних дій, надаючи допомогу Свидригайлу, Олександр I здійснив наступ на Покуття, Галицьку та Кам'янецьку землі, спаливши Снятин і Коломию, а також розорив частину Поділля (Bielski, 1856а, с.610). Проте, військо братів Буцацьких (Міхаїла,

Дитриха та Мужила), маєтності яких у Галичині та на Поділлі зазнали значних спустошень, наздогнало молдавську армію під час форсування річки Дністер і завдало їй поразки (Сперальський, 2001, с.22). Основним наслідком цих подій було те, що Шипинську землю, включаючи Хотин, захопили поляки (Czamańska, 1996, с.72). “Ледве з тієї поразки сам воєвода Олександр утік і потім швидко помер з великого жалю”, – писав польський хроніст М. Бельський (Bielski, 1856a, с.610). Отже, 1 січня 1432 р. завершилося правління Олександра I Доброго, а Покуття продовжувало залишатися у складі Польщі.

Налагоджувати зіпсовані даним конфліктом зв'язки з Польщею та її королем Владиславом II довелося його старшому сину Іліяшу, який на початку 1432 р. був проголошений господарем Молдавії. Проте останній, повинен був рахуватися зі своїм братом Стефаном, як співправителем (Балух, 2014, с.96). На початку 1433 р. на польсько-молдавському прикордонні відбувалися збройні сутички, зокрема і на території Шипинської землі (Масан, 2005, с.40). Поразки в них засвідчили нереальність молдавських планів щодо оволодіння Покуття. Тому Іліяш у травні 1433 р. спробував примиритися з королем Польщі (Балух, 2008с, с.38). Судячи з розвитку подій, Владислав II не довіряв Іліяшу, а зробив ставку саме на Стефана (Czamańska, 1996, с.93). Останній захопив владу у Молдавії у жовтні 1433 р. (Бистрицкая летопись 1359–1507 гг., 1976, с.25). Стефан II, ставши новим господарем, 13 грудня 1433 р. визнав себе васалом Владислава II (Costachescu, 1932, с.654-657). Господар Молдавії також присягнув на вірність Польщі перед подільським старостою М. Бучацьким (Costachescu, 1932, с.657-661), у Коломиї, під час особистої зустрічі з ним (Jabłonowski, 1878,с.7). У цьому документі був вміщений уривок, згідно якого Польща залишалася за собою закладену 1388 р. та перезакладена у 1411 р. Покутську землю. Зокрема, там писалося, що “Покутська земля, яка здавна служила зі своєю границею, з віку наша (польська. – О.Б.)” (Costachescu, 1932, с.661). Очевидно, Стефан II пішов на такий крок щоб врегулювати територіальні конфлікти на польсько-молдавському прикордонні. Отже, Покуття залишалось під владою Польщі.

У серпні 1435 р., внаслідок політики “двовладдя”, Стефан II отримав Нижню, тобто південну Молдавію (“Цара де Жос”) з резиденцією у Васлуї, а Іліяш – Верхню, або північну частину держави (“Цара де Сус”), до складу якої входила Шипинська земля, з резиденцією у Сучаві (Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., 1965, с.122; Costachescu, 1932, с.681-682). Однак, 19 і 23 вересня 1436 р.у Львові Іліяш I складає васальну присягу новому польському королю Владиславу III (1434–1444), де була підписана окрема грамота, згідно якої молдавський господар визнавав “шкоду” заподіяну його батьком Олександром I на Покутті (Costachescu, 1932, с.706-707; Czamańska, 1996, с.97).

Проте наступні господарі Молдавії не висували територіальних претензій щодо Покуття, сконцентрувавши свою увагу, в основному, на боротьбі за молдавський престол та утриманні власних земель. Отже, молдавські господарі, протягом першої половини XV ст., в тій чи іншій мірі, вели боротьбу за покутські землі, у першу чергу згадуючи про неповернення частини позики 1388 р. під заставу Покуття.

Продовжив польсько-молдавське суперництво за Покуття наприкінці XV ст. господар Стефан III. Скориставшись погіршенням стосунків Польщі та Молдавії, він у 1488 р. здійснив збройне вторгнення молдавських військ у Покутську землю, оскільки здавна висував претензії щодо неї (Czamańska, 1996, с.158). Військові загоны молдавського господаря вдерлися і загарбали територію Покуття, але надовго утримати її не змогли.

На початку літа 1490 р. господар Молдавії дізнався, що коронне військо на чолі з Яном Ольбрахтом вирушило в похід до Угорщини, щоб силою захопити угорський престол

(Ботушанський, ред. 1998, с.33). Скориставшись відсутністю королевича у Польщі, у липні-серпні 1490 р. відбувається наступний військовий похід на Покуття. Донедавна він трактувався як селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи, зокрема, дослідженню цієї проблеми приділив увагу В. Грабовецький (Грабовецький, 1979). Однак, чернівецький краєзнавець О. Масан довів, що "документальні та нарративні джерела початку 90-х років XV ст. дозволяють дійти однозначного висновку, що цей рух ініціював молдавський господар Стефан III" (Масан, 2005, с.59).

Отже, спланована військова експедиція у Покуття розпочалася влітку 1490 р., а очолив її Муха. В. Грабовецький вважав його "виходцем із середовища українських селян" (Грабовецький, 1996, с.76). Існує думка, що він був "досвідченим воїном" (Ботушанський, ред. 1998, с.33), "чоловік до зброї та бою завзятий" (Жуковський, 1991, с.61). Похід у Покуття 1490 р. згаданий і в Молдавсько-німецькому літописі: "Послав воевода Стефан одного боярина в Землю русинів і він зайняв її аж до Галича". Були захоплені міста Снятин, Коломия, Галич, проте поляки "розгромили його військо біля Рогатина" (Молдавско-німецькая летопись 1457–1499 гг., 1976, с.53). Частина здобичі все ж була відправлена на Буковину (Ботушанський, ред. 1998, с.33), до господаря Стефана III.

Документальні дані свідчать також про участь турків у військову Мухи, зокрема, "Снятин обложив турецький султан з усіма силами своїми, і пушками, під'юджений самим воеводою (Стефаном III. – О.Б.) знищити все, що стоїть на шляху, щоб підкорити своєму пануванню" (Lewicki, 1894, с.368-369). Отже, можемо стверджувати, що саме Стефан III був ініціатором походу на Покуття 1490 р.

У 1491 р. він здійснює черговий напад на землі Покуття задля повернення витрат з державної скарбниці Молдавії в результаті виплати данини турецькому султану. За свідченнями молдавського історика Г. Гонци, тоді Покуття не було захоплене, проте напад став причиною нових молдавсько-польських конфліктів кінця XV – початку XVI ст. (Гонца, 1984, с.40). Таким чином, події 1491 р. продовжили і так напружені відносини Польщі та Молдавії, що безумовно відповідає перебігу наступних подій у боротьбі за Покуття.

На початку червня 1492 р. помирає польський король Казимир IV Ягеллончик (1447–1492), і Стефан III вирішив скористатися цими подіями, направивши у покутські землі молдавські війська, очолювані його старшим сином Олександром. Він нападає на Покуття, розоривши Коломию, а в 1493 р. ще й спустошує подільські землі (Балух, 2014, с.146; Масан, 2005, с.61; Czamańska, 1996, с.164; Раєє, 1999, с.43).

30 вересня 1492 р. польський престол перейшов до Яна Ольбрахта (1492–1501), який, у першу чергу, бажав відплатити Стефану III за напади молдавських військ на покутські та подільські землі у 1488 р. і 1490-1493 рр., що завадило йому оволодіти королівським престолом Угорщини (Семенова, 1972, с.225-226). Отже, польсько-молдавські військово-політичні стосунки в черговий раз серйозно погіршилися і, за влучним висловом О. Масана, "переросли у перманентний конфлікт на Покутті" (Масан, 2005, с.59).

Вищезазначені події стали однією із причин польсько-молдавської війни 1497-1499 рр. Наприкінці літа 1497 р. польський король під прикриттям «Чорноморської» експедиції на захоплені турками у 1484 р. молдавські міста-порти Кілію та Білгород здійснив напад на Молдавію. Армія Яна Ольбрахта безрезультатно облягала фортецю у Сучаві (24 вересня-16 жовтня 1497 р.) та, відступаючи, зазнала важких втрат у битвах під Козмином (26 жовтня 1497 р.), під Ленківцями (29 жовтня 1497 р.) і під Чернівцями (30 жовтня 1497 р.) (Статти, 2004, с.29-30).

Щоб помститися Яну Ольбрахту за підступний напад на молдавські землі, Стефан III влітку 1498 року сам вдерся до Польщі. Спочатку молдавські війська пограбували спалили Теревовлю, потім завдали значних руйнувань містам Бучач та Підгайці, а на завершення дісталися до передмістя Галича і Покуття, грабуючи їх (Стати, 2002, с.76). У Бистрицькому літописі зазначалося, що військо молдавського воєводи, "перейшовши річку Дністер з цього боку біля Галича", знищувало все вогнем і мечем так, що "запустила Подільська земля, та пішов (Стефан III. – О.Б.) з великою перемогою в свою землю" (Бистрицкая летопись 1359–1507 гг., 1976, с.33-34).

Польсько-молдавська війна була завершена після підписання договору про мир і взаємодопомогу між Польщею, Молдавією та Угорщиною у 1499 р. (Балух, 2014, с.164-166). У результаті підписання цієї угоди польський король сподівався, що конфлікти зі Стефаном III припиняться. Проте останній, за словами молдавського посла Луки Арборе, почав висувати претензії щодо Покуття та вимагав убивства претендента на молдавський престол Іліяша, який перебував у Польщі (Niemiцzyk, 2014, с.160; Spieralski, 1965, с.77-78). Хоча румунський історик І. Ністор хибно вважав, що тоді Покуття перебувало у складі Молдавії (Nistor, 1910, с.58).

На початку XVI ст. польсько-молдавські відносини знову набувають конфліктного характеру. В першу чергу це пов'язано із невирішеним питанням щодо політичної приналежності Покуття.

Стефан III прагнув приєднати покутські землі до своєї держави, а отже вимагав через своїх послів від короля Яна Ольбрахта, щоб той передав Молдавії Покутські землі. Польський король прагнув вирішити даний конфлікт, відступивши Покуття молдавському господарю тому, що назривав воєнний конфлікт з Тевтонським орденом у Пруссії, а мати поряд дуже небезпечного супротивника, такого як Стефан III, він не хотів (Масан, 2005, с.69; Рареє, 1999, с.187).

Стефан III також вимагав появи польських та угорських комісарів, які прийматимуть рішення разом з молдавськими комісарами щодо приналежності спірної території, тобто Покуття. З цією метою у грудні 1500 р. до Молдавії прибув архієпископ А. Боришевський з пропозицією про організацію прикордонного конгресу на 29 вересня 1501 р., що дозволило би полякам тимчасово заспокоїти молдавську сторону під час запланованої Польщею Пруської експедиції (Niemiцzyk, 2014, с.160-161).

Щоб на деякий час вгамувати пил господаря Молдавії, сеймовий суд, скликаний Яном Ольбрахтом, прийняв рішення щодо страти претендента на господарський престол, сина экс-господаря Петра Арона – Іліяша, який знаходився у польській в'язниці. Його стратили на очах послів з Молдавії у середині березня 1501 р. (Сперальський, 2001, с.53; Czamańska, 1996, с.185). Таким чином, Стефан III позбувся ймовірного претендента на господарський престол та зміг сконцентрувати свою увагу на вирішенні покутського питання.

У червні 1501 р. помирає Ян Ольбрахт (Зашкільняк та Кричун, 2002, с.97, 114; Czamańska, 1996, с.185), однак конфлікт із Молдавією щодо Покуття так і не був вирішений. Господар Молдавії, скориставшись періодом безкоролів'я, скеровує свою армію у Покуття і Поділля, де піддає спустошенню коронні землі цим самим продемонстрував реальність молдавських претензій щодо Польщі (Масан, 2005, с.69). У вересні 1501 р., внаслідок воєнної сутички на польсько-молдавському прикордонні, частина подільських жителів на деякий час була відправлена у Молдавію (Czamańska, 1996, с.185), що також свідчило про серйозні наміри молдавського господаря.

Тим часом Туреччина нарощувала свій вплив у Центрально-Східній Європі, але у 1499 р. Стефан III вирішив відмовитися від сплати хараджу (щорічної данини) турецькому султану (Греков, ред. 1984, с.125; Драгнев, ред. 1987, с.98), а молдавська армія на чолі з великим ворніком С. Болдуром спробувала повернути міста-порти Кілію та Білгород (Гонца, 1984, с.52), втрачені господарем Молдавії у 1484 р., проте безрезультатно. Щоб не допустити руйнівних нападів на молдавські землі у відповідь, Стефан III направив свого посла до Стамбула, де в червні 1501 р. було мирно врегульовано відносини з Османською імперією (Драгнев, ред. 1987, с.98). Але Молдавія змушена була щорічно виплачувати харадж, який становив 5 тис. турецьких золотих (Гонца, 1984, с.128).

Поновивши мир з турецьким султаном, Стефан III продовжує висувати претензії щодо Покутської землі і вирішує силою заволодіти нею, використавши військові дії нового короля Польщі та великого князя литовського Олександра I (1501–1506) проти великого московського князя Івана III, а після цього шляхом переговорів закріпити їх за Молдавією (Балух, 2014, с.168).

У свій час А. Жуковський вказував, що в цей час “з наслідником Ольбрахта, королем Олександром, Стефан намагався жити у згоді”, а також зазначав, що “в 1501 р. Стефан вибачився перед Олександром за те, що не зміг прибути на його коронацію і передусім бажав, щоб устійнити спільну границю”, і щоб “визнати зверхність Молдавії над Буковиною” (території над Прутом, Сіретом, Черемошем і Сучавою) (Жуковський, 1991, с.62). На нашу думку, молдавський господар повинен був вимагати визнання зверхності саме над Покуттям, а не над “Буковиною” тому, що буковинські землі здавна перебували у складі Молдавії і щодо них в цей час не висувалося жодних територіальних претензій (Балух, 2009, с.5).

Та все ж глави обидвох держав домовилися про проведення прикордонного з’їзду щодо покутської території та інших проблем, який був призначений на 8 вересня, а пізніше перенесений на 29 вересня 1502 р. (Niemyzyk, 2014, с.162-163). На думку І. Чаманської, кінцевий термін обов’язкового виконання домовленості був 8 вересня, однак через пізніше прибуття польських депутатів, переговори відклали до 30 вересня. Щодо причин затримки авторка подає кілька варіантів. Це могли бути хвороба посланця, татарська навала на польські землі тощо (Szamańska, 1996, с.187-188). Очевидно, що польська дослідниця не підтримує дату проведення з’їзду 29 вересня 1502 р. Проте у встановлений час польська сторона все ж не прибула на цю зустріч, що і стало причиною чергового загострення польсько-молдавських відносин.

У вересні 1502 р. за наказом господаря Молдавії молдавські війська перетнули польсько-молдавське прикордоння, окупувавши Покуття аж до Галича (Масан, 2005, с.70; Spieralski, 1965, с.83; Szamańska, 1996, с.188-189). Підтвердженням цього є лист коменданта міста Львова до короля Польщі, у якому зазначалося, що в цей час “Стефан знищив сплави у Карапчеві та вимагав мита в Коломиї та Галичі” (Жуковський, 1991, с.62). Наприкінці вересня окупація була завершена і Стефан III розпочав адміністративну організацію захопленої провінції (Spieralski, 1965, с.89). Туди призначили молдавських пиркалабів, у фортеці – гарнізони, а у міста і торги – митників (Стати, 2002, с.77). Таким чином, затягування часу поляками вичерпало терпіння господаря Молдавії, який не чекаючи прибуття польської делегації у вересні, здійснив анексію Покуття, скориставшись сприятливим моментом – нападом татар на Польщу. Стефан III притримувався позиції, що ця земля поправу належить Молдавії, а поляки, не прибувши на зустріч, втратили будь-які права на неї.

У “Повідомленні краківського декана Кжицького у польському сеймі в листопаді 1502 р. про вторгнення молдаван і турків та про симпатії населення Поділля до Молдавії” зазначалося, що “Валах (Стефан III. – О.Б.) організував сам напад і взяв у ньому участь” (Костакэл, В.А., Пушкарев, Л.Н. и Русеев, Е.М., 1965, с.87-89). Проте відомим є факт, що молдавський господар на той час вже був поважного віку, страждав від захворювання суглобів, очевидно, артритом, тому не міг їздити верхи на коні, а отже, в умовах дощової осінньої пори не міг особисто керувати анексією Покуття (Балух, 2011, с.123-124; Балух, 2014, с.169). У цьому ”повідомленні” також вказувалося, що “Валах (Стефан III. – О.Б.) зібрав свій народ і приєднав до себе турків і з усім військовим спорядженням заявив, що хоче завоювати фортеці, такі як: Галич, Бучач, Червоний, Язловець і Кам’янець”, а також: “якщо ваша величність (Олександр I. – О.Б.) бажає зберегти землі Поділля, які під впливом подій починають хвилюватися та переходити до Валаха (Стефана III. – О.Б.), то потрібно чинити опір загарбникам” (Костакэл, В.А., Пушкарев, Л.Н. и Русеев, Е.М., 1965, с.88). Це засвідчує факт, що, окрім анексії Покуття, Стефан III за допомогою турків, з якими він поновив мирну угоду у червні 1501 р., здійснив напад ще і на Поділля (Балух, 2014, с.169).

Про молдавське вторгнення на Покуття у 1502 р. повідомляв і А. Жуковський, зазначаючи, що “Стефан рекрутував у цій Буковині (очевидно, Покутті. – О.Б.) 3000 людей, які піддалися Молдаванові (читай Стефанові) і втекли до нього; він дав їм зброю і за два тижні мав би їх перевіряти”, додаючи, що “коли Ваша Величність (король Польщі. – О.Б.) не вживе інших заходів у цих місцевостях (читай Буковині і Покутті), то всі українці напевно підуть до воєводи” (Жуковський, 1991, с.62). Отже, А. Жуковський також вказує, що Покутська земля у 1502 р. була загарбана Стефаном III, і населення Покуття прихильно зустріло та навіть почало приєднуватися до його війська.

Польський уряд і король Олександр I, задіяні у війні з Московією, не маючи можливості вирішити ”покутське питання” військовим шляхом, спробували врегулювати даний територіальний конфлікт шляхом переговорів. Тому лише через рік після анексії Покуття, а саме 2 листопада 1503 р. до Чернівців, де тоді знаходився Стефан III, приїхав польський посланець М. Фірлей (Bogdan, publ. 1913, с.472-482; Czamańska, 1996, с.190), який, очевидно, прагнув схилити господаря повернути покутські землі до Польщі. Однак триденна зустріч завершилася безрезультатно. Стефан III заявляв М. Фірлею, що “та багата земля, що від Галичини долиною Буковини між Дністром і Полонинами, що століттями належала до Молдавської землі, і силою відлучена від Молдавії з давніх давен”, додаючи, що “Мовиш мені про причини, за якими я повинен віддати тобі землі, які мечем здобув. Якщо вже взяв ту багату землю, то хочу щоб нам вона і дісталася” (Bogdan, publ. 1913, с.479). Отже, до консенсусу так і не дійшли, оскільки молдавський господар прагнув зберегти грошовите і врожайне Покуття. Воно залишалося у складі Молдавської держави аж до смерті Стефана III Великого (2 липня 1504 р.) (Балух, 2014, с.170).

Перед своєю смертю господар Молдавії примусив великих бояр присягнути на вірність своєму сину Богдану III (1504-1517), який став новим молдавським господарем (Балух, 2011, с.124). Зустрічаються також його прізвиська Одноокий, Кривий та Страшний (чел Грозову) (Стати, 2002, с.133-134), що свідчить про природні чи набуті фізіологічні вади господаря Молдавії.

Але після 47-річного авторитарного господарювання Стефана III посилюється боярська опозиція до влади, що ледь не розпочала міжособну боротьбу в середині країни. Олександр I, підтримуючи претендента на господарський престол – сучавського пиркалаба

Луку Арборе, прагнув використати внутрішньополітичну скруту та здійснити напад на Молдавію (Драгнев, ред. 1987, с.99). Проте король Угорщини Владислав II, як молдавський сюзерен, відмовляв короля Польщі від здійснення походу у Молдавію, який би погіршив її міжнародне становище, бо Богдан III міг розчаруватися в угорській та польській політиці, покликавши турків і татар собі на допомогу (Балух, 2014, с.170). Тим більше що, зайнявши молдавський престол, Богдан III направив великого логофета І. Тевтула до Стамбула з даниною турецькому султану, який визнав його господарем Молдавії (Семенова, 2006, с.129).

Бажаючи покращити своє внутрішньополітичне становище і прагнучи врегулювати відносини з Олександром I, молдавський господар на початку 1505 р. відправив до Польщі своє посольство із пропозицією видати за нього заміж наймолодшу сестру короля – Єлизавету Ягеллончик. Польський король заміж вимагав передати захоплене у 1502 р. Покуття і для тіснішої співпраці зобов'язував Богдана III укласти союз із Польщею. Зваживши всі за і проти, господар Молдавії пішов на вимоги Олександра I, тому вже на початку вересня 1505 р. на сусідні терени Чернівецької або Хотинської волостей повернулася попередня адміністрація та посадовці, а молдавські війська залишили Покуття Польщі (Балух, 2014, с.170-171; Масан, 2005, с.70; Сперальский, 2001, с.57-59).

У лютому 1506 р. був укладений попередній шлюбний контракт між господарем Богданом III та польською королівною Єлизаветою Ягеллончик. Проте, навіть після повернення Покутської землі до складу Польщі та підписання попередньої шлюбної угоди, весілля так і не відбулося, оскільки 19 серпня 1506 р. раптово помер польський монарх Олександр I (Масан, 2005, с.70). Новий польський король і великий князь литовський Сигізмунд I (1506–1548) вирішив не видавати Єлизавету за Богдана III, а також відмовився укладати угоду про союз із Молдавською державою. Така позиція короля та польського уряду стала причиною нової війни Молдавії проти Польського королівства, яка почалася восени 1506 р. і завершилася лише на початку 1510 р. (Мохов, 1964, с.200). Отже, тогочасні польсько-молдавські відносини в черговий раз суттєво погіршилися.

Польсько-молдавська війна почалася у вересні 1506 р., коли господар Богдан III на чолі молдавського війська окупував Покуття і повернув туди свою адміністрацію (Densușianu, 1892, с.550). До середини вересня усе Покуття було захоплене молдавськими військами (Niemiński, 2014, с.169). Літописець Г. Уреке зазначав, що “воєвода Богдан, побачивши, що з доброї волі користі не має, і бажаючи ганьбу свою змити кров'ю невинною і залишивши дружнє серце своє, береться він за зброю і збирає всю країну, і увійшов у Країну Лядську (Польщу. – О.Б.), де захопив Покуття і залишив там своїх людей, проте сам, грабуючи (все на своєму шляху. – О.Б.), повернувся назад” (Ureche, 1990, с.66-67).

Король Сигізмунд I, прагнучи помститися за напад Богдану III, направив у Покуття коронне військо, очолюване краківським воєводою М. Каменецьким (Балух, 2014, с.172; Масан, 2007, с.72). Його кількість за різними даними становила від 2,5 тис. до 4 тис. воїнів. Вони швидко розбили молдавський загін із 600 воїнів та звільнили Покуття. Прогнавши молдавські військові загоны з покутських земель, вони рушили на Буковину. М. Каменецький діяв швидко, щоб здивувати свого суперника. Вже через три тижні після того, як Богдан III окупував Покуття, близько 29 вересня польська армія перетнула Дністер (Niemiński, 2014, с.169).

Відзначилися у цих боях Єжи та Фелікс Струсі, які із загоном у 500 воїнів заглибилися у молдавські землі (очевидно буковинські) та вступили у бій з переважаючими військами Богдана III. Проте армія господаря Молдавії, влаштувавши пастку, розгромила передовий

польський загін. Фелікс був убитий в бою, а Єжи потрапив до полону (Шенк, 2008, с.15; Plewczyński, 2011, с.152; Масан, 2007, с.72). Польський історик С. Сарницький також зазначав, що у 1506 р. "два брати Струсі, войовничі і відважні юнаки, були оточені волохами (молдаванами. – О.Б.) і вбиті" (Sarniciei, 1587, с.379).

Однак, попри незначні поразки, польські війська завдали відчутних втрат армії Богдана III, зокрема у битві під Чернівцями, де на початку жовтня був розбитий кількатисячний загін на чолі з молдавським воєначальником Копачем. У бою загинув хотинський перкалаб, а сам Копач врятувався лише втечею (Plewczyński, 2011, с.152). Автор поділяє думку румунського історика Ніколае Йорги про вбивство пиркалаба Хотина, що це не міг бути ні Негрило, ні Теодор, які згадуються пізніше. Він також доводив, що тоді воєначальником молдавської армії мав бути ніхто інший, як сучавський пиркалаб Лука Арборе, проте поляки помилково називали його Копачем (Iorga, 1970, с.113).

Коронні війська розорили і спалили чимало буковинських міст та сіл, "і дійшли вони аж до Ботошан". Повернулися назад до польських володінь лише наприкінці жовтня 1506 р. (Ureche, 1990, с.67). Отже, наслідком подій 1506 р. було те, що Молдавія втратила владу над Покуттям, а її землі, особливо Буковина, зазнали чималих спустошень з боку поляків.

Але вже наприкінці травня 1507 р. було укладено польсько-угорську угоду щодо співпраці та оборони від ворогів, в якій король Польщі відмовився від претензій на Молдавську державу на користь встановлення в ній угорського протекторату (Звягіна, 2017, с.289; Waszkowski, 2012, с.497).

Польський король протягом тривалого часу (з 1507 до 1508 рр.) прагнув нормалізувати воєнно-політичні стосунки з молдавським господарем, проте без вагомих успіхів. Це пов'язано в першу чергу з тим, що Богдан III продовжував вимагати виконувати попередні домовленості (Масан, 2005, с.70). Наслідком польсько-молдавських конфліктів у цей час була активізація боярської опозиції у Молдавії, яку підтримав, зі згоди Кракова, господар Валахії Раду IV Великий (1495–1508). Останній здійснив кілька походів на молдавські землі, що змусило молдавського господаря вести військові дії на двох фронтах (Драгнев, ред. 1987, с.101). Таким чином, в цей час між Польщею та Молдавією продовжували зберігатися напружені відносини.

Молдавський господар, розгніваний на польського короля за анексію Покуття та розірвання шлюбу з Єлизаветою Ягеллончик (D'Antoni, 1880, с.82-83; Cristea, 2014, с.204), знову спробував завдати нападу на Польщу. Він вирішив скористатися складною ситуацією, яка складалася в Польщі у зв'язку з її участю у Другій Литовсько-московській війні (1507–1508) (Семенова, 2006, с.129).

29 червня 1509 р. молдавські війська на чолі з Богданом III перейшли річку Дністер та вступили на польські землі. 30 червня вони підійшли до Кам'янця та намагалися захопити фортецю. Не зумівши здобути її, 1 липня почали "від берега Дністра до самого литовського кордону" захоплювати і спалювати українські землі. Першим значним містом на їхньому шляху був Галич, у якому сховалися шляхтичі з навколишніх земель. Богдан III, маючи гармати, не зумів взяти цю фортецю. Були вони також під Львовом, розставивши на горі гармати, обстрілювали місто і замки. Зазнавши чималих втрат, Богдан III відступив від облоги, оскільки дізнався, що король Сигізмунд I вирушив йому на відсіч. Повертаючись назад молдавське військо дійшло до міста Рогатина, спаливши його та забравши з собою багато скарбів, людей та іншої здобичі. Після цього, Богдан III "розпустив військо під Полонину", і багато замків і міст вони спалили, і людей багато привели у Молдавію, повернувшись до Сучави (Молдавско-польская летопись 1352–1564 гг., 1976, с.111, 121;

Софонович, 1992, с.186; Стрийковський, 2011, с.870). А. Жуковський писав, що “Богдан з великим військом напав на Східну Галичину влітку 1509 р., дійшов аж до Львова, пограбував Рогатин і Галич, забравши велику здобич і багато полонених” (Жуковський, 1991, с.64).

Сигізмунд I, у відповідь за напад Богдана III, у серпні 1509 р. на чолі великого коронного війська, яке налічувало близько 20 тис. воїнів, пішов походом на Молдавію. Проте, діставшись Львова, захворів і змушений був передати командування гетьману М. Каменецькому (Стрийковський, 2011, с.871; Масан, 2005, с.71). Польське військо “землю неприязельську вогнем і мечем збурила, містечка Чернівці, Дорохой, Ботошани, Стефанівці, Хотин та інші населені пункти, двори, села, господарства в попіл перетворила” (Petriceicu-Năjdeu, 1865, с.184-185). ”Загони Миколая Каменецького вигублювали всіх, включно із старими і жінками, а також спалили Шипинці, Чернівці, Хотин і кілька інших міст і багато сіл” на буковинських землях, – зазначав польський хроніст М. Бельський (Bielski, 1856b, с.952-953). Поляки після невдалої облоги Сучавського замку, де перебував господар Богдан III, вирішили відступити до Хотина (Масан, 2005, с.71).

Захопити тоді Хотинську фортецю коронні війська не змогли, однак містечко Хотин, яке розташовувалося поблизу, було вщент спалене (Добржанський, Макар та Масан, 2002, с.76). Під час переправи польської армії через річку Дністер на неї зненацька напали молдавські загони Богдана III. Проте у битві під Хотином, яка відбулася 4 жовтня 1509 р., війська молдавського господаря зазнали поразки.Тоді 30 великих бояр і близько сотні менших були захоплені поляками у полон, а 50 з них страчено після битви (Spieralski, 1965, с.120; Plewczyński, 2011, с.152; Bielski, 1856b, с.953; Ureche, 1990, с.68-69; Стрийковський, 2011, с.871-872; Карпо та Масан, 2002, с.113). Зазнавши поразки, Богдан III змушений був налагоджувати відносини з польським королем.

Господар Молдавії ще на початку січня 1509 р. поновив угоду про військову допомогу з королем Угорщини (Veress, 1914, с.97). За його сприяння тривалі переговори між Польщею та Молдавією призвели до укладання мирного договору 23 січня 1510 р. (Niemyzyk, 2014, с.173; Densușianu, 1891, с.613-617, 624-631). В умовах договору зазначалося, що Богдан III не повинен виступати на боці турецького султана, а також зобов'язувався інформувати польського короля щодо пересування військ Османської імперії. Цією угодою молдавський господар змушений був відмовитися від будь-яких територіальних домагань щодо Польщі. Незважаючи на це, питання щодо Покутської землі залишалося відкритим.

Польща та Молдавія також домовилися про делімітацію буковинсько-покутського кордону в долині річки Черемош, однак це питання відклалося на невизначений час. Було прийняте спільне рішення щодо тимчасового перебування цих земель під управлінням великого логофета Молдавії Іона Теутула (Масан, 2005, с.71). За словами І. Некульче, ще у 1498 р. польський король Ян Ольбрахт логофету І. Теутулу “подарував такі села на кордоні, як: Руське Довгопілля, Путила, Розтоки, Вижниця, Іспас, Мілієве, Велавче, Карапчів, Замостя, Вашківці, Волока” (Neculce, 1990, с.269), отже він і раніше був фактичним власником правобережних сіл на Черемоші. Незважаючи на це, поляки продовжили випас своєї худобина молдавських пасовищах у долині цієї річки (Балух, 2014, с.172; Ciobanu, 1985, с.116-118).

В умовах цієї угоди був і пункт щодо врегулювання взаємодії старост на польсько-молдавському прикордонні. У ньому йшлося, що коли піддані Сигізмунда I зазнають якоїсь несправедливості з боку підданих Богдана III, то мають право звернутися до старост Чернівців, Хотина або Сорок, щоб вони могли забезпечити справедливість. І, навпаки,

піддані молдавського господаря, які зазнали б якихось кривд від підданих короля Польщі, можуть просити справедливості у старост Галича або Кам'янця (Densușianu, 1891, с.617). На думку О. Масана, “включення у договір цього пункту свідчить про те, що існувала реальна потреба у взаємодії прикордонних старост” (Карпо та Масан, 2002, с.114; Масан, 2005, с.71) на буковинсько-покутському кордоні.

Отже, війна Молдавської держави з Польським королівством у 1506 – 1510 рр. завершилася, проте основним наслідком військового конфлікту було неодноразове спустошення прикордонних польсько-молдавських територій, від чого постраждало чимало міст і безліч сіл, в основному на Буковині. Внаслідок військових дій Молдавія втратила Покуття, проте питання політичної приналежності останнього залишався відкритим. Польсько-молдавська війна 1506 – 1510 рр. вплинула і на погіршення як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного становища Молдавії у зв'язку із активізацією в цьому регіоні Османської імперії і татар.

Бібліографічний список

- Балух, О., 2008а. Військово-політичні відносини між Польщею та Молдовою в другій половині XIV ст. *Наукові записки з української історії*, 21, с.398–406.
- Балух, О., 2008б. Історія північної частини Буковини у контексті молдавсько-польських військово-політичних відносин за часів Олександра I Доброго (1400-1432 рр.). *Питання історії України*, 11, с.175–181.
- Балух, О., 2008с. Особливості польського сюзеренітету над Молдавією та військово-політичне становище її північних волостей у період князівських міжусобиць 30 – 50-х років XV ст. *Сумська Старовина*, XXIV, с.37–48.
- Балух, О., 2008д. Перехід “Шипинської землі” під владу молдавських воєвод у другій половині 70-х – 90-х рр. XIV ст. *Буковинський журнал*, 2, с.150–157.
- Балух, О., 2009. Буковина в контексті прикордонних стосунків Молдавії з Польщею в 1500–1527 рр. *Часопис української історії*, 12, с.5–10.
- Балух, О., 2011. Буковина у прикордонних стосунках Молдавії та Польщі в 1500-1538 рр. *Питання історії України*, 14, с.123–127.
- Балух, О., 2014. Від „Плонин” до Хотина: воєнно-політичний розвиток буковинських земель (50-ті рр. XIV – 30-ті рр. XVI ст.). Чернівці: Наші книги.
- Бистрицькая летопись 1359–1507 гг., 1976. В: Ф. Грекул, сост. *Словяно-молдавские летописи XV–XVI вв.* Москва: Наука, с.24-34.
- Боднарюк, Б.М. та Масан, О.М., 2000. Шипинська земля в міжнародних договорах кінця XIV – першої половини XV ст. *Питання історії України: 1990 - 2000 рр*, 4, с.221–237.
- Ботушанський, В., ред. 1998. *Буковина: історичний нарис*. Чернівці: Зелена Буковина.
- Войтович, Л., 1996. *Удільні князівства Рюриковичів і Гедеміновичів у XII-XVI ст.: історико-генеалогічне дослідження*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ.
- Гонца, Г.В., 1984. *Молдавія и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.* Кишинев: Штиинца.
- Грабовецький, В., 1979. *Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490 – 1492 рр.* Львів: Вища школа.
- Грабовецький, В., 1996. *Історія Коломиї з найдавніших часів до початку XX ст.* Коломия: Вік, Ч.1.

- Греков, И.Б., ред. 1984. *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Западной Европы в XV – XVI вв.: Главные тенденции политических взаимоотношений*. Москва: Наука.
- Григорович, И., сост., 1846. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*. Санкт-Петербург: Тип. II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, Т.1: 1340-1506.
- Добржанський, О., Макар, Ю. та Масан, О., 2002. *Хотинщина: історичний нарис*. Чернівці: Молодий буковинець.
- Драгнев, Д., ред. 1987. *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV–начало XIX в.)*. Кишинев: Штиинца.
- Жуковский, А., 1991. *История Буковины*. Чернівці: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, Ч. 1: До 1774 р.
- Зашкільняк, Л. та Кричун, М., 2002. *История Польши: від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка.
- Звягіна, О.М., 2017. Особливості польсько-угорських відносин на фоні посилення політичного впливу Габсбургів у Центрально-Східній Європі в 1507–1515 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 47, с.291-296.
- Карпо, В.Л. та Масан, О.М., 2002. Роль хотинського і чернівецького старост у польсько-молдавському прикордонному співробітництві (друга половина XV – перша половина XVI ст.). *Питання історії України*, 5, с.111–117.
- Костакэл, В.А., Пушкарев, Л.Н. и Русеев, Е.М., ред. 1965. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV–начале XVIII в.* Москва: Наука, Т.1: 1408–1632.
- Масан, О., 2005. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. В: В. Ботушанський, ред. *Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.)*. Чернівці: Рута, с.9–168.
- Масан, О., 2007. Поміж військових лихоліть (з історії міста й околиць у XVI-XVII ст.). *Буковинський журнал*, 4, с.72–83.
- Молдавско-немецкая летопись 1457–1499 гг., 1976. В: Ф. Грекул, ред. *Словяно-молдавские летописи XV–XVI вв.* Москва: Наука, с.36–55.
- Молдавско-польская летопись 1352–1564 гг., 1976. В: Ф. Грекул, ред. *Словяно-молдавские летописи XV–XVI вв.* Москва: Наука, с.105–124.
- Мохов, Н.А., 1964. *Молдавия эпохи феодализма: (от древнейших времен до начала XIX в.)*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ.
- Параска, П.Ф., 1981. К вопросу о молдавско-польских отношениях конца XIV – первой трети XV в. (О займе 1388 г.). *Известия АН Молдавской ССР. Серия общественных наук*, 3, с.21–31.
- Пещак, М., ред. 1974. *Грамоты XIV ст.* Київ: Наукова думка.
- Семенова, Л.Е., 1972. Некоторые аспекты международного положения Молдавского княжества во второй половине XV в. В: Я.С. Гросул, ред. *Юго-Восточная Европа в средние века*. Кишинев: Штиинца, с.207–234.
- Семенова, Л.Е., 2006. *Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV– начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории)*. Москва: Индрик.
- Софонович, Ф., 1992. *Хроніка з літописців стародавніх*. Київ: Наукова думка.
- Сперальский, З., 2001. *Молдавские авантюры* Пер. с польск. Н. Малютиной-Конколь. Бэлць: б.и.

- Стати, В., 2002. *История Молдовы*. Кишинев: Tipografia Centrală.
- Стати, В., 2004. *Штефан Великий, Господарь Молдовы*. Кишинев: Ф.Е.-Р. "Tipografia Centrală".
- Стрийковський, М., 2011. *Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі*. Перекл. Р. Івасів. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.
- Уляницький, В.А., 1887. *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.* Москва: Тип. Университета.
- Шабульдо, Ф.М., 1987. *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*. Київ: Наук. думка.
- Шенк, Г.О., 2009. *Нариси з історії Польщі*. Вінниця: Нова Книга.
- Baczkowski, Krz., 2012. *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków: Avalon.
- Bielski, M., 1856a. *Kronika polska Marcina Bielskiego*. Sanok: K. Pollak, Vol.1.
- Bielski, M., 1856b. *Kronika polska Marcina Bielskiego*. Sanok: K. Pollak, Vol.2.
- Borzemski, A., 1889. *Sprawa pokucka za Aleksandra*. *Przegląd Powszechny*, 24(10), s.169–186.
- Ciobanu, V., 1985. *Țările române și Polonia. Secolele XIV – XVI*. București: Editura Academiei RSR.
- Costachescu, M., 1932. *Documentele moldovenesti onainte de Stefan cel Mare*. București: Viata Romaneasca, Vol.2.
- Cristea, O., 2014. *Glasul lăncilor: pe marginea unui gest de putere al lui Bogdan al III-lea (1509)*. *Analele Putnei*, 10(1), s.203–214.
- Czamańska, I., 1996. *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- D'Antoni, J., 1880. *Zameczki podolskie na kresach multanskich*. Kraków: G. Gebethner i Spolka, T.1: Kamieniec nad Smotryczem.
- Densușianu, N., 1891. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. Hurmuzaki*. București: I.V. Socecă, Vol.II, part 2: 1451-1510.
- Densușianu, N., 1892. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. Hurmuzaki*. București: I.V. Socecă, Vol.II, part 3: 1510-1530.
- Ieremia, I., alcăt. 1992. *Moldova on contextul relațiilor politice internationale. 1387-1858*. Chisinau: Universitas.
- Iorga, N., 1970. *Istoria armatei românești*. București: Editura militară.
- Jabłonowski, A., 1878. *Sprawy wołoskie za Jagiellonów: akta i listy*. Warszawa: skł. gł. Gebethner i Wolff.
- Lewicki, A., 1894. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. Kraków: Akademia Umiejętności, T.3: 1392-1501.
- Morgenbesser, A., 1892. *Przyczynek do dziejów Mołdawii od założenia państwa aż do wygaśnięcia dynastii Dragosza*. Lwów: Nakładem autora.
- Neculce, I., 1990. *O samă de cuvinte*. B: T.Celac, red. *Letopisețul Țării Moldovei: Cronici*. Chișinău: Hyperion, p.267–279.
- Niemczyk, K., 2014. *Problem Pokucia, spornego terytorium polsko-mołdawskiego w końcu XV i początku XVI wieku*. *Studia Historyczne*, 57, 2 (226), s.155–174.
- Nistor, J.J., 1910. *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*. Wien: Holder.
- Papee, F., 1999. *Jan Olbracht*. 2-ie wyd. Kraków: Universitas.
- Petricicu-Hăjdeu, B., 1865. *Archiva istorică a României*. București: Imprimeria statului, T.1, p.2.
- Plewczyński, M., 2011. *Wojny i wojskowość polska w XVI w.* Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, T.1: Lata 1500-1548.

- Sarnicii, S., 1587. *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum*. Kraków: Aleksy Rodecki.
- Spierski, Z., 1965. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, XI(2), s.62–121.
- Bogdan, I., publ. 1913. *Documente lui Ștefan cel Mare*. București: Socec & Co, 2.
- Ureche, G., 1990. Letopisețul Țării Moldovei (...) dela Dragoș-vodă pînă la Aron-vodă. B: T.Celac, red. *Letopisețul Țării Moldovei: Cronici*. Chișinău: Hyperion, p. 23–118.
- Veress, A., 1914. *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae, Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*. Budapest: Typis Societatis Stephaneum Typographicae, T.1.

References

- Baczkowski, Krz., 2012. *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów [Poland and its neighbors under the Jagiellonian dynasty]*. Kraków: Avalon. (in Polish).
- Balukh, O., 2008a. Viiskovo-politychni vidnosyny mizh Polshcheiu ta Moldovoiu v druhii polovyni XIV st. [Military-political relations between Poland and Moldova in the second half of the fourteenth century]. *Scientific notes on ukrainian history*, 21, pp.398–406. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2008b. Istoriia pivnichnoi chastyny Bukovyny u konteksti moldavsko-polskykh viiskovo-politychnykh vidnosyny za chasiv Oleksandra I Dobroho (1400-1432 rr.) [The Northern Bukovyna History in the Context of the Moldavian-Polish Political-Military Relationship]. *History of Ukraine*, 11, pp.175–181. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2008c. Osoblyvosti polskoho siuzerenitetu nad Moldaviieiu ta viiskovo-politychne stanovyshe yii pivnichnykh volostei u period kniazivskykh mizhusobyt 30 – 50-kh rokiv XV st. [Peculiarities of Polish suzerainty over Moldavia and the military-political situation of its northern lands during the princely strife of the 30's – 50's of the XV century]. *Ancient Sumy Land*, XXIV, pp.37–48. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2008d. Perekhid “Shypynskoi zemli” pid vladu moldavskykh voievod u druhii polovyni 70-kh – 90-kh rr. XIV st. [The transition of «Shipynska land» under the rule of the Moldavian voivodes in the second half of the 70's – 90's of the XIV century]. *Bukovynskyi zhurnal*, 2, pp.150–157. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2009. Bukovyna v konteksti prykordonnykh stosunkiv Moldavii z Polshcheiu v 1500–1527 rr. [Bukovyna in the context of borderland relations between Moldavia and Poland in 1500–1527]. *The Journal of Ukrainian history*, 12, pp.5–10. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2011. Bukovyna u prykordonnykh stosunkakh Moldavii ta Polshchi v 1500-1538 rr. [Bukovina in the borderland relations of Moldavia and Poland in 1500-1538]. *History of Ukraine*, 14, pp.123–127. (in Ukrainian).
- Balukh, O., 2014. *Vid „Plonyn” do Khotyna: voienno-politychnyi rozvytok bukovynskykh zemel (50-ti rr. XIV – 30-ti rr. XVI st.) [From «Mountain valleys (Plonyny)» to Khotyn: military and political development of Bukovynian lands (50s of the 14th century - 30s of the 16th century)]*. Chernivtsi: Nashi knyhy. (in Ukrainian).
- Bielski, M., 1856a. *Kronika polska Marcina Bielskiego [Polish chronicle of Marcin Bielski]*. Sanok: K. Pollak, Vol.1. (in Polish).
- Bielski, M., 1856b. *Kronika polsk a Marcina Bielskiego [Polish chronicle of Marcin Bielski]*. Sanok: K. Pollak, Vol.2. (in Polish).

- Bistritskaya letopis 1359–1507 gg. [Bisritra Chronicle of 1359–1507], 1976. In: F. Grekul, compiler. *Slovyano-moldavskie letopisi XV–XVI vv.* Moskva: Nauka, pp.24-34. (in Russian).
- Bodnariuk, B.M. and Masan, O.M., 2000. Shypynska zemlia v mizhnarodnykh dohovorakh kintsia XIV – pershoi polovyny XV st. [Shipynska land in international treaties of the late fourteenth – first half of the fifteenth century]. *Pytannia istorii Ukrainy: 1990 - 2000 rr.*, 4, pp.221–237. (in Ukrainian).
- Borzemski, A., 1889. Sprawa pokucka za Aleksandra [The case of the Pokutya in for Aleksander]. *Przegląd Powszechny*, 24(10), pp.169–186. (in Polish).
- Botushanskyi, V., ed. 1998. *Bukovyna: istorychnyi narys* [Bukovyna: a historical essay]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. (in Ukrainian).
- Ciobanu, V., 1985. *Țările române și Polonia. Secolele XIV – XVI* [Romanian countries and Poland. XIV – XVI centuries]. București: Editura Academiei RSR. (in Romanian).
- Costachescu, M., 1932. *Documentele moldovenesti onainte de Stefan cel Mare* [Moldovan documents before Stephen the Great]. București: Viata Romaneasca, Vol.2. (in Romanian).
- Cristea, O., 2014. Glasul lăncilor: pe marginea unui gest de putere al lui Bogdan al III-lea (1509) [The Spear's Voice: A Gesture of Power of Bogdan III of Moldavia during the Siege of Lvov (1509)]. *The Annals of Putna*, 10(1), pp.203–214. (in Polish).
- Czamańska, I., 1996. *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* [Moldova and Wallachia towards Poland, Hungary and Turkey in the 14th and 15th centuries]. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. (in Polish).
- D'Antoni, J., 1880. *Zameczkipodolskienakresachmultanskich* [Podole castles in the Multan borderlands]. Krakow: G. GebethneriSpolka, Vol.1: Kamieniec on the Smotrych River. (in Polish).
- Densușianu, N., 1891. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. Hurmuzaki* [Documents regarding the history of the Romanians collected by E. Hurmuzaki]. București: I.V. Socecă, Vol.II, part 2: 1451-1510. (in Romanian).
- Densușianu, N., 1892. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de E. Hurmuzaki* [Documents regarding the history of the Romanians collected by E. Hurmuzaki]. București: I.V. Socecă, Vol.II, part 3: 1510-1530.(in Romanian).
- Dobrzhanskyi, O., Makar, Yu. and Masan, O., 2002. *Hotinschina: Istorichniy naris* [Khotyn region: historical essay]. Chernivtsi: Molodiy bukovinets. (in Ukrainian).
- Dragnev, D., ed. 1987. *Ocherki vneshnepoliticheskoy istorii Moldavskogo knyazhestva (poslednyaya chetvert XIV–nachalo XIX v.)* [Essays on the foreign policy history of the Principality of Moldavia (last quarter of the 14th–beginning of the 19th century)]. Kishinev: Shtiintsa. (in Russian).
- Gontsa, G.V., 1984. *Moldaviya i osmanskaya agressiya v posledney chetverti XV – pervoy treti XVI v.* [Moldova and Ottoman aggression in the last quarter of the 15th – first third of the 16th century]. Kishinev: Shtiintsa.(in Russian).
- Grekov, I.B., ed. 1984. *Osmanskaya imperiya i strany Tsentralnoy, Vostochnoy i Yugo-Zapadnoy Yevropy v XV – XVI vv.: Glavnye tendentsii politicheskikh vzaimootnosheniy* [The Ottoman Empire and the Countries of Central, Eastern and South-Western Europe in the 15th - 16th Centuries: Main Trends in Political Relations]. Moskva: Nauka.(in Russian).
- Hrabovetskyi, V., 1979. *Selianske povstannia na Prykarpatti pid provodom Mukhy 1490 – 1492 rr.* [Peasant uprising in the Carpathians led by Mukha 1490 – 1492]. Lviv: Vyshcha shkola.(in Ukrainian).

- Hrabovetskyi, V., 1996. *Istoriia Kolomyi z naidavnishykh chasiv do pochatku XX st.* [History of Kolomyia from ancient times to the beginning of the twentieth century]. Kolomyia: Vik, Part 1. (in Ukrainian).
- Hryhorovych, Y., compiler, 1846. *Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoy Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoy komissiiy* [Acts relating to the history of Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission]. Sankt-Peterburg: In Type. II Department of Property E.I.V. Chancellery, Vol.1: 1340-1506.(in Russian).
- Ieremia, I., ed. 1992. *Moldova on contextul relatiilor politice internationale. 1387-1858* [Moldova in the context of international political relations. 1387-1858]. Chisinau: Universitas. (in Romanian).
- Iorga, N., 1970. *Istoria armatei românești* [The history of the Romanian army].București: Editura militară.(in Romanian).
- Jabłonowski, A., 1878. *Sprawy wołoskie za Jagiellonów: akta i listy* [Vlach affairs for the Jagiellonians: files and letters]. Warszawa: skł. gł. Gebethner i Wolff. (in Polish).
- Karpo, V.L. and Masan, O.M., 2002. Rol khotynskoho i chernivetskoho starost u polsko-moldavskomu prykordonnomu spivrobotnytstvi (druha polovyna XV – persha polovyna XVI st.) [The role of Khotyn and Chernivtsi headmans in Polish-Moldavian border cooperation (second half of the 15th - first half of the 16th century)]. *History of Ukraine*, 5, pp.111–117.(in Ukrainian).
- Kostakel, V.A., Pushkarev, L.N. and Ruseev, Ye.M., eds., 1965. *Istoricheskie svyazi narodov SSSR i Rumynii v XV–nachale XVIII v.* [Historical ties of the peoples of the USSR and Romania in the XV–early XVIII centuries: Documents and materials]. Moskva: Nauka, Vol.1: 1408–1632.(in Russian).
- Lewicki, A., 1894. *Codex epistolaris sacculi decimi quinti* [Codex epistolary of the fifteenth century]. Kraków: Akademia Umiejętności, Vol.3: 1392-1501. (in Polish).
- Masan, O., 2005. Bukovyna yak obiekt mizhnarodnykh vidnosyn z davnikh chasiv do 1774 r. [Bukovina as an object of international relations from ancient times to 1774]. In: V. Botushanskyi, ed. *Bukovyna v konteksti yevropeiskykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnikh chasiv do seredy XX st.)*. Chernivtsi: Ruta, pp.9–168.(in Ukrainian).
- Masan, O., 2007. Pomizh viiskovykh lykholit (z istorii mista y okolyts u XVI-XVII st.) [Between military troubles (from the history of the city and its environs in the XVI-XVII centuries)]. *Bukovynskyi zhurnal*, 4, pp.72–83.(in Ukrainian).
- Mokhov, N.A., 1964. *Moldaviya epokhi feodalizma (ot drevneyshikh vremen do nachala XIX v.)* [Moldavia of the era of feudalism: (from ancient times to the beginning of the 19th century)]. Kishinev: Kartya Moldovenyaske. (in Russian).
- Moldavsko-nemetskaya letopis 1457–1499 gg. [Moldavian-German chronicle 1457-1499], 1976. In: F. Grekul, ed. *Slovyano-moldavskie letopisi XV–XVI vv.* Moskva: Nauka, pp.36–55. (in Russian).
- Moldavsko-polskaya letopis 1352–1564 gg. [Moldavian-Polish chronicle 1352-1564], 1976. In: F. Grekul, ed. *Slovyano-moldavskie letopisi XV–XVI vv.* Moskva: Nauka, pp.105–124. (in Russian).
- Morgenbesser, A., 1892. *Przyczynek do dziejów Mołdawii od założenia państwa aż do wygaśnięcia dynastji Dragosza* [A contribution to the history of Moldova from the founding of the state until the end of the Dragosz dynasty]. Lwów: Nakładem autora. (in Polish).
- Neculce, I., 1990. O samă de cuvinte[A lot of words]. V: T. Celac. *Letopiseșul Țării Moldovei: Cronici*. Chișinău: Hyperion, p. 267–279. (in Romanian).

- Niemczyk, K., 2014. Problem Pokucia, spornego terytorium polsko-mołdawskiego w końcu XV i początku XVI wieku [The problem of Pokuttya, the disputed Polish-Moldavian territory at the end of the 15th and beginning of the 16th century]. *Studia Historyczne*, 57(2(226)), pp.155–174. (in Polish).
- Nistor, J.J., 1910. *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien* [The Moldovan Claims to Pokuttya]. Wien: Holder. (in German).
- Papee, F., 1999. *Jan Olbracht* [Jan Olbracht]. 2nd ed. Kraków: Universitas. (in Polish).
- Paraska, P.F., 1981. К вопросу о moldavsko-polskikh otnosheniyakh kontsa XIV – pervoy treti XV v. (O zayme 1388 g.) [On the issue of Moldovan-Polish relations at the end of the 14th – first third of the 15th century (About the loan of 1388)]. *Izvestiya AN Moldavskoy SSR. Seriya obshchestvennykh nauk*, 3, pp.21–31. (in Russian).
- Peshchak, M., ed. 1974. *Hramoty XIV st.* [Diplomas of the XIV century]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Petriceicu-Hăjdeu, B., 1865. *Archivaistorică a României* [The historical archive of Romania]. București: Imprimeria statului, Vol.1, part 2. (in Romanian).
- Plewczyński, M., 2011. *Wojny i wojskowość polska w XVI w.* [Wars and Polish military in the 16th century]. Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, Vol.1: Lata 1500-1548.(in Polish).
- Sarnicii, S., 1587. *Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanoorum*[The Annals of the Poles and Lithuanians]. Kraków: Aleksy Rodecki.(in Polish).
- Semenova, L.Ye., 1972. Nekotorye aspekty mezhdunarodnogo polozheniya Moldavskogo knyazhestva vo vtoroy polovine XV v. [Some aspects of the international position of the Moldavian principality in the second half of the fifteenth century]. In: Ya.S. Grosul, ed. *Yugo-Vostochnaya Yevropa v srednie veka*. Kishinev: Shtiintsa, pp.207–234. (in Russian).
- Semenova, L.Ye., 2006. *Knyazhestva Valakhiya i Moldaviya. Konets XIV – nachalo XIX v. (Ocherki vneshnepoliticheskoy istorii)* [Principalities of Wallachia and Moldavia. The end of the XIV – beginning of the XIX century. (Essays on foreign policy history)]. Moskva: Indrik. (in Russian).
- Shabuldo, F.M., 1987. *Zemly Yuho-Zapadnoi Rusy v sostave Velykoho kniazhestva Lytovskoho* [Lands of Southwestern Russia as part of the Grand Duchy of Lithuania]. Kyiv: Naukova dumka.(in Ukrainian).
- Shenk, H.O., 2009. *Narysy z istorii Polshchi* [Essays on the history of Poland]. Vinnytsia: Nova Knyha.(in Ukrainian).
- Sofonovych, F., 1992. *Khronika z litopystsiv starodavnikh* [Chronicle of ancient chroniclers]. Kyiv: Naukova dumka.(in Ukrainian).
- Speralskiy, Z., 2001. *Moldavskie avanyury* [Moldavian adventures]. Translated from Polish by N. Malutinoy-Konkol. Belts: b.i. (in Russian).
- Spieralski, Z., 1965. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich [From the history of the Polish-Moldavian wars]. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, XI(2), pp.62–121. (in Polish).
- Stati, V., 2002. *Istoriya Moldovy*[History of Moldova]. Kishinev: Tipografia Centrală. (in Russian).
- Stati, V., 2004. *Shtefan Velikiy, Gospodar Moldovy* [Stefan the Great, Lord of Moldova]. Kishinev: Tipografia Centrală. (in Russian).
- Bogdan, I., publ. 1913. *Documente lui Ștefan cel Mare* [Documents to Stephen the Great]. București: Socec & Co. (in Romanian).

- Strykovskiy, M., 2011. *Litopys polskiy, lytovskiy, zhudskiy i vsiiei Rusy*[*Chronicle of Polish, Lithuanian, Zhud and all of Russia*]. Translated by R. Ivasiv. Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. (in Ukrainian).
- Ulyanitskiy, V.A., 1887. *Materialy dlya istorii vzaimnykh otnosheniy Rossii, Polshi, Moldavii, Valakhii i Turtsii v XIV-XVI vv.* [*Materials for the history of mutual relations between Russia, Poland, Moldova, Wallachia and Turkey in the XIV-XVI centuries*]. Moskva: Tipografiya Universiteta. (in Russian).
- Ureche, G., 1990. *Letopisețul Țării Moldovei (...) dela Dragoș-vodă pînă la Aron-vodă* [*The Chronicle of the Country of Moldova (...) from Dragosh-voivode to Aron-voivode*]. V: T. Celac, red. *Letopisețul Țării Moldovei: Cronici*. Chișinău: Hyperion, p.23–118. (in Romanian).
- Veress, A., 1914. *Acta et Epistolae Relationum Transylvaniae, Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* [*The Acts and Letters of Transylvania, Hungary and Moldova and Valachia*]. Budapest: Typis Societatis Stephaneum Typographicae, Vol.1. (in Romanian).
- Voitovych, L., 1996. *Udilni kniazivstva Riurykovychiv i Hedeminovychiv u XII-XVI st.: istoryko-henealohichne doslidzhennia* [*Specific principalities of Rurikovich and Gedeminovich in the XII-XVI centuries: historical and genealogical research*]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU. (in Ukrainian).
- Zashkilniak, L. and Krychun, M., 2002. *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv* [*History of Poland: from ancient times to the present day*]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian).
- Zhukovskiy, A., 1991. *Istoriia Bukovyny* [*History of Bukovina*]. Chernivtsi: Redaktsiino-vydavnychiy viddil oblpolihravvydavu, Part 1: Until 1774. (in Ukrainian).
- Zvyagina, O.M., 2017. Osoblyvosti polsko-uhorskykh vidnosyn na foni posylennia politychnoho vplyvu Habsburhiv u Tsentralno-Skhidnii Yevropi v 1507–1515 rr. [*Features of the Polish-Hungarian relations on the background of increasing political influence of the Habsburgs monarchy in Central and Eastern Europe in 1507-1515*]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 47, pp.291-296. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 03.03.2021 р.

O. Balukh

THE STRUGGLE FOR POKUTTYA AND THE POLISH-MOLDOVAN WAR 1506-1510

The struggle for Pokuttya between Poland and Moldova has been going on with varying degrees of success for four decades. It all started during the reign of the Moldavian voivode Stephen III. In 1491 he marched on Pokuttya, trying to annex it to his state. He managed to do it. However, only for a while.

The next attempt to return the Penance was made by Stephen the Great ten years later, in 1502. She was successful. However, on July 2, 1504, the voivode died. The son of Stephen III Bogdan, later nicknamed the Blind, became the ruler of Moldavia. And already in 1505 he returned Pokuttya to Poland. His goal was to marry the sister of King Alexander I of Poland, Elizabeth Jagiellonian.

In 1506 Alexander Jagiellonian died. The king was his younger brother Sigismund I the Elder, who abandoned the planned alliance. This has led to a sharp deterioration in relations with Moldova. Therefore, in August 1506 Pokuttya was captured by the troops of Bohdan III. The Polish

army under the command of S. Khodetsky and M. Kamenetsky drove the Moldavians out of Pokuttya, and later defeated their army near Chernivtsi.

Taking advantage of the participation of King Sigismund I's troops in the Second Lithuanian-Moscow War, on June 29, 1509, Bohdan III began a campaign in Pokuttya, Podillya and the Ruthenian Voivodeship. In particular, the Moldovan army laid siege to Kamyanets, Halych, Lviv and Rohatyn. However, the campaign ended in failure. None of these cities was taken.

The answer was not long in coming. The Polish army under the leadership of the Grand Crown Hetman M. Kamenetsky devastated several Moldavian cities across the Dniester. On their way out, near Khotyn, on October 4, the Poles were attacked by the Moldavian army, but the long battle did not reveal a winner. Therefore, on January 23, 1510, a peace treaty was signed.

As a result of the signing of the Polish-Moldavian peace treaty of 1510, the war between Poland and Moldavia was ended, conflicts were settled, and hospodar Bogdan III received Poland and Hungary as allies. However, Pokuttya remained part of Poland.

Key words: Northern Bukovina, Pokuttya, Stephen III, Bogdan III, Moldavia, Poland, Hungary, Ottoman Empire.

УДК 329(475)''1989/2019''

Є. О. Боярська

ПОЛЬСЬКА ПАРТІЙНА СИСТЕМА В ПЕРІОД ПОСТРАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Сучасна суспільно-політична ситуація в європейському регіоні та в світі характеризується глибокими та якісними трансформаціями. В політико-партійній системі Республіки Польща також відбуваються суттєві трансформації, об'єктивно пов'язані, по-перше, з логікою розвитку політико-партійної системи в країні з початком процесів демократизації у 1989 – 1990 рр. та функціонуванням політичних партій, з іншого – з загальноєвропейськими особливостями розвитку політико-партійних систем.

Для України досвід трансформацій та особливостей розвитку політико-партійної системи Польщі є актуальним та корисним внаслідок схожості політичної, економічної та соціокультурної ситуації на старті розвитку партійних систем та можливостями адаптувати польській досвід до українських реалій.

Об'єктом дослідження є польські політичні партії, а предметом дослідження - особливості трансформації політико-партійної системи Польщі. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1989-1990 рр., коли в країні розпочалися процеси модернізації політико-партійної системи, до 2019 рр., коли в державі відбулися останні парламентські вибори.

Аналіз актуальних публікацій, пов'язаних з політичними трансформаціями в Європі та з проблематикою політико-партійної системи Польщі засвідчує активну академічну дискусію з приводу функціонування політико-партійної системи Польщі та факторів, які впливають на її функціонування.

В результаті дослідженнями нами було зроблено низку важливих висновків. Трансформація політико-партійної системи Польщі відбувалася за циклом модернізація – інституалізація партій - повернення до влади лівих партій – повернення до влади правих

партій. Симпатії виборців до лівих партій пояснюються тими соціальними гарантіями, які вони обіцяють електорату. Наслідком інституалізації польської партійної системи є тенденція до двопартійності, принаймні функціонування великих, масових партій, а також активна партійна конкуренція політичних партій за владу. Сам процес розбудови партійної системи в посткомуністичній Польщі представляв собою конкуренцію між комуністичними та ліберально-демократичними силами. Дуалістичний принцип поділу партій, який ґрунтується на поділі на «лівих» і «правих», було однією з причин того, що найактивнішими політичними гравцями в Польщі наразі є дві домінуючі партії: «Громадянська платформа» та «Право і справедливість».

Встановлено, що сьгоднішня польська політико-партійна система перебуває в циклі симпатій до правих сил. Перемога політичної партії «Право і справедливість» на виборах 2015 і 2019 рр. та формування уряду більшості, без коаліцій з іншими політичними силами, призвело до руйнування відносної політичної рівноваги, яку забезпечували коаліційні угоди між політичними партіями.

Також у функціонуванні політичних партій було виявлено широке використання маніпулятивних технологій: у внутрішньопартійних відносинах та і під час електоральних компаній та громадській роботи.

Ключові слова: *Польща, політичні партії, політико-партійна система, трансформація, масова партія, інституціоналізація, праві партії, ліві партії.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-121-130

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна суспільно-політична ситуація в європейському регіоні та в світі характеризується глибокими та якісними трансформаціями. Процеси трансформації розвиваються як під впливом міжнародної політико-економічної кон'юнктури, так і виходячи з впливу внутрішніх чинників, природа яких походить з розвитку Європейського союзу, національних держав, а також процесів, що відбуваються всередині партійних систем держав-членів ЄС. Це, в свою чергу, визначає вкрай складний та суперечливий характер процесів трансформації партійних систем країн Європи.

Партійна система Республіки Польща також зазнає суттєвих трансформацій, об'єктивно пов'язаних, по-перше, з логікою розвитку політико-партійної системи в країні з початком процесів демократизації у 1989 – 1990 рр. та функціонуванням політичних партій, по друге – Польща є реципієнтом загальноєвропейських тенденцій розвитку партійних систем.

На розвиток партійної системи Польщі впливає також той факт, що дана держава демонструє високі темпи розвитку економіки в регіоні, незважаючи на загальносвітову рецесію та обмеження, пов'язані з введенням карантинних заходів. Політичній системі Польщі також притаманна відносна стабільність політичної системи, незважаючи на незадоволення окремих соціальних груп діями представників політичної влади.

Для України досвід трансформацій та особливостей розвитку партійної системи Польщі є вельми важливим. Партійна система Республіки Польща пройшла складний шлях трансформації, зокрема від роздрібнених партій до майже двопартійної системи на сучасному етапі. При цьому для розвитку польської партійної системи була притаманна така характеристика як поділ на два ухили: правоцентристський і лівоцентристський. Лівоцентристи вважаються більш ліберальними, а правоцентристські партії –

консервативними. Вивчення того, яким чином відбувалася порівняно швидка трансформація партійної системи Польщі у період суспільних трансформацій є важливим з точки зору вивчення польського досвіду внаслідок схожості політичної, економічної та соціокультурної ситуації на старті розвитку партійних систем та можливостями адаптувати польській досвід до українських реалій. До того ж, Польща залишається одним з лобістів інтересів України в ЄС, попре існуючи розбіжності щодо окремих сфер політики та трактування історичних подій.

Отже, проблема вивчення особливостей становлення польської політико-партійної системи у період суспільних трансформацій є актуальною та цікавою. Об'єктом дослідження є польські політичні партії, а предметом дослідження - особливості трансформації партійної системи Польщі. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1989-1990 рр., коли в країні розпочалися процеси модернізації партійної системи, до 2019 рр., коли в державі відбулися останні парламентські вибори. В дослідженні було використано такі наукові методи, як синтез та аналіз, порівняння та узагальнення. Для дослідження трансформацій польських політичних партій було застосовано принцип історизму та хронологічний підхід. За допомогою системного підходу до вивчення проблеми вдалося розкрити особливості трансформації польських політичних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою даного дослідження стали класичні роботи у сфері дослідження політичних трансформацій в Європі та актуальна наукова література з проблематики трансформацій партійної системи Польщі. Одним з класиків, які вивчають модернізацію політичних режимів в Європі є політолог П. Мейр, який глибоко вивчав процес транзиту демократії, який відбувся у Польщі на початку 1990х рр. З цього приводу політолог звернув увагу на відмінності між партійними системами західних країн і партійними системами посткомуністичних держав: в країнах Західної Європи зміни стосувалися розширення виборчих прав людей, які ще не приймали участі в голосуванні. А в країнах Східної Європи, зокрема в Польщі, була необхідність мобілізації електорату. Боротьба за електоральні симпатії сприяла тому, що політичні партії були більш орієнтовані на короткострокове задоволення соціальних інтересів прибічників. Результатом став плинний характер соціальної бази, на яку спиралися політичні партії та складнощі у розробці законодавчих норм, якими регулюється інститут виборів. Також, характерною рисою стала відсутність або слабкість громадянського суспільства. Межі соціальних ідентичностей, на основі яких партії могли б формувати зв'язки з виборцями, були досить розмитими. Це призвело до слабкості соціополітичного розшарування та нестабільності електоральної поведінки (Бакалець, 2011).

Вивченням модернізації партійної системи Польщі та впливу на її розвиток тих тенденцій, які закладались ще наприкінці 1980 рр. займається Міранда Люпон, яка вивчає сучасний стан трансформації політичних партій держави. Дослідниця визначає специфічні риси політичних партій Польщі, які були притаманними для польської партійної системи упродовж 1990 рр. та й у сучасності. Серед рис політичних партій, які чітко простежувалися під час посткомуністичної трансформації польської державності, дослідниця вказує на безумовне тяжіння до двопартійності та "політику патронажу", тобто обмін лояльності виборців на опіку та заступництво правлячої партії (Lurion, 2017).

Проблематикою вивчення ідеологічної боротьби між лівими та правими партіями на початку XXI ст. займається польський дослідник Яскерня Єжи, який вважає, що саме перед приєднанням до ЄС ліві партії поступово втрачали популярність серед свого традиційного електорату та відповідно ступінь свого впливу в Сеймі. Дослідник пов'язував дану

тенденцію із низьким рівнем населення щодо партійної самоідентифікації, тому праві партії за допомогою вдалих виборчих технологій та вдалої інформаційної компанії змогли вплинути на збільшення кількості виборців (Jaskiernia, 2017).

Польський дослідник Губерт Творжецький вивчає причини виникнення симпатій до правих партій та їх перемоги після вступу Польщі до ЄС. Дослідник вважає, що причиною цього стало закінчення періоду «посткомуністичного розколу», який домінував і забезпечував структурний порядок на польській політичній сцені в 1990-і роки та на початку 2000х рр. Після вступу до ЄС польські виборці почали тяжіти до більш консервативних політичних сил, що разом з високим рівнем електоральної волатильності і низької явки виборців у 2007 р. привело до влади праві партії (Tworzecki, 2019).

Польський експерт Яскерня Єжи пояснював особливості функціонування партійної системи Польщі після падіння комуністичного режиму в 1989 р. (1993, 1997, 2001, 2005 та 2007 рр.) тяжінням польського виборця голосувати проти влади. У 2011 р. поляки голосували за провладні партії, які пройшли до парламенту ще в результаті виборів 2007 р. (серед них, «Право і Справедливість», «Громадянська платформа» та «Польська селянська партія»). Вказана тенденція змінилася вже у 2015 р., коли всі 460 місць Сейму посіли представники політичної партії «Право і Справедливість». Експерт вважає, що прихильність населення до націонал-консерваторів була пов'язана насамперед з економічним чинником. (Jaskiernia, 2017). Втім інші експерти припускають, що економічні фактори слабо визначали поведінку виборців до 2015 року., тому що Польща була єдиною країною в ЄС, що уникла рецесії після глобальної кризи після 2008 р. (Kulesza and Rae, 2017).

На думку дослідника Яскерня Єжи, в Польщі до виборів 2011-2005 рр. існував чіткий культурний, економічний та політичний поділ між північно-західною частиною Польщі, що складається з територій, що належали Німеччині до 1945 р., які були культурно більш космополітичними, економічно розвиненими та політично ліберальними та південно-східною частиною країни. Це впливало на симпатії виборців та забезпечувало тенденцію до двопартійності (Jaskiernia, 2017).

Вивченням проблеми становлення та функціонування польської партійної системи займаються й українські дослідники. Так, Катерина Бакалець, дослідниця із НАУКМА, однією з перших запропонувала періодизацію для дослідження змін у партійній системі Польщі, яку взято за основу даного дослідження. Періодизація, розроблена вказаною дослідницею, включає в себе період з 1989 до 2007 рр., за принципом поділу на різні етапи: соціально-політична структура суспільства, інституціоналізація партійної системи та політична конкуренція (Бакалець, 2011).

Розроблена періодизація є поширеною в роботах інших українських полоністів. Так, наприклад, Кабанцева І. використовує дану періодизацію для тлумачення міжінституційного протистояння, наявного в політичній системі Польщі та виявлення факторів, які б могли його мінімізувати. Дослідниця вважає, що наявна певна тенденція до циклічності у розвитку партійної системи Польщі, та політична конкуренція між масовими політичними партіями призводить до корупційних ризиків, які поступово стали невід'ємною рисою партійної системи Польщі (Кабанцева, 2018).

Українська дослідниця Шелемба Марта, вивчаючи партійні системи України та Польщі, робить висновок про націоналізацію сучасної політичної системи Польщі через "наявність політичної волі парламентарів, президента та уряду щодо проведення реформ у державі" На думку дослідниці національний ухил сучасної партійної системи Польщі пов'язаний з "гомогенністю електоральної підтримки політичних партій у країні"

(Шелемба, 2019). Це у свою чергу актуалізує пошук факторів, які вплинули на націоналізацію політичної партійної системи Польщі, в процесі її генезису.

Як бачимо, на разі відбувається активна наукова дискусія з приводу функціонування партійної системи Польщі та визначення факторів, які впливають на її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі періодизації етапів розвитку партійної системи Польщі, запропонованою К. Бакалець, нами було розроблено підхід до періодизації трансформації партійної системи, в основу якого закладено такі фактори як інституціоналізація польської партійної системи та ідеологічна належність політичних сил, які приходять до влади.

Перший період (1989 – 1990 рр.). Трансформація польських політичних партій розпочалася у 1989-1990х рр. Саме в даний період у Польщі було закладено принципи політичного плюралізму та багатопартійності, зафіксовані у звітних документах засідання Круглого столу 1989 року. Парламентські вибори відбулися 4 і 18 червня 1989 р. На них більшість отримала Польська об'єднана робітничка партія (ПОРА). Саме 4 червня вважається датою фактичної ліквідації соціалізму і переходу до демократії, незважаючи на те, що в уряді, сформованому за підсумками виборів, ключові пости залишалися за ПОРП, а президент-комуніст Войцех Ярузельський перебував при владі до кінця 1990.

Другий період (1991-1993 рр.) пов'язаний з інституалізацією демократизованої партійної системи. Наступні парламентські вибори відбулися 27 жовтня 1991. У них взяли участь більшість новосформованих політичних партій Польщі, але більшість отримала «Демократична унія» на чолі з колишнім прем'єр-міністром Тадеушем Мазовецьким. З проведенням цих виборів посткомуністична трансформація політичного ладу в Польщі остаточно завершилася.

Третій етап (1993–1999 рр.) – повернення до влади лівоцентристських політичних сил. На парламентських виборах 1997 р. та 2001 р. до влади прийшли лівоцентристські партії, які керували країною у 1993-1997 та 2001-2005 рр.

Четвертий період (2001-2005 рр.) У 2001 році коаліція Альянс демократичних лівих сил і Профспілка (SLD/UP) перемогла на виборах (41,04%) і створила коаліційний уряд з Польською народною партією (PSL) (Taggart and Szczerbiak, 2002; Jaskiernia, 2017). Вибори пройшли на тлі нових потрясінь у конфігурації політичних партій. На виборах домінували питання, пов'язані з перехідним періодом. Несподівано одним з переможців стала партія «Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość, PiS), яка орієнтувалася на радикальну зміну траєкторії посткомуністичного розвитку (Millard, 2007).

П'ятий період (2005-2007 рр.). Повернення посткомуністичних лівоцентристів було пов'язане з бажанням польського населення жити згідно оголошених лівоцентристами соціальних стандартів, втім з 2005 по 2011 рр. ліві партії поступово втрачали популярність серед польського населення і ступінь свого впливу в Сеймі (Jaskiernia, 2017). Однією з головних причин втрати популярності лівоцентристів стало негативне ставлення до європейської інтеграції.

Шостий період (2007-2011 рр.) Даний період характеризується поступовою втратою впливу лівих партій на тлі членства Польщі в Європейському союзі та поглиблення інтеграційних процесів. На парламентських виборах 2011 р. «Союз демократичних лівих сил» набрав лише 8% голосів. Проте двопартійна конфігурація в польському сеймі залишалася постійною, оскільки головними противниками на виборах у Сейм у 2011 р. стали дві праві партії: «Громадянська платформа» Дональда Туска і «Право і справедливість» Ярослава Качинського (Jaskiernia, 2017).

Ключем до перемоги Громадянської платформи на виборах у Польщі 2011 року, вперше для чинної правлячої партії в посткомуністичній Польщі, була її здатність викликати побоювання з приводу можливих наслідків повернення до влади правої партії «Право і справедливість». Хоча багато прихильників «Громадянської платформи» були розчаровані повільним прогресом у модернізації країни, більшість виборців вважали партію кращим гарантом стабільності під час кризи.

Сьомий період (2011-2015 рр.). на парламентських виборах 2015 р. до перемоги знову прийшла політична партія «Право і справедливість». Вперше в історії демократичної Польщі партія-переможець створила уряд без необхідності вести переговори з партнерами по коаліції. Це сталося не стільки через зміни у симпатіях виборців, а в результаті великої кількості втрачених голосів (більше 16% активних голосів) через наявність порогу для партій (5%) і партійних коаліцій (8%) (Marcinkiewicz and Stegmaier, 2016).

Результати парламентських виборів 2015 р. стали важливим етапом розвитку системи політичних партій у Польщі. Було кілька спроб пояснити результати парламентських виборів у Польщі 2015 року. Майже на всіх виборах після падіння комуністичного режиму в 1989 р. (1993, 1997, 2001, 2005 та 2007 рр.) польські виборці голосували проти влади. Але у 2011 р. відбулося переобрання чинного уряду. Поляки прийшли до переобрання уряду в 2011 р., але у 2015 р. повернулися до зміни урядів (Jaskiernia, 2017).

Восьмий період (2015 – 2019 рр.) Одним із перших наслідків парламентських виборів 2015 р. у Польщі стало закінчення так званого «посткомуністичного розколу», який поставив посткомуністичні партії («Союз демократичних лівих сил» та «Польська селянська партія») проти правих партій («Громадянська платформа» та «Право і справедливість») і був характерною рисою польської політики протягом більшої частини її демократичної історії (Jaskiernia, 2017).

Провладна партія Польщі «Право та Справедливість» перемогла на парламентських виборах 2019 р., зумівши трохи покращити свій результат порівняно з виборами 2015 р. (43,59% електоральної підтримки), і отримати більше половини голосів до Сейму. Вказаний результат, на думку експертів (Głos Koszaliński, 2019), дозволяє цій політичній силі залишатись більшістю без укладання коаліцій з іншими партіями. Причиною перемоги цієї політичної сили називають політику соціальної підтримки населення, яка успішно реалізується партією.

Перемога політичної партії «Право і справедливість» на виборах 2015 і 2019 рр. та формування уряду більшості мають важливе значення для функціонування системи політичних партій у Польщі. Вперше в польській історії після 1989 р. відсутня політична рівновага, яку забезпечували коаліційні угоди між політичними партіями.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми можемо зробити низку наступних висновків. Трансформація партійної системи Польщі відбувалася за циклом: модернізація – інституалізація партій - повернення до влади лівих партій – повернення до влади правих партій. Симпатії виборців до лівих партій пояснюються тими соціальними гарантіями, які вони обіцяють електорату. Після інституалізації для польської партійної системи характерне тяжіння до двопартійності, принаймні функціонування достатньо великих, масових партій, а також активна партійна конкуренція політичних партій за владу. Сам процес розбудови партійної системи в посткомуністичній Польщі представляє собою «перетягування канату» між комуністичними та ліберально-демократичними силами. Дуалістичний принцип поділу партій, який ґрунтується на поділі на «лівих» і «правих», є однією з причин того, що

найактивнішими політичними гравцями в Польщі є дві домінуючі партії: «Громадянська платформа» та «Право і справедливість».

На разі польська партійна система перебуває в циклі симпатій до правих сил. Перемога політичної партії «Право і справедливість» на виборах 2015 і 2019 рр. та формування уряду більшості, без коаліцій з іншими політичними силами, призвело до руйнування відносної політичної рівноваги, яку забезпечували коаліційні угоди між політичними партіями.

Сучасні польські дослідники вважають що часті зміни законодавства, щодо функціонування виборчої системи також є фактором впливу на польську партійну систему. Так, наприклад, мова йде про втручання Верховного суду Польщі у виборчий процес та зміни, які мають місце у строк за півроку до виборів (Желіховський та Панченко, 2020) було прийнято правки до виборчого кодексу щодо заочного (поштового) голосування, що надало перевагу чинній владі, послабивши позиції опозиції.

За оцінками польських політологів часта зміна законодавства про вибори вже стала звичайним явищем для політичної системи Польщі, що створює додаткові труднощі для нових партій, тому що здебільшого правки до законодавства зміцнюють позиції чинної політичної еліти і дозволяють їй закріпитися при владі. Використання маніпулятивних технологій, як у внутрішньопартійних відносинах, так і в електоральних компаніях та громадській роботі також характерне для сучасної польської партійної системи, що спонукає до більш детального вивчення того, яким чином відбуватиметься подальша трансформація політичних партій в Польщі, а саме: чи не відбудеться наступне повернення до влади лівих політичних сил на тлі невдалих управлінських рішень, корупції та економічної постковідної кризи в Європі та світі.

Бібліографічний список

- Бакалець, К., 2011. Трансформація партійної системи республіки Польща на сучасному етапі. *Дух і Літера*, 23, с.152-174.
- Желіховський, С. та Панченко, Ю., 2020. Вибори проти правил: чому Польща ще не скоро отримає новообраного президента. *Європейська правда*, [онлайн] 7 травня. Доступно: <www.eurointegration.com.ua/articles/2020/05/7/7109650> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Кабанцева, І., 2018. Неформальний конструктивний інститут громадянського суспільства vs неформальний деструктивний інститут корупції: польський досвід міжінституційного протистояння. *Політичне життя*, 2, с.36-43. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.6>
- Шелемба, М., 2019. Процес націоналізації партійних систем України та Польщі (за результатами парламентських виборів 2019 р.). *Геополітика України: історія і сучасність*, 2(23), с.71-81. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.2\(23\).71-81](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.2(23).71-81)
- Głos Koszaliński, 2019. Wyniki wyborów parlamentarnych 2019. Wyniki wyborów do sejmu i senatu! Kto wygrał wybory 2019? Oficjalne wyniki. *Głos Koszaliński*, [online] 30 października. Available at: <<https://gk24.pl/wyniki-wyborow-parlamentarnych-2019-wyniki-wyborow-do-sejmu-i-senatu-kto-wygral-wybory-2019-29102019-oficjalne-wyniki/ar/c1-1449881>> [Accessed 12 February 2021].
- Jaskiernia, J., 2017. The Development of the Polish Party System: A Perspective of the Parliamentary Elections Results. *Polish Political Science Yearbook*, 46(2), pp.227–246. <http://dx.doi.org/10.15804/ppsy2017214>

- Kulesza, C. and Rae, G., 2017. The Law and Justice Party and Poland's Turn to the Right. *Transform! european network*, [online] January. Available at: <https://www.transform-network.net/fileadmin/user_upload/raekulesza_paper_final_19_01_2017.pdf> [Accessed 12 February 2021].
- Lupion, M., 2017. National Memory and Divisive Narrative Building in Poland's 2010 Presidential Election. *Polish Political Science Review*, 5(1), pp.5-21. <https://doi.org/10.1515/ppsr-2015-0039>
- Marcinkiewicz, K. and Stegmaier, M., 2016. The parliamentary election in Poland, October 2015. *Electoral Studies*, 41, pp.221-224. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.01.004>
- Millard, F., 2007. The 2005 parliamentary and presidential elections in Poland. *Electoral Studies*, 26(1), pp.210-215. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2006.03.001>
- Taggart, P. and Szczerbiak, A., 2002. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *SEI Working Papers*, [online] 51. Available at: <<http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/29357>> [Accessed 12 February 2021].
- Tworzecki, H., 2019. Poland: A Case of Top-Down Polarization. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 681(1), pp.97-119. <https://doi.org/10.1177/0002716218809322>

References

- Bakalets, K., 2011. Transformatsiia partiinoi systemy respubliky Polshcha na suchasnomu etapi [Transformation of the party system of the Republic of Poland at the present stage]. *Dukh i Litera*, 23, pp.152-174. (in Ukrainian).
- Głos Koszaliński, 2019. The results of the parliamentary elections 2019. The results of the elections to the Sejm and Senate! Who won the 2019 elections? Official results. *Głos Koszaliński*, [online] October 30. Available at: <<https://gk24.pl/wyniki-wyborow-parlamentarnych-2019-wyniki-wyborow-do-sejmu-i-senatu-kto-wygral-wybory-2019-29102019-oficjalne-wyniki/ar/c1-1449881>> [Accessed 12 February 2021]. (in Polish).
- Jaskiernia, J., 2017. The Development of the Polish Party System: A Perspective of the Parliamentary Elections Results. *Polish Political Science Yearbook*, 46(2), pp.227-246. <http://dx.doi.org/10.15804/ppsy2017214>
- Kabantseva, I., 2018. Neformalniyi konstruktivnyi instytut hromadianskoho suspilstva vs neformalniyi destruktivnyi instytut koruptsii: polskyi dosvid mizhinstytutsiinoho protystoiannia [Constructive informal institution of civil society vs. destructive informal institution of corruption: the Polish experience of inter-institutional confrontation]. *Political life*, 2, pp.36-43. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.6> (in Ukrainian).
- Kulesza, C. and Rae, G., 2017. The Law and Justice Party and Poland's Turn to the Right. *Transform! european network*, [online] January. Available at: <https://www.transform-network.net/fileadmin/user_upload/raekulesza_paper_final_19_01_2017.pdf> [Accessed 12 February 2021].
- Lupion, M., 2017. National Memory and Divisive Narrative Building in Poland's 2010 Presidential Election. *Polish Political Science Review*, 5(1), pp.5-21. <https://doi.org/10.1515/ppsr-2015-0039>
- Marcinkiewicz, K. and Stegmaier, M., 2016. The parliamentary election in Poland, October 2015. *Electoral Studies*, 41, pp.221-224. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.01.004>
- Millard, F., 2007. The 2005 parliamentary and presidential elections in Poland. *Electoral Studies*, 26(1), pp.210-215. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2006.03.001>

- Shelemba, M., 2019. Protses natsionalizatsii partiinykh system Ukrainy ta Polshchi (za rezultatamy parlamentskykh vyboriv 2019 r.) [The nationalization process of the party systems of Ukraine and Poland (by the parliamentary elections 2019)]. *Geopolitics of Ukraine: history and modern times*, 2(23), pp.71-81. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.2\(23\).71-81](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.2(23).71-81) (in Ukrainian).
- Taggart, P. and Szczerbiak, A., 2002. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *SEI Working Papers*, [online] 51. Available at: <<http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/29357>> [Accessed 12 February 2021].
- Tworzecki, H., 2019. Poland: A Case of Top-Down Polarization. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 681(1), pp.97-119. <https://doi.org/10.1177/0002716218809322>
- Zhelikhovskiy, S. and Panchenko, Yu., 2020. Vybery proty pravyl: chomu Polshcha shche neskoro otrymaie novoobranoho prezydenta [Elections against the rules: why Poland will not get a newly elected president soon]. *Yevropeiska Pravda*, [online] May 7. Available at: <www.eurointegration.com.ua/articles/2020/05/7/7109650> [Accessed 12 February 2021]. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 26.01.2021 р.

Y. Boiarskaia

POLISH PARTY SYSTEM IN THE PERIOD OF POST-SOLIDARITY MODERNIZATION

The current socio-political situation in the European region and in the world is characterized by profound and qualitative changes. The party system of the Republic of Poland is also undergoing significant transformations, objectively related, first, to the logic of the political party system in the country with the beginning of democratization in 1989-1990 and the functioning of political parties, on the other - to European features of political and party systems.

For Ukraine, the experience of transformations and peculiarities of the development of the Polish party system is relevant and useful due to the similarity of political, economic, and socio-cultural situation at the beginning of the development of party systems and opportunities to adapt the Polish experience to Ukrainian realities.

The object of research is Polish political parties, and the subject of research is the peculiarities of the transformation of the Polish party system. The chronological boundaries of the study cover the period from 1989-1990, when the country began the process of modernization of the party system, to 2019, when the last parliamentary elections took place in the country.

The analysis of current publications related to political transformations in Europe and the problems of the Polish political party system shows an active academic discussion about the functioning of the Polish political party system and the factors influencing its functioning.

As a result of our research, we have made a number of important conclusions. The transformation of the Polish party system took place in a cycle of modernization - the institutionalization of parties - return to power of the left parties - return to power of the right parties. Voters' sympathies for left-wing parties are explained by the social guarantees they promise to the electorate. The consequence of the institutionalization of the Polish party system is a tendency towards bipartisanship, at least the functioning of large, mass parties, as well as active party competition of political parties for power. The process of building a party system in post-communist Poland was a competition between communist and liberal-democratic forces. The dualistic principle of party division, which is based on the division into "left" and "right", was one

of the reasons why the two most dominant political parties in Poland today are the «Civic Platform» and «Law and Justice».

It has been established that today's Polish party system is in a cycle of sympathy for the right-wing forces. The victory of the political party "Law and Justice" in the 2015 and 2019 elections and the formation of a majority government, without coalitions with other political forces, led to the destruction of the relative political balance provided by coalition agreements between political parties.

Also in the functioning of political parties was found widespread use of manipulative technologies: in intra-party relations, during election campaigns and community service.

Keywords: Poland, political parties, party system, transformation, mass party, institutionalization, right parties, left parties.

УДК 327(478)

М. В. Булик

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано основні нормативні документи, відповідно до яких формується зовнішня політика Республіки Молдова. Розглянуто основні фактори, що впливають на вироблення зовнішньополітичного курсу країни, визначено основні загрози й виклики її суверенітету та територіальній цілісності. Досліджено зміни у декларованих пріоритетах зовнішньої політики Молдови, основну увагу при цьому було зосереджено на двох протилежних її векторах: європейському та євразійському.

Ключові слова: Республіка Молдова, зовнішня політика, національна безпека, європейська інтеграція, придністровський конфлікт.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-130-139

Отримання незалежності Республікою Молдова стало однією зі складових ланок тектонічних процесів, що відбувалися у Східній Європі наприкінці ХХ ст. Ставши незалежною у 1991 р., країна успадкувала ті ж самі проблеми, що є характерними для більшості країн пострадянського простору, зокрема: сепаратизм окремих територій, роздвоєність суспільства, частина якого прагне до європейського майбутнього, а інша – ностальгіє за радянським минулим, незбалансованість економіки, політична незрілість та корупційність еліт; правовий нігілізм тощо. Все це обумовило подальші політичні та соціально-економічні процеси, що поставили Молдову у надзвичайно складне становище, вийти з якого вдалося лише на початку ХХІ ст. Додатковим фактором, що впливав на внутрішню та зовнішню політику країни, був придністровський конфлікт, активним учасником якого була Російська Федерація – основний бенефіціар вигоди, отриманої від політичної нестабільності у Південно-Східній Європі. На жаль, й на сьогодні проблема Придністров'я залишається невирішеною, впливаючи на подальший розвиток Молдови.

За час незалежності у політичному середовищі країни сформувалися два табори, учасники яких попри зміну партійних брендів продовжують декларувати своєю метою дві

взаємозаперечні цілі – входження до Європейського Союзу та глибоку інтеграцію у рамках пострадянського простору з орієнтацією на Росію. Обидва табори почергово приходили до влади у Молдові, вносячи свої корективи у формування її зовнішньополітичного курсу. Цей дуалізм й досі залишається однією з характерних рис політичного середовища Молдови. Повною мірою він відбився на основоположних документах, покликаних сформувати зовнішню політику республіки. За час незалежності було ухвалено кілька редакцій цих документів, які свідчили про еволюцію зовнішньополітичного бачення керівництва країни під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Саме з цієї точки зору представляється важливим та актуальним дослідити нормативно-правове забезпечення зовнішньої політики Республіки Молдова, проаналізувати виклики, загрози та шляхи розв'язання проблем, що наразі стоять перед країною. Водночас додаткову вагу це питання має для України, виходячи зі статусу країни-сусіда, спільних проблем, пов'язаних з втручанням інших держав в її внутрішні справи, військовою агресією тощо. До того ж, обидві країни обрали європейську інтеграцію як першочергову мету зовнішньої політики й спільно беруть участь у відповідних проектах ЄС, зокрема, програмі «Східного партнерства» та угодах про асоційоване членство з цим об'єднанням. Саме тому, досвід вироблення основних документів у сфері національної безпеки та зовнішньої політики може бути цікавим та актуальним для нашої держави.

Аналізуючи дослідження, присвячені проблемам реалізації зовнішньої політики Республіки Молдова на сучасному етапі, слід зазначити, що переважну більшість науковців цікавили все ж таки практичні аспекти даного питання, зокрема, геополітичний вибір Молдови між європейською та євразійською інтеграціями. Серед них можна відзначити праці М. Арджинт, (Арджинт, 2003), М. Бенчекі, (Bencheci, 2017); А. Гудима (Гудым, 2002), К. Калуса (Calus, 2020), Г. Келдаре, С. Чеботарі (Cebotari and Căldare, 2018), С. Назарію (Назария, 2003), В. Осталета (Осталет, 2014), К. Морарі, тощо. Серед українських вчених даних питань займалися А. Баканова (Баканова, 2015), М. Дорошко, Н. Шпакова (Дорошко та Шпакова, 2011), Г. Мельничук (Мельничук, 2018). Водночас досліджувана нами проблема отримала набагато менше висвітлення. Так, слід зазначити роботу Г. Келдаре та С. Чеботарі «Зовнішня політика Республіка Молдова», видану у 2018 р. Базуючись на положеннях Конституції та відповідних нормативних документах, автори розглянули конституційні засади зовнішньої політики країни, роль та повноваження вищих органів влади, зокрема, МЗС у даному процесі тощо (Cebotari and Căldare, 2018, pp.53-72).

Розглянувши попередні дослідження, ми бачимо своєю метою розглянути еволюцію декларованих пріоритетів зовнішньої політики Республіки Молдова за час незалежності, а також визначити основні фактори, що впливають на їхнє формування.

Основоположні моменти, пов'язані з реалізацією зовнішньої політики Молдови відбиті у Конституції країни (Constituția Republicii Moldova, 2016). Так, зокрема, у статті 66 зазначається, що основні напрями зовнішньої політики країни затверджуються парламентом, на який також покладено обов'язок ратифікувати, денонсувати, тимчасово зупиняти та скасовувати дію міжнародних договорів, укладених РМ. Стаття 86 регламентує права президента республіки у сфері зовнішньої політики, зокрема до них входить ведення переговорів, укладення міжнародних договорів, акредитація та відкликання за поданням уряду дипломатичних представників тощо. Безпосередню реалізацію зовнішньої політики покладено на уряд (ст. 96), який несе відповідальність за неї перед національним парламентом.

8 лютого 1995 р. парламентом РМ було ухвалено постанову № 368-ХІІІ про затвердження Концепції зовнішньої політики Республіки Молдова (Постановление № 368 от 08-02-1995 об утверждении Концепции внешней политики Республики Молдова, 1995). Саме цей документ попри тривалий час, що пройшов після його ухвалення, залишається основним щодо визначення пріоритетів, принципів та напрямів реалізації зовнішньої політики Молдови. Так, зокрема, її пріоритетами визначалися: укріплення незалежності й суверенітету країни, забезпечення територіальної цілісності, ствердження країни як фактора стабільності на регіональному рівні, сприяння проведенню соціально-економічних реформ, необхідних для переходу до ринково економіки та підвищення добробуту населення, становлення правової держави, яка б гарантувала права та свободи громадян, зокрема, тих що належать до національних меншин.

Свою чергою, розглядаючи принципи зовнішньої політики, автори концепції окрім традиційних норм, зробили наголос на закріпленні принципу постійного нейтралітету республіки, що було обумовлено наслідками придністровського конфлікту, складного внутрішньополітичного становища країни, обмеженістю її військового потенціалу та прагненням до збереження багатовекторності у зовнішній політиці. Цей принцип, закладений ще у 1995 р., зберігається й на сьогодні, залишаючись предметом критики тієї частини молдовського суспільства, що бачить загрозу у знаходженні російських військ у регіоні Придністров'я та прагне до більш тісної співпраці з НАТО. Водночас аналіз більш пізніх документів, пов'язаних зі сферою національної безпеки та оборони дозволяє говорити про певне експертне та політичне розуміння необхідності такого співробітництва (Hotărîre Nr. 134 din 19.07.2018 pentru aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018 – 2022, 2018).

Традиційним для 1990-х рр. залишався перелік основних напрямів зовнішньої політики РМ, який став свого роду компромісом між радянським минулим та європейським майбутнім країни. Так, зокрема, підкреслювалася необхідність збереженні тісних відносин з країнами СНД, насамперед, Росією, Україною та Білоруссю. Водночас зауважувалося на необхідності розвитку співробітництва з державами Європи та Північної Америки. При цьому окреме місце було надано Румунії, що пояснювалося факторами сусідства, історичного та культурного характеру і водночас прагненням подолати односторонню економічну залежність РМ та входженням до європейської спільноти. Також декларувалося прагнення до розвитку партнерства з державами G-7. Далі згідно з принципом пріоритетності зазначалися держави Центральної та Східної Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, виділяючи з них ті, що мали потужний політичний або економічний потенціал.

У межах багатосторонніх міжнародних відносин РМ розглядала себе як активний учасник ООН та інших світових організацій, прагнучи брати активну участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності. На регіональному рівні пріоритетну увагу планувалося надавати участі у діяльності ОБСЄ, Ради Європи, співробітництву з ЄС, НАТО, ЗЕС, СНД тощо.

Загальний декларативний характер концепції, зміни у внутрішньополітичному житті Молдови, трансформація системи міжнародних відносин змушували політиків та експертів до перегляду цього документа. Неодноразово створювалися комісії з розробки нової концепції, які мали конкретизувати цілі та завдання зовнішньої політики, зробити їх більш відповідними тенденціям сьогодення. Однак жоден з проектів не було ухвалено як офіційний документ. Однією з причин цього є глибокий розкол у молдовському суспільстві

і, зокрема, політикумі щодо шляхів подальшого розвитку Молдови та її зовнішньополітичної орієнтації. Водночас базові положення нової концепції загалом не викликають суперечок: відновлення територіальної цілісності країни й надання міжнародних гарантій щодо її збереження, сприяння підвищенню матеріального добробуту суспільства, участь у розв'язанні актуальних проблем сучасності, збереження тісних відносин з сусідами. Разом із тим, дискусії розгортаються навколо збереження нейтрального статусу країни та вибору між євроатлантичною інтеграцією чи тісними відносинами з РФ.

Основним документом щодо визначення цілей, завдань та принципів реалізації зовнішньої політики країни на сучасному етапі є «Концепція національної безпеки Республіки Молдова», ухвалена Парламентом країни 22 травня 2008 р. (Концепция национальной безопасности Республики Молдова, 2008). Попри активні внутрішньополітичні процеси, пов'язані з боротьбою за вибір геополітичного майбутнього Молдови, цей документ залишається актуальним й 12 років потому. Його основні принципи та цілі чітко визначають постійний нейтральний статус країни, який фіксується як фундамент забезпечення національної безпеки Молдови. При цьому передбачається заборона на розміщення іноземних військ та озброєнь на її території. Крім того, до основоположних принципів відносяться наступні: відновлення територіальної цілісності держави, усунення іноземної військової присутності, підтримку високої динаміки євроінтеграційних процесів, зокрема, у площині проведення політичних, економічних та інституціональних реформ, які б дозволили Молдові відповідати критеріям вступу до ЄС.

Водночас актуалізуючи загрози національній безпеці Молдови, документ чітко прописує серед них придністровський конфлікт, ризики виникнення міжетнічних конфліктів, загрозу міжнародного тероризму тощо. Крім того, саме міжнародне співробітництво розглядається як провідний інструмент забезпечення національної безпеки Молдови. Вочевидь, розуміючи незначний військовий потенціал країни, наявність неконтрольованої території Придністров'я та знаходження на його території іноземного військового контингенту, парламентарі покладаються на формування стабільної, прогнозованої системи міжнародних відносин, в якій Республіка Молдова могла б почувати себе у безпеці. Важливим елементом реалізації стратегії національної безпеки Молдови при цьому вважається економічна складова зовнішньої політики Молдови, що передбачає диверсифікацію експортних потоків, забезпечення енергетичної безпеки, впровадження норм СОТ, розширення зон вільної торгівлі тощо.

Серед напрямів реалізації міжнародного співробітництва пріоритетна увага взаємодії на багатосторонньому рівні. Так, передбачена участь у багатосторонніх ініціативах, що реалізуються у межах міжнародних організацій, зокрема: ООН, Ради Європи, ОБСЄ, СНД. Крім того, декларується курс на інтеграцію до Європейського Союзу, який має забезпечити безпеку країни, її стабільність та процвітання. Концепція констатує, що вступ до Північноатлантичного альянсу не є метою Молдови, водночас передбачаються відносини прагматичного характеру. Як елемент забезпечення регіональної безпеки Молдови розглядається членство в СНД, при цьому окремо наголошується на співробітництві у сфері надання соціальних гарантій громадянам, що перебувають за кордоном у країнах пострадянського простору. Тим самим декларується намагання захистити молдовських робітників-гастарбайтерів, що працюють в Росії, Україні, Білорусі тощо. На двосторонньому рівні пріоритетними напрямками співробітництва для Молдови концепція визначає взаємини з державами-членами ЄС, Російською Федерацією, США та країнами-сусідами.

Згодом, 15 липня 2011 р. на основі цієї концепції парламентом було затверджено «Стратегію національної безпеки Республіки Молдова» (Постановление № 153 от 15.07.2011 об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова, 2011). Аналізуючи її положення, насамперед слід значити, що курс на європейську інтеграцію зберіг свій статус основного інструмента забезпечення національних інтересів Молдови. Своєю чергою, серед основних загроз було зазначено придністровський конфлікт, іноземну військову присутність на території країни, зовнішній тиск на Молдову тощо. Серед ризиків національній безпеці перераховано, зокрема, знижену здатність забезпечення державного кордону, тероризм, вплив зовнішніх криз.

У стратегії перераховано завдання зовнішньої політики Республіки Молдова у контексті забезпечення національної безпеки. Серед них: інтеграція країни у Європейський Союз; підтримка взаємовигідних відносин та налагодження стратегічного партнерства з ЄС, Румунією, Україною, США та РФ; розвиток міжнародного співробітництва з метою запозичення у країн ЄС досвіду побудови сектора національної безпеки. Водночас зовнішня політика РМ має бути спрямована на запобігання залученню країни у конфлікти, що представляють загрозу, забезпечення дії міжнародних договорів, принципів Хартії ООН; участь у співробітництві у рамках ООН, ОБСЄ; співробітництво з НАТО, а також у рамках Спільної політики ЄС з безпеки та оборони.

Окремим з цих пунктів було приділено більш детальну увагу, при цьому не можна не побачити певні зміни у пріоритетності реалізації тих чи інших напрямів зовнішньої політики Молдови проти концепції, яка була ухвалена у 2008 р. Зокрема, курс на входження до ЄС залишився першочерговим завданням, участь у цьому об'єднанні розглядається як запорука національної безпеки Молдови. Крім того, вперше офіційно було висунуто вимогу про надання чіткої перспективи вступу до ЄС, що трактується як стратегічна мета країни.

Розглядаючи напрями міжнародного співробітництва на багатосторонньому рівні, пріоритетна увага окрім ЄС надавалася ООН, Раді Європи, ОБСЄ, НАТО, Центральноевропейській ініціативі, Процесу співробітництва у Південно-Східній Європі. Також відбулося зниження ролі СНД, де РМ відмовлялася розглядати питання військово-політичних аспектів інтеграції на пострадянському просторі, а сама співпраця акцентувалася на двосторонніх контактах, а також економічному й енергетичному секторах. Контакти з Північноатлантичним альянсом навпаки були деталізовані. Не відкидаючи принцип постійного нейтралітету, керівництво Молдови бачило у НАТО не лише гаранта безпеки в регіоні, але й джерело досвіду у процесі реформування сектору оборони. Інструментом цього мав виступати «Індивідуальний план дій партнерства Республіка Молдова – НАТО», основні завдання та напрями реалізації якого прямо перелічені у стратегії.

На двосторонньому рівні акценти було зміщено на держави-сусіди: Румунію та Україну. Вони розглядаються як стратегічні партнери у процесі європейської інтеграції, а також забезпеченні національної та регіональної безпеки. Крім того, було наголошено на необхідності тісних відносин з країнами-членами ЄС та США. Так, у молдовсько-американських відносинах особлива увага була зосереджена на політичній підтримці у врегулюванні придністровського конфлікту, проведенні демократичних реформ, модернізації сектора національної безпеки.

Традиційно наголошуючи на необхідності співробітництва з Російською Федерацією, молдовська сторона водночас заявила про необхідність дотримання принципів суверенної рівності, взаємної поваги, залучення механізмів багатостороннього формату «5+2» у процес

розв'язання придністровської проблеми. Також було зазначено про безперечне виведення російських військ з території Молдови, зокрема, Придністров'я.

Даний документ, ухвалений у 2011 р., був доповнений у 2018 р. Стратегією національної оборони на 2018 – 2022 рр. (Hotărîre Nr. 134 din 19.07.2018 pentru aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018 – 2022, 2018). Вона чітко зазначає, що національні інтереси Молдови серед іншого пов'язані з забезпеченням європейської інтеграції країни, територіальної реінтеграції, участі у забезпеченні міжнародної безпеки.

Аналізуючи ризики для РМ, автори стратегії ввели поняття гібридної війни як основної загрози національній безпеці країни. Крім того, до них, зокрема, відноситься військовий потенціал Придністровського регіону, знаходження та його території російських військ, використання пропагандистських інструментів, конфлікт на території України, міжнародна терористична діяльність тощо.

У стратегії було деталізовано положення про нейтральний статус РМ, який передбачає не лише активну участь держави у міжнародних відносинах, захист національних інтересів, укріплення оборонного потенціалу. Також було підкреслено стратегічний характер відносин з ЄС та НАТО, і водночас підкреслено деструктивний вплив Російської Федерації на Молдову через пропаганду, дезінформацію, політичну корупцію. Крім того, було зазначено про виведення російських військ та озброєнь з Придністров'я як головну мету подальшого діалогу з офіційною Москвою. Сусідні держави – Україна та Румунія зберегли свій пріоритетний статус як партнерів РМ. При цьому особливий наголос зроблено на розвитку співробітництва у сфері безпеки, євроатлантичної інтеграції та військово-промислового комплексу з цими країнами, а також їхньої ролі у процесі врегулюванні Придністровського конфлікту.

Показово, що президент Молдови І. Додон відмовився підписати цей документ, мотивуючи це його антиросійським характером, зокрема, у питанні виведення військ РФ з Придністровського регіону. Крім того, пролунали звинувачення у прагненні відмови від нейтрального статусу на користь співпраці з НАТО (Семенова, 2018). Як наслідок, стратегію було підписано головою молдовського парламенту А. Канду.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що політичне та експертне середовище Республіки Молдови протягом 90-х рр. ХХ – ХХІ ст. докладало значних зусиль до модернізації концептуальних засад зовнішньої політики країни відповідно до нових викликів, загроз та перспектив. При цьому воно пішло шляхом більшості країн пострадянського простору, зосередившись на комплексному розгляді відповідних факторів у рамках забезпечення національної безпеки Молдови. Слід також зазначити, що зовнішня політика Республіки Молдова продовжує залишатися залишницею внутрішньополітичних та соціально-економічних процесів, протистоянням двох політичних таборів, що тяжіють до європейської або євразійської інтеграції.

За час незалежності відбулася еволюція у баченні зовнішньополітичних пріоритетів країни, які на сьогодні чітко спрямовані на європейську інтеграцію, включення у подальшому до складу ЄС, активну участь у процесах регіонального політичного та економічного співробітництва. Чітко визначено пріоритети у двосторонніх відносинах – це або країни-сусіди, або провідні держави світу, що можуть допомогти Молдові у забезпеченні її безпеки та соціально-економічного розвитку.

Водночас актуальним залишається вироблення власне нової стратегії зовнішньої політики країни, яка б відповідала сучасним умовам міжнародного становища, викликам,

пов'язаним із гібридними загрозами на пострадянському просторі; враховувала б нові тенденції у відносинах РМ з ЄС, США тощо. При цьому цей документ має запропонувати нові шляхи щодо міжнародного сприяння подоланню соціально-економічних проблем країни, розв'язання придністровської проблеми тощо.

Бібліографічний список

- Арджинт, М., 2003. Концепция европейской интеграции, наконец... *Centrul de Investigatii Strategice si Reforme*. [онлайн] Доступно: <<http://www.cisr-md.org/ROM/Adept%20rus/note13.html>> [Дата звернення 13 лютого 2021].
- Баканова, А., 2015. Особливості міжнародного становища Молдови на сучасному етапі. *Актуальні проблеми політики*, 55, с.89-97.
- Гудым, А., 2002. *Республика Молдова и Европейский Союз как партнеры*. Кишинев: Центр стратегических исследований и реформ.
- Дорошко, М. та Шпакова, Н., 2011. *Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД*. Київ: Центр учбової літератури.
- Концепция национальной безопасности Республики Молдова, 2008. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [онлайн] Доступно: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=328010>> [Дата звернення 13 лютого 2021].
- Мельничук, Г., 2018. Інтеграція Республіки Молдова до ЄС: реалії і перспективи (90-ті рр. ХХ ст. – перша пол. ХХІ ст.). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 37-38, с.305-314.
- Назария, С., 2003. Многовекторность внешней политики Республики Молдова и необходимость ее научного прогнозирования. *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, XXII, с.84-109.
- Осталет, В., 2014. Внешняя политика Молдовы: 1991 – 2014 годы. *Проблемы постсоветского пространства*, 2, с.90-109. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2014-0-2-81-86>
- Постановление об утверждении Концепции внешней политики Республики Молдова №368, 1995. *Ministerul Justiției*. [онлайн] Доступно: <https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=60504&lang=ru> [Дата звернення 13 лютого 2021].
- Постановление об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова № 153, 2011. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [онлайн] Доступно: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=340510>> [Дата звернення 13 лютого 2021].
- Семенова, Ю., 2018. Молдавия определилась с угрозами своей национальной безопасности. *Deutsche Well*, [онлайн] 19 июля. Доступно: <<https://p.dw.com/p/311Q7>> [Дата звернення 13 лютого 2021].
- Bencheci, M., 2017. The Republic of Moldova's National Security in the Context of the International Security System Formation. *Relații internaționale. Plus*, 1, pp.221-232.
- Calus, C., 2020. A pseudo-multi-vector policy. Moldova under the socialists. *Centre for Eastern Studies*, 321, 6p.
- Cebotari, Sv. and Căldare, Gh., 2018. *Politica externă a Republicii Moldova*. Chișinău: CEP USM.
- Constituția Republicii Moldova, 2016. *Parlament Republicii Moldova*. [online]

Available at: <<http://www.parlament.md/CadrulLegal/Constitution/tabid/151/language/ro-RO/Default.aspx>> [Accessed 13 February 2021].

Hotărîre pentru aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018 – 2022 № 134, 2018. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [online] Available at: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=376667>> [Accessed 13 February 2021].

References

- Ardzhint, M., 2003. Kontsepsiya evropeyskoy integratsii, nakonets... [The concept of European integration is finally...]. *Centrul de Investigatii Strategice si Reforme*. [online] Available at: <<http://www.cisr-md.org/ROM/Adept%20rus/note13.html>> [Accessed 13 February 2021]. (in Russian).
- Bakanova, A., 2015. Osoblyvosti mizhnarodnoho stanovyshcha Moldovy na suchasnomu etapi [Features of the international situation in Moldova at the present stage]. *Actual Problems of Politics*, 55, pp. 89-97. (in Ukrainian).
- Benchechi, M., 2017. The Republic of Moldova's National Security in the Context of the International Security System Formation. *Relații internaționale. Plus*, 1, pp.221-232.
- Calus, C., 2020. A pseudo-multi-vector policy. Moldova under the socialists. *Centre for Eastern Studies*, 321, 6p.
- Cebotari, Sv. and Căldare, Gh., 2018. *Politica externă a Republicii Moldova*. Chișinău: CEP USM.
- Constituția Republicii Moldova, 2016. *Parlament Republicii Moldova*. [online] Available at: <<http://www.parlament.md/CadrulLegal/Constitution/tabid/151/language/ro-RO/Default.aspx>> [Accessed 13 February 2021].
- Doroshko, M. and Shpakova, N., 2011. *Heopolitychne seredovyshche ta heopolitychna oriientatsiia krain SND* [Geopolitical environment and geopolitical orientation of the CIS countries]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian).
- Gudym, A., 2002. *Respublika Moldova i Yevropeyskiy Soyuz kak partnery* [The Republic of Moldova and the European Union as partners]. Kishinev: Tsentr strategicheskikh issledovaniy i reform. (in Russian).
- Hotărîre pentru aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018 – 2022 Nr. 134 [Decision for the approval of the National Defense Strategy and the Action Plan on the implementation of the National Defense Strategy for the years 2018 - 2022 № 134], 2018. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [online] Available at: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=376667>> [Accessed 13 February 2021].
- Kontsepsiya natsionalnoy bezopasnosti Respubliki Moldova [National Security Concept of the Republic of Moldova], 2008. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [online] Available at: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=328010>> [Accessed 13 February 2021]. (in Russian).
- Melnichuk, G., 2018. Integratsiya Respubliki Moldova do ES: realii i perspektivi (90-ti rr. XX st. – persha pol. XXI st.) [Integration of Republica Moldova to the EU: real conditions and perspectives (the 1990's of the 20th – early of the 21st century)]. *Istorko-politichni problemi suchasnogo svitu*, 37-38, pp.305-314. (in Ukrainian).

- Nazariya, S., 2003. *Mnogovektornost vneshney politiki Respubliki Moldova i neobkhodimost ee nauchnogo prognozirovaniya* [Multi-vector foreign policy of the Republic of Moldova and the need for its scientific forecasting]. *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, XXII, pp.84-109. (in Russian).
- Ostalet, V., 2014. *Vneshnyaya politika Moldovy: 1991–2014 gody* [Foreign policy of Moldova: 1991–2014]. *Post-Soviet Issues*, 2, pp.90-109. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2014-0-2-81-86> (in Russian).
- Postanovlenie ob utverzhenii Kontseptsii vneshney politiki Respubliki Moldova № 368 [Decision on the approval of the Foreign Policy Concept of the Republic of Moldova No. 368], 1995. *Ministerul Justiției*. [online] Available at: <https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=60504&lang=ru> (Accessed 13 February 2021). (in Russian).
- Postanovlenie ob utverzhenii Strategii natsionalnoy bezopasnosti Respubliki Moldova № 153 [Decision on the approval of the National Security Strategy of the Republic of Moldova № 153], 2011. *Registrul de Stat. Al asterol juridice al Republicii Moldova*. [online] Available at: <<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=340510>> [Accessed 13 February 2021]. (in Russian).
- Semenova, Yu., 2018. *Moldaviya opredelilas s ugrozami svoey natsionalnoy bezopasnosti* [Moldova has decided on the threats to its national security]. *Deutsche Welle*, [online] July 19. Available at: <<https://p.dw.com/p/311Q7>> [Accessed 13 February 2021]. (in Russian).
- Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

M. Bulyk

PRIORITY DIRECTIONS OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: EVOLUTION AND PROSPECTS

The article analyzes the main normative documents, according to which the foreign policy of the Republic of Moldova is formed. The main factors influencing the development of the country's foreign policy are considered. Also the main threats and challenges to the country's sovereignty and territorial integrity have been identified. Changes in the declared priorities of Moldova's foreign policy, especially on the European and Eurasian vectors, have been studied.

Since declaring independence in 1991, the country has inherited the same problems that are common to most post-Soviet countries, namely: separatism of certain territories, bifurcation of society, some seek to a European future, and others - nostalgia for the Soviet past, economic imbalance, political immaturity and corruption of elites; legal nihilism, etc. This was reflected in the basic documents designed to shape the foreign policy of the republic.

The purpose of the study is to analyze the regulatory framework of the foreign policy of the Republic of Moldova since independence to the present time, taking into account current trends in international relations.

The Constitution, acts that should ensure the functioning system of the national security and defense, the Concept of Foreign Policy of the Republic of Moldova are the main documents governing the country's foreign policy.

Since independence, there have been changes in setting Moldova's foreign policy priorities. They concerned issues of ensuring the national security of the country, identified threats and challenges facing it. The need for European integration and active participation in the processes of regional political and economic cooperation was recognized.

At the same time, the development of a new foreign policy strategy remains relevant, that would meet the current conditions of the international situation, the challenges associated with hybrid threats in the post-Soviet space; would take into account new trends in the relations of the Republic of Moldova with the EU, the USA, etc. At the same time, this document should offer new ways of international assistance in overcoming the country's socio-economic problems, solving the Transnistrian conflict, and so on.

Key words: Republic of Moldova, foreign policy, national security, European integration, Transnistrian conflict.

УДК 327.700Н:341.215.4-054.73

О. Л. Гільченко
В. В. Хвесік

ДІЯЛЬНІСТЬ УВКБ ООН ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

В статті розглядається діяльність Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні на сучасному етапі. Проаналізовано правовий механізм отримання статусу біженця, процедура реадмісії та репатріації в Україні. Розглянуто основні перешкоди у діяльності УВКБ ООН, такі як брак державного фінансування та недосконалість нормативно-правової бази. Визначено пункти тимчасового розміщення для біженців. Проаналізована діяльність УВКБ ООН в умовах пандемії COVID-19.

Ключові слова: міграційна політика, міжнародний захист, громадянство, безгромадянство, біженець, особа без громадянства, апатрид, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, реадмісія, репатріація.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-139-150

Через посилення соціального тиску та збройних конфліктів у всьому світі процес міжнародної міграції стає більш інтенсивним, що також створює обмеження в процесах його регулювання. Поганий контроль на кордонах, нелегальна міграція, відсутність інтеграції мігрантів у приймаючій громаді чи країні призводить до високого рівня злочинності та конфліктів (навіть збройних). Більше того, нестабільні міграційні процеси зумовлюють економічне та демографічне зменшення.

Такі інтенсивні міграційні рухи породжують проблему захисту прав біженців, осіб без громадянства та вимушених переселенців і це питання стає ще більш актуальним і сьогодні, створюючи нові виклики для сучасного суспільства. В юридичному полі, якщо у людини немає документів, то вона стає невидимою, тобто немає доступу до своїх фундаментальних прав, зокрема право на працевлаштування, медичне обслуговування, соціальні послуги, освіту, власність, реєстрацію шлюбу та реєстрацію народження своїх дітей.

Над подоланням цієї проблеми безгромадянства працює Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). УВКБ ООН - це глобальна організація, яка займається порятунком життя, захистом прав та побудовою кращого майбутнього для біженців, вимушено переміщених громадян та осіб без громадянства.

Станом на 2019 рік майже 71 мільйон осіб в усьому світі вимушені мігрувати всередині своєї країни чи до іншої через збройні конфлікти, природні катаклізми, зубожіння, голод та переслідування за ознаками статі, раси, віросповідання та інших загроз. 26 мільйонів – це біженці, ще 41 мільйон - вимушені внутрішні переселенці, майже 4 млн. осіб – шукачі притулку (Edwards, 2019).

На жаль, ця статистика безпосередньо стосується і нашої країни. Загарбання Криму РФ, війна на Сході України та тимчасова окупація окремих районів Донецької та Луганської областей викликали масштабні та безпрецедентні міграції населення: майже два мільйони українців були вимушені залишити свої домівки та мігрувати всередині своєї країни та шукати притулок в інших. Наша країна посідає дев'яте місце в світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб (Асеев и Захаров, 2020).

Отже, актуальність діяльності Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців в світі та Україні є гостроактуальною й становить дослідницький інтерес з науково-практичної точки зору.

Мета статті полягає у визначенні ефективності діяльності УВКБ ООН в Україні із захисту прав біженців відповідно до мандату організації.

Захист прав людини в контексті міжнародного права та міжнародно-правового співробітництва розглядається багатьма вченими. Крім того, важливі аспекти дослідження не відображається у вітчизняній та зарубіжній літературі, а саме роль УВКБ ООН із захисту прав біженців, шукачів притулку та апатридів, із реалізації стратегії скорочення безгромадянства. Вагомий внесок в аналіз правових документів, міжнародних угод, конвенцій, висвітлення конкретних правових практик зробили вітчизняні науковці А. Свящук, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Мицик, І. Ковалишин, О. Котляр тощо. Питання захисту біженців та правове регулювання з огляду на національну нормативно-правову базу досліджують: В. Босий, Л. Біла-Тіунова, С. Бритченко, Ю. Гаврушко, О. Малиновська, К. Нестеренко та ін. Загальнотеоретичні (економічним, політичним, соціальним) аспекти забезпечення прав біженців, шукачів притулку, осіб без громадянства, внутрішніх вимушених переселенців розглянуті в роботах як вітчизняних науковців, так і зарубіжних науковців, до числа яких входять: Б. Петранов, Л. Павлова, А. Селиванов, Т. Фандикова, В. Денисов, В. Тетличка, М. Антонович, П. Рабінович, А. Мовчан, С. Исакович, Г. Витковська, Д. Хетеуей, Л. Холборн.

Разом з тим, проблема не втрачає своєї актуальності, знаходиться у постійній динаміці, що є стимулом для її подальшого вивчення.

На початку 1949 року за рішенням Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй Міжнародну організацію зі справ біженців (IRO – International Refugee Organization) було ліквідовано та з 1 січня 1951 року замість неї було створено УВКБ ООН. З того часу представництва УВКБ ООН було відкрито в 134 країнах світу, в тому числі в Україні у 1994 році (Кабінет Міністрів України та Організація Об'єднаних Націй, 1996).

Загалом, діяльність УВКБ ООН в Україні бере свій початок із підписання Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців і 1995 році та базується на спільному прагненні розвивати взаємне співробітництво, спрямоване на розв'язання проблем біженців, а також інших категорій осіб у межах УВКБ ООН (Кабінет Міністрів України та Організація Об'єднаних Націй, 1996).

Станом на 2020 р. основними напрямками діяльності Агентства ООН у справах біженців були:

- Сприяння становленню ефективної системи притулку та законодавства

- відповідно до міжнародних стандартів;
- Забезпечення захисту для всіх підмандатних осіб, в тому числі, підтримка економічної самостійності, місцевої інтеграції та сприяння добровільній репатріації;
 - Створення гуманітарного простору для внутрішньо переміщених осіб і прохачів притулку в ситуації змішаних міграційних потоків
 - Викорінення та запобігання безгромадянства;
 - Надання допомоги найбільш вразливим біженцям, шукачам притулку та внутрішньо переміщеним особам;
 - Організація тренінгів для державних посадових осіб і представників громадських організацій, діяльність яких пов'язана із захистом біженців і внутрішньо переміщених осіб;
 - Адвокація, спрямована на посилення захисту біженців, боротьбу з расизмом і ксенофобією (Регіональне Бюро Європи УВКБ ООН та Представництво УВКБ ООН в Україні, 2018).

До 2014 р. головними отримувачами допомоги в Україні були біженці та особи без громадянства, тож вся діяльність була сконцентрована саме на них, але збройний конфлікт на Сході України додав свої корективи і під мандат підпали постраждалі від конфлікту особи та вимушені переселенці. Станом на 2020 р. кількість отримувачів допомоги не зменшилась виходячи із нагальних потреб, а самі потреби залишаються незмінними та складає не менше 2 млн. осіб за планом оперативної діяльності УВКБ ООН, в той час коли за оцінками Управління з координації гуманітарних питань (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs) щонайменше 3,4 млн. осіб потребують допомоги як на підконтрольній, так і на території ОРДЛО (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2020).

Як показує практика, Україна являється державною призначенням, а у більшості випадків транзитною державою для шукачів міжнародного захисту, тому за чинним законодавством існує правовий механізм отримання статусу біженця. Переважна більшість біженців в Україні перетинають державний кордон як студенти або туристи, а вже потім звертаються до ДМС із заявою про надання притулку. Більшість правозахисників стверджують, що прикордонники відмовляються приймати заяви на притулок і одразу депортують цих осіб в обхід ідентифікації та прийняття подальшого обґрунтованого рішення (Fritz, 2020).

Згідно Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» наданням статусу біженця, реєстрацією та їх захистом займається Державна міграційна служба. В свою чергу за статтею 1 цього ж закону біженцем може бути визнана особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (Закон України..., 2011).

Таким чином, щоб отримати статус біженця особу або його/її юридичному представнику необхідно звернутись до найближчого за місцем тимчасового перебування

управління ДМС та подати заяву про визнання його/її біженцем протягом 5 робочих днів з моменту перетину державного кордону. Заява містить персональні дані особи та причини виїзду зі своєї країни походження (страх за своє життя, життя рідних, дискримінація за ознакою статі, віросповідання та інше), підтверджуючі факти підстави для звернення з метою отримання захисту. Найбільшою проблемою для біженців є те, що вони у переважній більшості не володіють українською мовою, тому в таких випадках особи мають право на перекладача.

Також, згідно чинного законодавства України існує процедура розгляду кожного позову, яка може тривати кілька років, в той самий час позивачі знаходяться в підвищеному стані та не можуть офіційно працевлаштуватись, отримати доступ до адміністративних та соціальних послуг, інтегруватись у приймаючій громаді. Тобто, такі дії є неправомірними і з боку шукачів притулку (у разі перевищення терміну присутності на території України та нерегулярного перетину кордону), і з боку прикордонної служби. На думку ДМС більшість осіб, які шукають притулку на території України є економічними мігрантами, які прямують до Німеччини та ЄС, а реальна кількість осіб, яким необхідно надавати додатковий захист дуже мала (Fritz, 2020). Аргументація спірна, адже якщо особа прямує до Німеччини як біженець, то легше придбати квиток саме до країни призначення, особливо, якщо тенденція надання притулку в Німеччині сприятлива для шукачів міжнародного захисту (Успенская и Вендик, 2020).

Згідно статистичних даних ДМС станом на 1 жовтня 2020 р. на обліку територіальних підрозділів Міграційної служби в Україні знаходиться 1276 біженців, з них 966 чоловіків та 310 жінок, та 859 іноземців та осіб без громадянства, які потребують додаткового захисту, з них 665 чоловіків та 194 жінок (Державна міграційна служба України, 2020b). Переважна кількість біженців та шукачів додаткового захисту являються громадянами понад 60 країн, таких як: Афганістан, Нігерія, Росія, Сирія, Камерун, Таджикистан, Сомалі, Демократична Республіка Конго, Гана, Бангладеш, Узбекистан, Ємен, Гвінея, Єгипет, Кот-д'Івуар та інші. Доречним буде зазначити, що 17 громадян Росії визнали біженцями, а ще 20 росіян особами, що потребують додаткового захисту (Державна міграційна служба України, 2020a).

Статистичні дані також показують різницю показників прийнятих рішень у наданні захисту, так лише 38 осіб отримали позитивне рішення, в той час як 204 особам було відмовлено. За підрахунками УВКБ ООН, на кожні 100 біженців понад 6000 осіб чекають рішення, що є амбівалентним офіційним даним ДМС (УВКБ ООН в Україні, 2019).

Процедура реадмісії в Україні регулюється законодавчими актами держави та двосторонніми угодами. Станом на 2020 рік Україна уклала Угоди про реадмісію з ЄС, Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Молдовою, Туреччиною, Данією, Росією, В'єтнамом, Грузією, Узбекистаном, Швейцарією, Норвегією та іншими державами (Поздняк, 2013). Варто зазначити, що далеко не всі підписані угоди реалізуються ефективно та своєчасно, наприклад найактуальніша Угода між Україною та Республікою Білорусь про реадмісію була ратифікована Верховною Радою 3 червня 2020 року (Закон України..., 2020), в той час як підписано ще в 2018 році. В свою чергу, втілення угод має спрощувати роботу з протидії нелегальної міграції, адже регламентуються правові засади для повернення громадян до країн їх походження.

Згідно показників діяльності ДМС за перше півріччя 2020 року більшість запитів стосуються реадмісії громадян України (Державна міграційна служба України, 2020b).

Репатріація в українських реаліях унікальне явище і декілька осіб користуються нею на рік. Станом на жовтень 2020 року згідно статистичних даних ДМС за 9 місяці було

прийнято 3 позитивних рішення на добровільне повернення, на протигагу 2014 особам, яких було примусово повернено до країни походження та 124 осіб примусово видворено (Державна міграційна служба України, 2020b). Незважаючи на те, що діючий національний план з інтеграції біженців на період з 2012 по 2020 рр. (Кабінет Міністрів України, 2012), ще в процесі реалізації, відсоток надання статусу шукачам притулку залишається низьким та мотивація до інтеграції практично відсутня. Мовні курси стали «розкішшю» для осіб, які отримали міжнародний захист, так само як і офіційне працевлаштування. Головним чином, план інтеграції не отримав підтримки на всеукраїнському рівні, а фінансування постійно скорочується через складність економічної ситуації в країні особливо з початку збройного конфлікту на Сході України.

Чинні закони України із надання притулку діють, але дотримання них ускладняється браком державного фінансування та прогалинами в нормативно-правовій базі. Недостатність фінансування відображається на низькому рівні надання послуг, в тому числі наймі перекладачів, а високий рівень плинності кадрів через фахівців стає перешкодою якісного обслуговування. Також процес діджиталізації відбувається повільніше через низький рівень компетентності персоналу. З метою підвищення якості надання послуг протягом останніх років УВКБ ООН організувало низку курсів та тренінгів з підвищення інституційної спроможності. Тим не менше, за статистичними даними «у 2016 році рівень визнання шукачів притулку біженцями відповідними органами в Україні був дуже низьким, всього 14%, незважаючи на те, що у 2016 році кількість осіб з трьох постраждалих від конфлікту країн – Афганістану, Сирії та Іраку – склала 41% від загальної кількості шукачів притулку» (Державна міграційна служба України, 2020a).

В українській системі ДМС налічується та функціонує три пункти тимчасового розміщення для біженців (ПТРБ): у м. Мукачеве (Закарпаття), м. Яготин (Київська область) та м. Одесі, де біженці залишаються на кілька місяців, а деякі затримуються на кілька років. Головним чином довший термін перебування у ПТРБ зумовлений складністю інтеграції в нову соціальну та культурну спільноту, пошуку роботи, а також інших причин, з якими також стикаються громадяни України, але у випадку біженців вирішення цих питань займає більше часу. А також, два пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні (ПТПІ). За експертною оцінкою УВКБ ООН та МОМ така кількість ПТРБ та ПТПІ недостатня (UNHCR, 2019).

Ситуації погіршилась у 2020 р. з огляду на пандемію SARS-CoV-2 та обмежувальні карантинні заходи, які призвели до закриття кордонів більшості країн. У зв'язку з цим 19 березня 2020 Верховний Комісар ООН у справах біженців Філіппо Гранді звернувся до міжнародної спільноти та наголосив на важливості державам керувати своїми кордонами в умовах цієї неймовірної кризи, якщо вони вважають за потрібне, але ці заходи не повинні спричинити закриття шляхів до притулку або змушення людей повертатися в умови небезпеки (Grandi, 2020).

В Україні 28 серпня 2020 за рішенням Верховної Ради України було закрито державний кордон до 28 вересня 2020 року. З огляду на ситуацію в Білорусі почались перші звернення про надання притулку та отримання статусу біженця. Згідно ще комплементарного рішення Верховної Ради умови надання захисту будуть пом'якшення для біженців із Республіки Білорусь.

Як показує практика та більшість звітів від урядових та міжнародних організацій, основними труднощами як для біженців, шукачів притулку, осіб без громадянства, так і громадян України та ВПО є пошкоджений доступ до державних сервісів та інформації, так

іноземці не можуть перетнути державний кордон України без наявного валідного полісу страхування, а біженці та особи потребують додаткового захисту не можуть безкоштовно скористатись державними медичними сервісами через відсутність цивільних документів. В рамках інституційної підтримки державних органів, УВКБ ООН поділилась досвідом та практик заходів спрямованих на забезпечення захисту біженців та шукачів притулку в часи пандемії COVID-19, які було реалізовано країнами-членами ЄС. Ці рекомендації охоплюють інформацію щодо доступу до території, процедури надання притулку та спілкування з громадами біженців. Варто відзначити, що Україна також вживає певні заходи із захисту підмандатних УВКБ ООН осіб. Так за ініціативи ДМС було прийнято Постанову Кабінету Міністрів від 09 жовтня 2020 р. № 933 «Про внесення змін до Порядку оформлення, видачі, обміну, скасування, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсною та знищення посвідки на тимчасове проживання» (Кабінет Міністрів України, 2020). Таким чином, внесені зміни стосуються спрощеного порядку проходження зазначених процедур для певних категорій іноземців. Відтепер іноземці, які є громадянами країн з безвізовим в'їздом в Україну та перебувають в Україні на законних підставах, матимуть право подати заяву на отримання дозволу на тимчасове проживання, не виїжджаючи з України через зміну мети в'їзду.

Цей розвиток подій може бути особливо актуальним для громадян Республіки Білорусь (які можуть бути присутніми в Україні для приватних цілей), IT-спеціалістів, які щойно працювали в Україні, та членів їх сімей. Документи на отримання дозволу на тимчасове проживання без виїзду з України подаються - не пізніше ніж за 15 робочих днів до закінчення дозволеного періоду перебування в Україні.

Але спрощена процедура видачі дозволу на тимчасове проживання не поширюватиметься на громадян держави, визнаної Парламентом України державою-агресором. ДМС також оновив свої правила, згідно яких шукачі притулку не повинні відвідувати офіси ДМС, щоб продовжити свої документи. Такі нововведення захищають шукачів притулку від затримання та штрафів.

Пандемія коронавірусної інфекції стала черговим випробуванням для всього людства та міжнародної спільноти, адже в умовах глобальної кризи все населення світу стає вразливим та доступ до медичної допомоги має бути доступним та інклюзивним для всього населення без дискримінації та ксенофобії. Біженці, мігранти, апатриди та ВПО, по-перше, вони проживають в таборах, колективних центрах, модульних містечках, гуртожитках та доступ до медичних послуг, засобам індивідуального захисту, гігієни та санітарії досить обмежений, а то і взагалі відсутній. По-друге, з юридичної точки зору вони іноземці, в тому числі біженці та особи без громадянства, не мають вільного доступу до медичного забезпечення. Колапс медичного захисту спричинений масовою госпіталізацією населення та перенасичення закладів охорони здоров'я становить загрозу для всього населення, тож кожна держава має ввести ефективні міри із захисту права та здоров'я з метою контролю поширення та превенції вірусу. Згідно, спільного прес-релізу УВКПЛ, МОМ, УВКБ ООН та ВООЗ від 31 березня 2020 року про Права та здоров'я біженців, мігрантів та осіб без громадянства повинні бути захищені у відповідь на COVID – 19: «Особливо тривожною є ситуація з біженцями та мігрантами, які утримуються в офіційних та неофіційних місцях утримання, у тісних та антисанітарних умовах. Враховуючи летальні наслідки, які можуть бути спричинені спалахом COVID-19, вони повинні бути звільнені без зволікань. Дітей-мігрантів та їхні сім'ї, а також затриманих без достатньої правової підстави слід негайно звільнити» (УВКПЛ, МОМ, УВКБ ООН та ВООЗ, 2020). Призиви дотримання міжнародних

стандартів міжнародних агентств має гуманні наміри, але на практиці у держав немає достатнього фінансування для реалізації відповідного медичного та інформаційного своїх громадян.

В ці часи перевірки гуманності УВКБ ООН закликає світову спільноту та держави:

- забезпечити відповідне до гуманітарних стандартів протидію на коронавірус, враховувати потреби біженців, шукачів притулку та всіх осіб, які знаходяться в зоні ризику;
- протидіяти ксенофобії, дискримінації та стигматизації осіб, яких заражають новим вірусом;
- вживати відповідних мір щодо управління ризиками для здоров'я населення, з урахуванням та повагою до потреб та згідно міжнародного законодавства;
- всі держави мають дотримуватись міжнародного принципу невидворення, з метою захисту осіб, яких очікує загроза життю;
- якщо держава закрила свої кордони через загрозу здоров'ю населення, обробка заяв про надання притулку повинна продовжуватися;
- запровадження комплексних заходів для запобігання прийому біженців чи шукачів притулку чи осіб певної національності чи національностей без заходів щодо захисту від видворення, будуть дискримінаційними та не відповідатимуть міжнародним стандартам, зокрема у зв'язку з принципом невидворення.
- занепокоєння у сфері охорони здоров'я не виправдовує систематичне використання імміграційних затримань щодо осіб або груп шукачів притулку чи біженців.

Таким чином, вже 25 років Агентство ООН у справах біженців в Україні виступає одним з основних гуманітарних акторів із захисту осіб, яким служить у світі та виконує наглядову функцію в процесі реалізації зобов'язань держав, які приймають біженців стосовно забезпечення захисту їх гідності та прав та створенню умов лояльності до представників інших народів та утвердженню нульової ксенофобії надає допомогу і консультації Уряду України, співпрацює з українською владою, а також здійснює моніторинг ситуації із захисту підмандатних.

Аналіз діяльності УВКБ ООН із захисту прав біженців та шукачів притулку доводить наявність проблеми реалізації міжнародного захисту в Україні. Тим не менше, за роки діяльності УВКБ ООН в Україні у якості консультуючого, контролюючого органу, відмічаються вагомні зміни в українській законодавчій базі, які свідчать про покращення функціонування національної системи надання захисту та відповідають міжнародному праву, стандартам захисту біженців, осіб потребуючих додаткового захисту та прав людини в цілому.

Бібліографічний список

- Асеев, Ю. и Захаров, Е., 2020. Вынужденные переселенцы. *Харківська правозахисна група*. [онлайн] 10 янв. Доступно: <<http://khpg.org/1578656588>> [Дата звернення 10 травня 2020].
- Державна міграційна служба України, 2020а. Міграційна служба розповіла, скількох громадян Росії визнали біженцями в Україні. *Радіо Свобода*, [онлайн] 18 жовтня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-bizhenci-z-rosiji/30897042.html>> [Дата звернення 20 жовтня 2020].
- Державна міграційна служба України, 2020б. Показники діяльності ДМС за 1 півріччя 2020 р. *Державна міграційна служба України*. [онлайн] Доступно: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2020_6.pdf> [Дата звернення 20 жовтня 2020].

- 2020].
- Закон України Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту № 3671-VI, 2011. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Дата звернення 12 травня 2020].
- Закон України Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Білорусь про реадмісію, 2020. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-20#Text>> [Дата звернення 8 вересня 2020].
- Кабінет Міністрів України та Організація Об'єднаних Націй, 1996. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців: ратифікована Законом України від 21.10.1999. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text> [Дата звернення 8 жовтня 2020].
- Кабінет Міністрів України, 2012. План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року. *Урядовий портал*. [онлайн] Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/245522329>> [Дата звернення 10 травня 2020].
- Кабінет Міністрів України, 2020. Постанова Про внесення змін до Порядку оформлення, видачі, обміну, скасування, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсною та знищення посвідки на тимчасове проживання. *Урядовий портал*. [онлайн] Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-oformlennya-vidachi-obminu-skasuvannya-peresilannya-viluchennya-povernennya-derzhavi-viznannya-nedijсною-ta-znishchennya-i091020-933>> [Дата звернення 23 жовтня 2020].
- Поздняк, А., 2013. Рeadmissия, добровольное возвращение и реинтеграция в Украине. *Cadmus. European University Institute Research Repository*. [онлайн] Доступно: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62779/Explanatory%20Notes_2013-17.pdf?sequence=1> [Дата обращения 10 мая 2020].
- Регіональне Бюро Європи УВКБ ООН та Представництво УВКБ ООН в Україні, 2018. Багаторічна стратегія захисту та пошуку рішень із залученням багатьох партнерів в Україні на 2018 – 2022 рр. (за даними УВКБ ООН). UNHCR. *Агенство ООН у справах біженців*. [онлайн] Доступно: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/06/Multi-Year-Multi-Partner-Protection-and-Solutions-Strategy-2017_2020_UKR.pdf> [Дата звернення 16 вересня 2020].
- УВКБ ООН в Україні, 2019. Біженці та шукачі притулку в Україні. Тематичний огляд УВКБ ООН. *Агенство ООН у справах біженців*. [онлайн] Червень. Доступно: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/06/2019-06-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update-FINAL_UKR.pdf> [Дата звернення 14 листопада 2020].
- УВКПЛ, МОМ, УВКБ ООН та ВООЗ, 2020. Права та здоров'я біженців, мігрантів та осіб без громадянства повинні бути захищені у відповідь на COVID - 19. *Агенство ООН у справах біженців*, [онлайн] 31 березня. Доступно: <<https://www.unhcr.org/ua/20983-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D1%83%D0%B2%D0%BA%D0%BF%D0%BB-%D0%BC%D0%BE%D0%BC-%D1%83%D0%B2%D0%BA%D0%B1-%D0%BE%D0%BE%D0%BD.html>> [Дата

- звернення 12 травня 2020].
- Успенская, А. и Вендик, Ю., 2020. Мигранты в Германии: права ли была Меркель, открыв двери сотням тысяч беженцев? *BBC new*, [онлайн] 24 августа. Доступно: <<https://www.bbc.com/russian/features-51501662>> [Дата обращения 14 ноября 2020].
- Edwards, A., 2019. Global forced displacement tops 70 million. *UNHCR, the UN Refugee Agency*, [online] 19 June. Available at: <<https://www.unhcr.org/news/stories/2019/6/5d08b6614/global-forced-displacement-tops-70-million.html>> [Accessed 10 May 2020].
- Fritz, E., 2020. Why Ukraine needs a new approach to refugees. *Atlantic Council*, [online] 17 September. Available at: <<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-ukraine-needs-a-new-approach-to-refugees/>> [Accessed 10 November 2020].
- Grandi, F., 2020. Statement by Filippo Grandi, UN High Commissioner for Refugees on the COVID-19 crisis. *UNHCR, the UN Refugee Agency*, [online] 19 March. Available at: <<https://www.unhcr.org/news/press/2020/3/5e7395f84/statement-filippo-grandi-un-high-commissioner-refugees-covid-19-crisis.html>> [Accessed 20 September 2020].
- UNHCR, 2019. Ukraine Participatory Assessment Report. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/08/2019-08-19-PA_ENG.pdf> [Accessed 12 May 2020].
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2020. Україна: Огляд гуманітарних потреб 2020 року: стислий виклад. *ОСНА*. [онлайн] Доступно: <https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukriane_2020_hno_at_a_glance-ua_0.pdf> [Дата звернення 12 травня 2020].

References

- Aseev, Yu. and Zakharov, Ye., 2020. Vynuzhdennye pereselentsy [Internally displaced persons]. *Kharkiv Human Rights Protection Group*. [online] January 10. Available at: <<http://khpg.org/1578656588>> [Accessed 10 May 2020]. (in Ukrainian).
- Cabinet of Ministers of Ukraine and the United Nations, 1996. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Upravlinniam Verkhovnoho Komisara OON u spravakh bizhentsiv: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 21.10.1999 r. [Agreement between the Government of Ukraine and the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees: ratified by the Law of Ukraine of October 21, 1999]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text> [Accessed 8 October 2020]. (in Ukrainian).
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2012. Plan zakhodiv shchodo intehratsii bizhentsiv ta osib, yaki potrebuut dodatkovoho zakhystu, v ukrainske suspilstvo na period do 2020 roku [Plan for Integration of Refugees and Persons in Need of. Complementary Protection into Ukrainian Society until 2020]. *Government portal*. [online] Available at: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/245522329>> [Accessed 10 May 2020]. (in Ukrainian).
- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2020. Postanova Pro vnesennia zmin do Poriadku oformlennia, vydachi, obminu, skasuvannia, peresylannia, vyluchennia, povernennia derzhavi, vyznannia nediisnoi ta znyshchennia posvidky na tymchasove prozhyvannia [Resolution on Amendments to the Procedure for Registration, Issuance, Exchange, Cancellation, Forwarding, Withdrawal, Return to the State, Invalidation and Destruction of a Temporary Residence Permit]. *Government portal*. [online] Available at: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-oformlennya-vidachi>>

- obminu-skasuvannya-peresilannya-viluchennya-povernennya-derzhavi-viznannya-nedijсноу-та-знішчення-і091020-933> [Accessed 23 October 2020]. (in Ukrainian).
- Edwards, A., 2019. Global forced displacement tops 70 million. *UNHCR, the UN Refugee Agency*, [online] 19 June. Available at: <<https://www.unhcr.org/news/stories/2019/6/5d08b6614/global-forced-displacement-tops-70-million.html>> [Accessed 10 May 2020].
- Fritz, E., 2020. Why Ukraine needs a new approach to refugees. *Atlantic Council*, [online] 17 September. Available at: <<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-ukraine-needs-a-new-approach-to-refugees/>> [Accessed 10 November 2020].
- Grandi, F., 2020. Statement by Filippo Grandi, UN High Commissioner for Refugees on the COVID-19 crisis. *UNHCR, the UN Refugee Agency*, [online] 19 March. Available at: <<https://www.unhcr.org/news/press/2020/3/5e7395f84/statement-filippo-grandi-un-high-commissioner-refugees-covid-19-crisis.html>> [Accessed 20 September 2020].
- Pozniak, O., 2013. Readmissiya, dobrovolnoe vozvrashchenie i reintegratsiya v Ukraine [Readmission, voluntary return and reintegration in Ukraine]. *Cadmus. European University Institute Research Repository*. [online] Available at: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62779/Explanatory%20Notes_2013-17.pdf?sequence=1> [Accessed 10 May 2020]. (in Russian).
- Regional Bureau for Europe and Country Office in Ukraine, 2018. Multi-year, multi-partner protection and solutions strategy for Ukraine, 2018 – 2022. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/06/Ukraine-MYMP-Protection-and-Solutions-strategy-2018_2022_FINAL.pdf> [Accessed 16 September 2020].
- State Migration Service of Ukraine, 2020a. Mihratsiina sluzhba rozpovila, skilkokh hromadian Rosii vyznaly bizhentsiamy v Ukraini [The Migration Service told how many Russian citizens were recognized as refugees in Ukraine]. *Radio Svoboda*, [online] October 18. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-bizhenci-z-rosiji/30897042.html>> [Accessed 20 October 2020]. (in Ukrainian).
- State Migration Service of Ukraine, 2020b. Pokaznyky diialnosti DMS za 1 pivrichchia 2020 r. [LCA performance indicators for the 1st half of 2020]. *State Migration Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2020_6.pdf> [Accessed 20 October 2020]. (in Ukrainian).
- OHCHR, IOM, UNHCR and WHO, 2020. The rights and health of refugees, migrants and stateless must be protected in COVID-19 response. *UNHCR, the UN Refugee Agency*, [online] 31 March. Available at: <<https://www.unhcr.org/ua/en/20991-ohchr-iom-unhcr-and-who-joint-press-release.html>> [Accessed 12 May 2020].
- UNHCR, 2019. Refugee and Asylum-Seekers Update. Thematic Updates. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] June Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/06/2019-06-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update-FINAL_V2.pdf> [Accessed 14 November 2020].
- UNHCR, 2019. Ukraine Participatory Assessment Report. *UNHCR, the UN Refugee Agency*. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/08/2019-08-19-PA_ENG.pdf> [Accessed 12 May 2020].
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2020. Ukraine: 2020 Humanitarian Needs Overview(HNO) at a glance. *OCHA*. [online] Available at: <<https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/docu>

ments/files/ukriane_2020_hno_at_a_glance-en.pdf> [Accessed 12 May 2020].

Uspenskaya, A. and Vendik, Yu., 2020. Migranty v Germanii: prava li byla Merkel, otkryv dveri sotnyam tysyach bezhentsev? [Migrants in Germany: Was Merkel Right to Open the Doors to Hundreds of Thousands of Refugees?]. *BBC news*, [online] 24 August. Available at: <<https://www.bbc.com/russian/features-51501662>> [Accessed 14 November 2020]. (in Russian).

Zakon Ukrainy Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuti dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu № 3671-VI [Law of Ukraine On Refugees and Persons in Need of Subsidiary Protection or Asylum № 3671-VI], 2011. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>> [Accessed 10 May 2020]. (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Respublikoiu Bilorus pro readmisiuu [Law of Ukraine On Agreement between Ukraine and the Republic of Belarus on readmission], 2020. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-20#Text>> [Accessed 8 September 2020]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021 р.

O. Hilchenko

V. Khvesik

UNHCR ACTIVITIES ON REFUGEE RIGHTS IN UKRAINE

The article considers current main activities of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in Ukraine. Refugee status is determined in accordance with the Law of Ukraine "On Refugees and Persons in Need of Subsidiary or Temporary Protection", as well as the process of granting this status, their registration and protection. The age, sex and territorial characteristics of refugees in Ukraine are provided, according to the statistics of the State Migration Service. It was also analyzed the legal mechanism of obtaining refugee status and the readmission procedure in Ukraine, which is regulated by state legislation and bilateral agreements.

Lack of public funding, low level of staff competence and imperfect legal framework are considered as the main obstacles for UNHCR. It is determined that the repatriation process is a unique phenomenon in Ukrainian realities. It is emphasized that there are not enough temporary accommodation facilities both for refugees (asylum seekers) for foreigners and stateless persons who are illegally staying in Ukraine.

The activities of UNHCR in the context of the COVID-19 pandemic are analyzed. Imposed quarantine restrictions are determined as the major difficulty for refugees and asylum seekers, leading to the closure of most countries' borders and impaired access to public services and information. Certain measures taken by Ukraine to protect people UNHCR serves were described. The characteristic of simplification of the procedure for issuing a temporary residence permit in a pandemic is given. The manifestation of UNHCR humanity in the context of the COVID-19 outbreak, when the entire population of the world becomes vulnerable is analyzed. Emphasis is placed on the basic principles of action in such a situation, including access to health care, which should be accessible and inclusive for the whole population without discrimination and xenophobia.

It is concluded that the United Nations High Commissioner for Refugees in Ukraine is one of the main humanitarian actors in the field of protection. It is noted that significant changes in the

Ukrainian legal framework indicate an improvement in the functioning of the national protection system and are in line with international law.

Key words: *migration policy, international protection, citizenship, statelessness, refugee, stateless person, stateless person, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, readmission, repatriation.*

УДК 327.5(410:061.1:ЄС+477)

V. Mukha

INFLUENCE OF BREXIT ON SCOTLAND'S ASPIRATION FOR INDEPENDENCE

It is proved that Brexit has political and socio-economic implications for UK development. It is grounded that one of the consequences of Brexit may be a further fragmentation within the UK itself. London experiences many contradictions in relations with Scotland, Wales and Northern Ireland nowadays. In Scotland, after the referendum on the independence of the autonomous region, in which 55% of Scots opposed the secession from the UK in 2014, the movement for independence has strengthened its position. Part of the rise in such sentiment in Scottish society is due to concerns over Brexit. In 2021 the unity of the UK's autonomous regions may be threatened by the strengthening of nationalist sentiments in Scotland, as well as in Northern Ireland and Wales. The Scots do not want to lose the economic benefits of a duty-free customs regime with the EU and historic ties with Europe. Leaving the EU common market will be a devastating blow to investment and employment in Scotland. A break with London will also be costly, as Scotland's economy has close ties with the UK.

Key words: *Brexit, Scotland, UK, EU, referendum, UK legislation, independence.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-150-159

Brexit has proven to be an unprecedented global event. Britain's withdrawal from the European Union calls into question not only the future of the EU, but even the existence of the United Kingdom itself, in view of the fact that within the country there are centuries-old differences and contradictions between the constituent members of the UK, which have escalated significantly after Brexit. This problem is especially evident in the relations of London with Scotland, which voted against Brexit, but seeks to realize its own national self-determination through a referendum. Therefore, a further fragmentation within the UK itself may be one of the consequences of Brexit. Nowadays London experiences many contradictions in relations with Scotland, Wales and Northern Ireland.

In this context, the example of Great Britain and Scotland, as an integral part of the United Kingdom, is of double interest to study and can serve as a very useful model for any nation that wants to exercise its right to self-determination. In this regard, contemporary international law contains a detailed and fully formed principle that empowers peoples with the right to exercise self-determination, the implementation of which is carried out using a two-stage mechanism, first at the internal level, and if such implementation is impossible – at the external level.

Brexit has strained London's relations with Scotland and Northern Ireland. Even as part of the election campaign, Scottish nationalists, adhering to firm pro-European positions, did not rule

out a second plebiscite on the independence of the region in the event of Britain leaving the EU (Simos, 2016). In turn, the Prime Minister of the Republic of Ireland E. Kenny expressed concern that the very raising of the question of a possible withdrawal of the United Kingdom from the European integration project would harm the peace process in Northern Ireland (Watt, 2016).

The majority of voters in Scotland and Northern Ireland spoke in favour of the UK staying within the EU, that led to further exacerbation of separatist tendencies in these regions. Just two days after the citizens' expression of will, Scottish Nationalist Party (SNP) leader N. Sturgeon said: "We are ready to act decisively for the unity of Scotland and its progress... the second referendum on independence is undoubtedly an option that should be on the table and, in fact, is already on the table" (Paxman, 2016). In turn, one of the leaders of the Catholic nationalist party Sinn Fein, assessing the results of the plebiscite, noted: "The British government now has no democratic mandate to represent the North (Northern Ireland) in any negotiations with the EU, and I believe that the vote on the issue about the border is a democratic imperative" (Boland, 2016). It is obvious that such sentiments have been put forward as priority issues on the political agenda, relations between the centre and the regions have become even more confusing given the fact that in Wales the majority of citizens voted for the Kingdom's exit from the EU (Ковалёв, 2016).

The UK's exit from the EU poses an existential threat to the UK. In the opinion of many English legal scholars, such secession could cause a number of serious conflicts between the administrative autonomies that make up the United Kingdom. Thus, the First Minister of Scotland, referring to the results of the vote of Scottish voters in the referendum, said that "the people of Scotland see their future within the framework of the European Union" (Boland, 2016.). Therefore, the likelihood of a second referendum on the independence of Scotland increases significantly. If citizens of Scotland or Northern Ireland vote to remain in the European Union, they will have to become independent from the United Kingdom. It is still difficult to predict how events will develop. The disintegration of the United Kingdom will not happen today, but the likelihood of such a development of events is quite high (Грачева, 2016).

It should be noted that legal incidents are not limited to Article 50 of the Treaty on European Union (TEU). EU law is applied by the UK in accordance with the Devolution Acts in Scotland, Wales and Northern Ireland. For example, in sect. 29 (2) (d) of the Scotland Act of 1998 it is provided that acts of the Scottish Parliament that are incompatible with EU law are "illegal". Therefore, while the UK Parliament may repeal the European Communities Act, it will not end the application of EU law in other UK states, but each state will also need to amend its legislation accordingly. The procedure for introducing such amendments is very difficult, and their implementation could lead to a constitutional crisis. It should also be noted that, although the British Parliament has the right to amend the legislative acts of other states within the United Kingdom, the British government has repeatedly stated that it does not intend to pass laws in a decentralized manner. For example, the Sewell Convention requires its legislative consent to apply the laws of Scotland. This Convention provides for a mechanism to resolve the transfer of powers and is referred to in the Memorandum of Understanding between the UK Government and the Scottish Government. Thus, the UK's initiative to secede from the European Union may have consequences that are quite serious for the entire United Kingdom (Грачева, 2016).

Therefore, today we can confidently state that the unity of the autonomous regions of Great Britain in 2021 may be under threat due to the strengthening of nationalist sentiments in Scotland, Northern Ireland and even Wales against the background of the coronavirus pandemic and Brexit. It should be noted that dissatisfaction with the status quo is also growing in England, which is forced to finance other autonomous parts of the United Kingdom. The existing political and

constitutional agreements between the four parts that make up the United Kingdom are a constant source of pain for any British leader. At the same time, the economic crisis associated with the spread of the coronavirus and the political crisis caused by Brexit have further complicated the already complicated situation in the UK (CNN, 2021).

In particular, in Scotland, after the referendum on the independence of the autonomous region, in which 55% of Scots opposed the secession from the UK in 2014, the independence movement strengthened its position. Part of the rise in such sentiment in Scottish society is due to concerns over Brexit. So, when B. Johnson nevertheless managed to agree on a trade and security agreement with the EU after nine months of negotiations, the First Minister of Scotland N. Sturgeon noted on her Twitter page that “there is no such agreement that will ever compensate what does Brexit takes from us”. Moreover, 2021 prepares new challenges for B. Johnson. One of the most dangerous is the Scottish parliamentary elections, which will take place in May 2021. At the same time, the Scottish National Party has occupied a leading position in national politics since the 2014 referendum. In case if the Scottish National Party wins the elections in May 2021 with the idea of independence at the heart of its campaign, B. Johnson will have two options. First, the Prime Minister may continue to ignore calls for another referendum. Secondly, the UK Prime Minister can try to fight with the party. However, neither one nor the other option can be attractive for B. Johnson. Thus, 2021 will be difficult for all four autonomous parts of the UK, as well as for the Prime Minister. If B. Johnson fails to convince the people of the country of the success of Brexit, and the head of state continues to turn the public of Scotland, Northern Ireland and Wales against himself, more and more voters will inevitably seek to leave the United Kingdom (CNN, 2021).

More than half of Scots are in favour of leaving the UK and returning to the EU, according to the latest polls. Scottish First Minister N. Sturgeon made an important statement in this regard. In a recent interview with the German newspaper *Die Welt* and other European media, N. Sturgeon said that she would definitely hold a second referendum on Scottish independence, possibly as early as in 2021. She expressed confidence that the majority of Scots would be in favour of seceding from the United Kingdom. According to N. Sturgeon, after gaining independence, Scotland will immediately apply for re-accession to the European Union and will be accepted as soon as possible. Thus, her country will return to its “home of origin”, where it has already been for over 40 years (Независимость Шотландии ключ к распаду Великобритании, 2020).

In the years since M. Thatcher the Scots traditionally dislike British conservatives, but B. Johnson surpassed his predecessors, as he became the embodiment of British arrogance and indifference to the regions of the United Kingdom. In 2020, B. Johnson said that “the expanded autonomy granted to Scotland 21 years ago was a historical mistake. He was referring to the restoration of the Scottish Parliament in 1999 within the framework of expanding regional powers, or “devolution” (Независимость Шотландии ключ к распаду Великобритании, 2020).

The Scots do not want to lose the economic benefits of the duty-free customs regime with the EU, and historical ties with the old continent are also important. Leaving the EU common market will be a devastating blow to investment and employment in Scotland. A break with London will also be costly, as Scotland's economy is closely tied to the UK. In this regard, we recall that Scotland was incorporated into Great Britain in 1707 – after persistent wars for independence that lasted for more than four hundred years – starting in 1296. In the event of the withdrawal of Scotland, the United Kingdom will lose a third of its territory and 8% of its population (about 5,5 millions of people). However, economically and geostrategically, the UK will lose more, including 9.2% of GDP and 96% of hydrocarbons, primarily oil and gas fields in the North Sea. The United Kingdom will lose 19 universities, fishing fleets, whiskey producers and naval bases. The

withdrawal of Scotland would jeopardize the integrity of the entire Kingdom, as it would provide a corresponding example for Northern Ireland and Wales. If independence is declared, Scotland will be separated from England by a border, which will create a completely new situation for the Scots. According to many analysts, little Scotland will benefit from membership in the European Union, since it will have much more rights than the United Kingdom (Добров, 2020).

Consequently, the results of the voting in Scotland and Northern Ireland clearly demonstrated the desire of the population of these regions to remain in the EU. In the case of Scotland, a second independence referendum is possible. The Irish problem appears to be even more complex and controversial. The United Kingdom and Ireland are united by a common travel area, and if the UK leaves the EU, then, in theory, the border between the countries should be restored, which will negatively affect the peace process in Northern Ireland. In turn, the Sinn Fein party has already demanded to unite parts of Ireland into a single state. With the exit of Great Britain from the EU, the problem of Gibraltar, which Spain claims, and whose residents have also demonstrated their unwillingness to leave the EU and restore a full-fledged land border, will also be aggravated (Бабьнина, 2016).

Every year the number of peoples claiming the right to self-determination is increasing. Among the peoples that have been fighting for their independence for a long time are – the Scots, Basques, Catalans, Kurds, as well as other numerous peoples that in one way or another strive for their self-determination. These peoples face a lot of problems on the way to realizing the right to determine their own destiny. In addition to the obvious reluctance of states, which include such peoples, to allow the increasing autonomy of peoples within the state or even the violence of the integrity of their territory, the main problem is the lack of proper practice in the implementation of the right to self-determination within the framework of existing international and national law in a peaceful manner. In this context, the example of Great Britain, as well as Scotland, is of increased interest for study and can serve as a useful model for any people who want to exercise their right to self-determination (Чилингарян, 2018).

Therefore, the experience of Great Britain in the context of the creation of territorial autonomy is especially important. It should be noted that this type of autonomy can only be realized where a particular group lives within a geographically defined territory (for example, the island of Corsica in France, Scotland in Great Britain, the Aland Islands in Finland, the Faroe Islands in Denmark). At the same time, the change in the status of an autonomous entity should be carried out only in accordance with the will of the people living on its territory. A distinctive feature of the political form of territorial autonomy is the presence of representative bodies of legislative power. This type of territorial autonomy includes Scotland and Northern Ireland in Great Britain, the Aland Islands in Finland, etc. (Алексамян, 2018).

The doctrine distinguishes another type of autonomy: national-territorial autonomy, which is one of the most effective ways to resolve the national issue in a multinational state. Usually on the territory of the national-territorial autonomy, in addition to the state language, the language of the national minority is also used. Scotland is a prime example of the realization of the domestic right to self-determination.

According to the Act of Union 1707, England and Scotland created a single state – Great Britain. This act united the parliaments of the two countries, established the foundations of the state structure of Great Britain. This document (with additions and amendments) is still legally binding. Scotland Act 1998 expanded the powers of Scotland: established its own parliament, government, delegated a number of administrative powers in the financial sphere (Scotland Act, 1998). However, despite the granting of broad powers and the status of autonomy within the UK, Scotland

expressed a desire to bring the issue of the independence of the region to a referendum. On September 18, 2014, a referendum was held in Scotland, which was agreed with the British government on the issue of secession and the creation of its independent state, but the majority of residents (55.5%) opposed independence (Scottish Independence Referendum Act, 2013).

The experience of Great Britain shows that representative democracy and the protection of individual human rights are not sufficient conditions for the peaceful resolution of disputes regarding sovereignty and the exercise of the right to self-determination; they require more flexible legal approaches to resolve them. One of the advantages of autonomy is its potential for the peaceful resolution of such situations. In addition, granting an ethnic group territorial autonomy prevents the strengthening of separatist movements and a possible violation of the territorial integrity of the state. Despite all the advantages of realizing the right to self-determination through the creation of autonomy, not all states agree to this. The timing of granting autonomy to an ethnic group may even worsen the situation and cause new conflicts. Autonomy does not always meet the expectations of the group concerned, and further claims of secession may arise. There is a danger that granting autonomy to a certain region will be only the first step towards realizing its further aspirations for independence (Алекса́нъян, 2018).

So, at the beginning of the XXI century the Scottish people have made significant progress in realizing their right to self-determination. In addition to the right to be directly involved in the management of their natural resources, the Scots were able to freely pursue their economic, social and cultural development. Moreover, the Scots even managed to change their political status, defining themselves as an autonomous people within the existing state and acquiring a significant number of tools and institutions for the further implementation of their self-determination. It can be stated that by the beginning of the XXI century the Scottish people's right to self-determination was exercised internally and, most importantly, almost bloodlessly. At the same time, opponents of independence, both in Scotland and throughout the rest of the United Kingdom, actively promoted their position. The British authorities even put forward a proposal to significantly expand the autonomy of Scotland, provided that it remains part of the existing state (Чилингарян, 2018).

However, this fact should not in any way affect the understanding of the main thing: the people of Scotland were given the right to determine their own destiny, and they made their choice. The essence of the principle of self-determination of peoples is not in the compulsory acquisition of independence or joining a new state. Its essence lies in the very possibility of choice, and the choice is not only political, but also economic, social and cultural one. And the example of Scotland is so unique and meaningful to study.

Of course, in the period from the 17th to the 20th centuries, during the birth and formation of international law, the struggle for autonomy in Scotland has not always been peaceful. However, this long and stubborn struggle over time has formed the legal order according to which the right to self-determination of the Scots is now fully realized. And this is taking place in full accordance with the two-stage model for the implementation of this right. Moreover, the realization of the right to self-determination of the Scottish people continues to this day. After another fateful referendum in Great Britain, it was decided to leave the European Union. At the same time, as noted, in Scotland, the majority of the population voted against such an initiative. This led to another wave of movements for the independence of Scotland, led by the new leader of the Scottish National Party, N. Sturgeon. At the moment, there is an agreement between the current governments of the UK and Scotland to resolve this issue after the completion of Brexit procedures. It is impossible to predict what the result will be. The only thing one can be sure is that the right of the people of Scotland to self-determination will be realized, and at the same time implemented within the

framework and in accordance with the current national legislation of Great Britain and international law (Чилингарян, 2018).

Consequently, contemporary international law contains a thoroughly developed and fully formed principle that gives peoples the right to exercise self-determination, the implementation of which, as it was noted before is carried out using a two-stage mechanism, first at the internal level, and if such implementation is impossible, at the external level. Great Britain has proved the possibility of realizing the right of the people to self-determination by changing their political status. However, it is very difficult to define what constitutes national self-determination, since it is practically impossible to deduce general rules of use from it. In almost every case of the proclamation of the right to national self-determination, opposing demands are put forward, and the same idea is used in different ways. This can be seen in the example of conflict situations between Great Britain, Scotland and Northern Ireland.

The development of institutions of participatory, referendum democracy will directly involve the citizens of Ukraine in state building and governance. The right to exercise self-determination is guaranteed by international law. The referendum is the most democratic way of demonstrating the will of the people, the peaceful implementation of the principle of self-determination, as evidenced by the referendums in Great Britain on Brexit and Scotland on its independence from London. Worldwide practice often proves that referendums on secession caused disputes and conflicts due to the absence of highly developed institutions or the interference of more influential participants in international relations.

Great Britain, as a contemporary democratic state, protects its national minorities and contributes to the development of their culture. Therefore, the experience of Great Britain is important in the context of creating territorial autonomy, where a specific group lives within a geographically defined territory, for example Scotland in Great Britain, while changing the status of an autonomous entity should be carried out only in accordance with the will of the people living in its territory. A distinctive feature of the political form of territorial autonomy is the presence of representative legislative bodies, as in Scotland and Northern Ireland. The experience of Great Britain confirms that national-territorial autonomy is one of the most effective ways of solving the national question in a multinational state. Usually, in addition to the state language, the language of the national minority is also used on the territory of the national-territorial autonomy. Scotland is a prime example of the realization of the domestic right to self-determination.

Therefore, the experience of Great Britain shows that representative democracy and the protection of individual human rights are not sufficient conditions for the peaceful resolution of disputes regarding sovereignty and the exercise of the right to self-determination; they require more flexible legal approaches to resolve them. One of the advantages of autonomy is its potential for the peaceful resolution of such situations. In addition, granting an ethnic group territorial autonomy prevents the strengthening of separatist movements and a possible violation of the territorial integrity of a state. However, there is a danger that granting autonomy to a particular region will be only the first step towards realizing its further aspirations for independence. A remarkable fact is that despite the special place and privileges within the EU, concessions and preferences for the UK from the EU did not stop Brexit. In turn, already having an autonomous status, the Scottish government still continues to fight for its independence.

Consequently, an important outcome of Brexit is that other autonomous administrative-political parts of Great Britain were against it and are trying to hold their own referendums on secession from the UK. Scotland already has experience of such a referendum and after Brexit is trying to hold a new referendum on secession from the UK. Among all the autonomous parts of

Great Britain, the Scots express the greatest dissatisfaction with the actions of Prime Minister B. Johnson. The rise in anti-British sentiment was particularly amplified by the failed policies in the fight against the coronavirus pandemic and the failed Brexit negotiations with the EU. B. Johnson's government reacted too late and acted slowly, as a result of which the epidemic became rampant. The withdrawal of Scotland would jeopardize the integrity of the entire Kingdom, as it would provide a corresponding example for Northern Ireland and Wales.

Thus, we arrived to the conclusion that the ideal option for realizing the right to self-determination is the example of Great Britain and Scotland. Great Britain has experience in Brexit, and a part of Great Britain – Scotland, also has experience in realizing the right to national state self-determination, which is a unique and unprecedented situation. An interesting fact is that, already having an autonomous status, the Scottish government was still fighting for its independence. The example of Great Britain, that defended and realized its right to self-determination within the EU, and in turn, the example of the constituent parts of Great Britain – Scotland and Northern Ireland, which within the country defend their rights to realize their own self-determination creates an unprecedented situation and is of increased interest for study and can serve a useful model for any people who want to exercise their right to self-determination.

Бібліографічний список

- Алексанян, С.Р., 2018. *Принцип равноправия и самоопределения народов в современном международном праве*. Кандидат наук. Диссертация. Московский государственный институт международных отношений.
- Бабынина, Л.О., 2016. Последствия Брекзита. В: Е.В. Ананьева, А.В. Бударгина, ред. *Референдум о членстве Британии в Евросоюзе: ход, итоги и последствия*. [онлайн] Москва: Институт Европы РАН, Ч.II, с.20-24. Доступно: <<http://instituteofeurope.ru/images/uploads/doklad/331.pdf>> [Дата звернення 2 лютого 2021].
- Грачева, А.М., 2016. Правовые последствия выхода Великобритании из Европейского союза. *Труды Института государства и права РАН*, 5 (57), с.202-209.
- Добров, Д., 2020. Шотландия вновь поднимает вопрос о независимости. *ИноСМИ.ru*, [онлайн] 24 декабря. Доступно: <<https://inosmi.ru/politic/20201224/248819996.html>> [Дата звернення 2 лютого 2021].
- Ковалёв, И.Г., 2016. Референдум о членстве Великобритании в ЕС через призму конституционной и политической модернизации. В: Е.В. Ананьева, А.В. Бударгина, ред. *Референдум о членстве Британии в Евросоюзе: ход, итоги и последствия*. Москва: Институт Европы РАН, Ч. I, с.25-30.
- Независимость Шотландии ключ к распаду Великобритании, 2020. *Народный Корреспондент*, [онлайн] 25 декабря. Доступно: <<https://nk.org.ua/geopolitika/nezavisimost-shotlandii-kliuch-k-raspadu-velikobritanii-265113>> [Дата звернення 8 лютого 2021].
- CNN, 2021. Брексит, пандемия и национализм – CNN о главных вызовах для Великобритании в 2021 году. *Inosmi.info*, [онлайн] 4 января. Доступно: <<http://inosmi.info/breksit-pandemiya-i-natsionalizm--cnn-o-glavnykh-vyzovakh-dlya-velikobritanii-v-2021-godu.html>> [Дата звернення 5 лютого 2021].
- Чилингарян, П., 2018. Референдум в Шотландии как пример реализации права народов на самоопределение. *Евразийский юридический журнал*, 6(121), с.63-65.

- Boland, S., 2016. What does Brexit mean for Northern Ireland? *Newstatesman*, [online] 24 July. Available at: <<https://www.newstatesman.com/politics/uk/2016/06/what-does-brexit-mean-northern-ireland>> [Accessed 9 February 2021].
- Paxman, J., 2016. Brexit has exposed the chasm between the Establishment... and the rest of us. *Telegraph*, [online] 25 June. Available at: <<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/25/brexit-has-exposed-the-chasm-between-the-establishment-and-the-r/>> [Accessed 9 February 2021].
- Scotland Act, 1998. *Legislation.gov.uk*. [online] Available at: <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents>> [Accessed 10 February 2021].
- Scottish Independence Referendum Act, 2013. *Legislation.gov.uk*. [online] Available at: <<https://www.legislation.gov.uk/asp/2013/14/contents>> [Accessed 8 February 2021].
- Simos, N., 2016. Nicola Sturgeon Denies She has «Machiavellian» Wish for Brexit in Order to Engineer Scottish Independence. *Huffpost*, [online] January 24. Available at: <https://www.huffingtonpost.co.uk/2016/01/24/nicola-sturgeon-denies-she-has-machiavellian-wish-for-brexit_n_9063372.html> [Accessed 24 January 2021].
- Sturgeon, N., 2016. Brexit vote: Nicola Sturgeon statement in full. *BBC*, [online] June 24. Available at: <<https://www.bbc.com/news/uk-scotland-36620375>> [Accessed 24 January 2021].
- Watt, N., 2016. Northern Ireland would face «serious difficulty» from Brexit, Kenny warns. *The Guardian*, [online] 25 January. <<https://www.theguardian.com/politics/2016/jan/25/northern-ireland-irish-republic-eu-referendum-enda-kenny>> [Accessed 8 February 2021].

References

- Aleksanyan, S.R., 2018. *Printsip ravnopraviya i samoopredeleniya narodov v sovremennom mezhdunarodnom prave* [The principle of equality and self-determination of peoples in modern international law]. PhD. Dissertation. MGIMO University. Moscow. (in Russian).
- Babynina, L.O., 2016. Posledstviya Brekzita. In: Ye.V. Ananeva, A.V. Budargina, ed. *Referendum o chlenstve Britanii v Yevrosoyuze: khod, itogi i posledstviya* [The UK EU Membership Referendum. Campaign, Results and Implications]. Moskva: Inctitut Yevropy RAN, Part II, pp. 20-24. Available at: <http://instituteofeurope.ru/images/uploads/doklad/331.pdf> [Accessed 9 February 2021]. (in Russian).
- Boland, S., 2016. What does Brexit mean for Northern Ireland? *Newstatesman*, [online] 24 July. Available at: <<https://www.newstatesman.com/politics/uk/2016/06/what-does-brexit-mean-northern-ireland>> [Accessed 9 February 2021].
- Chilingaryan, P., 2018. Referendum v Shotlandii kak primer realizatsii prava narodov na samoopredelenie [The referendum in scotland as an example of the exercise of the right of peoples to self-determination]. *Eurasian Law Journal*, 6(121), pp.63-65.
- CNN, 2021. Breksit, pandemiya i natsionalizm – CNN o glavnykh vyzovakh dlya Velikobritanii v 2021 godu [Brexit, Pandemic and Nationalism - CNN on Top Challenges for Britain in 2021]. *Inosmi.info*, [online] 4 January. Available at: <<http://inosmi.info/breksit-pandemiya-i-natsionalizm--cnn-o-glavnykh-vyzovakh-dlya-velikobritanii-v-2021-godu.html>> [Accessed 5 February 2021]. (in Russian).
- Dobrov, D., 2020. Shotlandiya vnov podnimaet vopros o nezavisimosti [Scotland raises independence question again]. *InoSMI.ru*, [online] 24 December. Available at:

- <<https://inosmi.ru/politic/20201224/248819996.html>> [Accessed 2 February 2021]. (in Russian).
- Gracheva, A.M., 2016. Pravovye posledstviya vykhoda Velikobritanii iz Yevropeyskogo soyuza [The legal consequences of the withdrawal of the united kingdom from the European Union]. *Trudy Instituta gosudarstva i prava Rossijskoj akademii nauk*, 5, pp.202-209. (in Russian).
- Kovalev, I.G., 2016. Referendum o chlenstve Velikobritanii v YeS cherez prizmu konstitutsionnoy i politicheskoy modernizatsii [The United Kingdom EU Referendum in light of Constitutional and Political Modernisation]. In: Ye.V. Ananeva, A.V. Budargina, ed. *The UK EU Membership Referendum. Campaign, Results and Implications*. Moskva: Institut Yevropy RAN, Part I, pp.25-30. (in Russian).
- Nezavisimost Shotlandii klyuch k raspadu Velikobritanii [Scotland's independence key to the breakup of Great Britain], 2020. *Narodnyy Korrespondent*, [online] 25 December. Available at: <<https://nk.org.ua/geopolitika/nezavisimost-shotlandii-kliuch-k-raspadu-velikobritanii-265113>> [Accessed 8 February 2021]. (in Russian).
- Paxman, J., 2016. Brexit has exposed the chasm between the Establishment... and the rest of us. *Telegraph*, [online] 25 June. Available at: <<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/25/brexit-has-exposed-the-chasm-between-the-establishment-and-the-r/>> [Accessed 9 February 2021].
- Scotland Act, 1998. *Legislation.gov.uk*. [online] Available at: <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents>> [Accessed 10 February 2021].
- Scottish Independence Referendum Act, 2013. *Legislation.gov.uk*. [online] Available at: <<https://www.legislation.gov.uk/asp/2013/14/contents>> [Accessed 8 February 2021].
- Simos, N., 2016. Nicola Sturgeon Denies She has «Machiavellian» Wish for Brexit in Order to Engineer Scottish Independence. *Huffpost*, [online] January 24. Available at: <https://www.huffingtonpost.co.uk/2016/01/24/nicola-sturgeon-denies-she-has-machiavellian-wish-for-brexit_n_9063372.html> [Accessed 24 January 2021].
- Sturgeon, N., 2016. Brexit vote: Nicola Sturgeon statement in full. *BBC*, [online] June 24. Available at: <<https://www.bbc.com/news/uk-scotland-36620375>> [Accessed 24 January 2021].
- Watt, N., 2016. Northern Ireland would face «serious difficulty» from Brexit, Kenny warns. *The Guardian*, [online] 25 January. <<https://www.theguardian.com/politics/2016/jan/25/northern-ireland-irish-republic-eu-referendum-enda-kenny>> [Accessed 8 February 2021].
- Стаття надійшла до редакції 07.03.2021 р.

В. В. Муха

ВПЛИВ БРЕКЗІТУ НА ПРАГНЕННЯ ШОТЛАНДІЇ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Доведено, що Брекзит має політичні та соціально-економічні наслідки для розвитку Великобританії. Обґрунтовано, що одним із наслідків Брекзиту може стати подальша фрагментації в межах самої Великобританії. У Лондона на сьогодні існує чимало протиріч у відносинах з Шотландією, Уельсом та Північною Ірландією. В Шотландії після референдуму з питання про незалежність автономного регіону, на якому в 2014 р. 55% шотландців висловилися проти виходу зі складу королівства, рух за незалежність зміцнив позиції. Частково зміцнення подібних настроїв в шотландському суспільстві викликано побоюваннями, пов'язаними з Брекзитом. Єдність автономних регіонів Великобританії у

2021 р. може опинитися під загрозою через зміцнення націоналістичних настроїв в Шотландії, а також Північної Ірландії та навіть Уельсі на тлі пандемії коронавірусу і Брекзиту.

Після проведення референдуму щодо Брекзиту, а також в середині самої Великобританії – в Шотландії за її незалежність, пряме волевиявлення народу при вирішенні найважливіших питань конституційного характеру як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівні, вже не розглядається як якась екстраординарна подія, фактично ставши нормою.

Обґрунтовано, що Шотландія прагне від'єднання від Великобританії та реінтеграції з ЄС, оскільки шотландці не хочуть втрачати економічні вигоди від безмитного митного режиму з ЄС, важливу роль відіграють також історичні зв'язки зі старим континентом. Вихід із загального ринку ЄС стане нищівним ударом по інвестиціях і ринку зайнятості в Шотландії. Розрив з Лондоном також обійдеться дорого, адже економіка Шотландії пов'язана тісними узами з Великобританією. На переконання більшості шотландців, зростання антибританських настроїв особливо посилилось у зв'язку з тим, що Лондон не зміг впоратися з пандемією коронавірусу. Уряд Б. Джонсона відреагував занадто пізно і діяв повільно, в результаті чого епідемія набула загрозливих масштабів. Поведінка та дії Б. Джонсона під час епідемії і переговорів по Брекзиту викликали невдоволення шотландців.

Ключові слова: Брекзит, Шотландія, Великобританія, ЄС, референдум, законодавство Великобританії, незалежність.

УДК 323.26:343.322

А. В. Трофименко

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена проблемі правового визначення колабораціонізму в Україні в умовах російської агресії. Автор розглянув основні концептуальні підходи до визначення поняття «колабораціонізм», акцентувавши на необхідності відділення свідомої корисливої співпраці з ворогом від вимушеної. Встановлено визначення колабораціонізму в українському законодавстві, зокрема його ототожнення з державною зрадою. Досліджено процес пошуку шляхів законодавчого оформлення та криміналізації колабораціонізму через аналіз основних положень законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України з 2017 року.

Ключові слова: колабораціонізм, колаборант, державна зрада, російська агресія, тимчасово окуповані території.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-159-170

Порушення територіальної цілісності та державного суверенітету України внаслідок російської гібридної агресії призвели до значних трансформацій у політичній системі, масштабного оновлення правового поля, появи нових категорій населення, що потребують

соціального захисту, а також значним чином активізували дискусії в політичних, правових, наукових колах щодо стратегії повернення та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Одним з таких дискусійних питань, що уже багато років залишається на порядку денному, виступає необхідність заборони колабораціонізму на законодавчому рівні, розробки чіткого механізму відповідальності громадян за перехід на сторону агресора та свідому співпрацю з окупаційною владою. Дискусійність правового визначення колабораціонізму пов'язана з тим, що в умовах російської агресії, людських жертв та необхідності відновлення державного суверенітету держава має нормативно визначити це явище та встановити справедливе покарання, але, з іншого боку, загроза покарання за співпрацю з ворогом на тимчасово окупованих територіях перешкоджає деокупації та реінтеграції.

Тим не менше, суспільний запит та чисельні звернення до центральної влади з боку представників громадськості обумовили активізацію пошуку шляхів законодавчого оформлення та криміналізації колабораціонізму – з 2017 року розроблено низку проєктів законів, найбільш слабким місцем яких є саме визначення поняття «колабораціонізм», адже надмірно широке його тлумачення або відсутність відділення свідомої корисливої співпраці від вимушеної може створити перешкоди на шляху реінтеграції окупованих територій, зокрема в психологічному аспекті. З огляду на це, дослідження існуючих правових засад щодо захисту від колабораціонізму, як і порівняльний аналіз запропонованих законопроєктів щодо регулювання зазначеного питання, представляє значний науковий інтерес.

Колабораціонізм як соціально-політичне явище закономірно виникає в державі, частина території якої є окупованою. Поняття «колабораціонізм» не має єдиного усталеного визначення ні в міжнародному праві, ні в політичних колах, ні в академічних дослідженнях. Цей термін вперше з'явився у Франції у часи Другої світової війни (в 1940 році) та походить від французького слова «collaboration», що в перекладі означає співробітництво. Першочергово він використовувався для позначення відносин гітлерівської Німеччини з французьким урядом маршала А. Петена, що уклали угоду про співробітництво. Країни Антигітлерівської коаліції визначили уряд Петена як колабораціоністський, з того часу добровільну співпрацю з окупантами почали називати колабораціонізмом, а осіб, що співпрацюють з ворогом у воєнний час, – колабораціоністами. При цьому у науковій літературі з цього питання розмежовуються різні види цієї діяльності, виокремлюється співпраця на основі політичної угоди з окупантом, «кооперування» (англ. cooperation) у цивільних галузях та «спільне ведення війни» на ворожій стороні (англ. co-belligerence) (Дерейко, 2007, с.440).

У науковій літературі у цілому під поняттям «колабораціонізм» розуміють співробітництво з ворогом на шкоду власній державі, але теоретичне його тлумачення відрізняється серед науковців, як закордонних, так і вітчизняних. Нами умовно виокремлено два основні підходи до розуміння колабораціонізму. У рамках першого підходу, що широко визначає це поняття, колабораціонізм розуміється як надання допомоги ворогу в будь-який спосіб, а в рамках другого – робиться акцент на таких двох суттєвих ознаках колабораціонізму, як свідомість та добровільність. Останній підхід при цьому розмежовує осіб, що залишилися під фактичною владою окупантів і вимушено знаходяться під їх

управлінням, та тих, хто свідомо діє на шкоду своїй державі, отримуючи користь від співпраці з ворогом.

Більшість дослідників цього феномену є прибічниками більш вузького його тлумачення. Американські дослідники М. Кочер, А. Лоуренс та Н. Монтейро в спільній роботі, присвяченій Франції під окупацією нацистів, наголошують на таких обов'язкових характеристиках колабораціонізму, як свідомість та добровільність. На їх думку, колабораціонізм – це не пасивна згода, а активне досягнення цілей спільними зусиллями окупанта та окупованого, він є цілком прагматичним і узгодженим з різними мотиваціями, тому не завжди передбачає вірність окупанту або підтримку його кінцевих цілей (Kocher, Lawrence and Monteiro, 2018, p.126). Ірландський дослідник Шейн Дарсі також є прибічником вузького та чіткого визначення цього поняття, прираховуючи до колабораціонізму таку діяльність, як розкриття інформації супротивнику, перехід на його сторону та ведення з його військовими силами спільних дій, участь у пропаганді на користь ворога або надання адміністративної підтримки окупаційній державі (Darcy, 2019).

З середини 1990-х років свою увагу на проблематику колабораціонізму звернули українські дослідники, які здебільшого концентрували увагу на дослідженні українського колабораціонізму під час Другої світової війни, визначаючи його як вимушену чи добровільну співпрацю населення окупованої України з гітлерівцями в різних сферах. Одним з перших розглядав цю проблематику О. Потильчак, який запропонував термін «економічний колабораціонізм», визначивши його як господарську співпрацю з окупаційною адміністрацією (Гончаренко, 2019). Я. Грицак визначає його як «співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом», виокремлюючи примусову та добровільну колаборацію, а також колабораціонізм з ідеологічних міркувань (Грицак, 1996). О. Романько вважає, що колабораціонізм – це «добровільна співпраця з нацистським військово-політичним керівництвом на території Німеччини або окупованих нею країн з метою встановлення чи укріплення нового адміністративно-політичного режиму», при цьому розмежовує такі його види, як політичний, адміністративний, військовий, економічний, культурний і побутовий (Романько, 2014). У свою чергу, В. Шайкан визначає це поняття як «складне, неоднозначне соціально-психологічне та етичне явище – феномен, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (населення окупованих держав з окупантами), тобто співпраці з ворогом в умовах окупаційного (гітлерівського) режиму» (Шайкан, 2005).

На сучасному етапі в умовах необхідності відновлення територіальної цілісності держави акцент у роботах, присвячених цій тематиці, було переміщено на співробітництво населення окупованих територій з окупаційними адміністраціями РФ в АР Крим, Донецькій та Луганській областях. При цьому, наголошується на некоректності застосування понять «повстанці» або «сепаратисти» до бойовиків на Донбасі, враховуючи наявність доказів управління ними Російською Федерацією, більш доцільно пособників російських окупантів визначати як колаборантів, звертається увага і на складність криміналізації колабораціонізму, на небезпеку широкого тлумачення цього поняття в юридичних джерелах, що може призвести до класифікації сотень тисяч осіб на тимчасово окупованих територіях як колабораціоністів, та стане перешкодою при реінтеграції.

Зокрема, Є. Цибуленко та І. Тетера наголошують, що для визначення статусу місцевих бойовиків на Донбасі некоректно використовувати термін «повстанці» або «сепаратисти», враховуючи наявність фактів управління місцевими бойовиками Російською Федерацією, на їх думку, пособників російських окупантів слід визначати як колаборантів, що

перебувають під ефективним контролем РФ, «грають роль «повстанців» задля прикриття геополітичної та військової стратегії» (Цибуленко та Тетера, 2020).

У українських академічних колах обговорюється також юридична відповідальність за колаборацію з ворогом. Дискусія щодо механізмів юридичної відповідальності значно ускладнюється в умовах відсутності його сталого визначення в міжнародному праві та широкого закордонного досвіду в цій сфері. Міжнародне гуманітарне право, що застосовується у збройних конфліктах, прямо не забороняє колабораціонізм, але забороняє застосування насильства для цих цілей, зокрема щодо військовополонених або цивільних осіб на окупованих територіях (Організація Об'єднаних Націй, 1949). Притягнення колабораціоністів до юридичної відповідальності може наступити тільки після закінчення збройного конфлікту, коли досягнуто відносну стабільність і можна виявити докази їх дій.

У національних законодавствах термін колабораціонізм зустрічається рідко, як правило, ця діяльність пов'язується із поняттям «державна зрада», що притаманно і для України. Кримінальний кодекс України (стаття 111) визначає державну зраду як «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» (Кримінальний кодекс України, 2001).

Проте ототожнення колабораціонізму з державною зрадою в українському законодавстві є предметом критики і з боку науковців, і з боку представників громадянського суспільства. У першу чергу, варто відзначити, що колабораціонізм включає більше форм співробітництва з окупантом, ніж окреслено в ККУ, особливо враховуючи «гібридність» російської агресії. Крім того, Є.О. Письменський, досліджуючи проблему криміналізації колабораціонізму в Україні, зазначає, що його не справедливо прираховувати до державної зради, адже в умовах гібридної агресії проти України велика кількість осіб на тимчасово окупованій території так чи інакше сприяє підривній діяльності проти України, і класифікувати їх дії як особливо тяжкий злочин, незалежно від характеру співпраці, не вірно (Письменський, 2016). М.А. Рубашенко також поділяє цю думку, говорячи, що саме лише перебування на певній службі або здійснення владних, службових чи професійних функцій від імені окупанта без умисної шкоди державі не можна розглядати як колабораціонізм, адже переважна більшість населення окупованих територій фактично не мали можливості покинути свої домівки, і їх колаборація має «вимушений характер, виступає способом самозбереження населення та результатом жорстких контролюючих заходів з боку окупаційного режиму» (Рубашенко, 2016).

Актуальна дискусія щодо необхідності розробки окремого нормативно-правового документа, який би чітко встановив, що є колабораціонізмом та визначив юридичну відповідальність за таку протиправну діяльність, призвела до спроб його законодавчого оформлення. Перші законопроекти були розроблені ще в 2017 році, зокрема це «Проект Закону про заборону колабораціонізму» № 6170 від 09.03.2017 р., «Проект Закону про захист української державності від проявів колабораціонізму» № 7425 від 20.12.2017 р. та «Проект Закону встановлення справедливості та покарання винних у воєнних злочинах по подіям на території Донецької та Луганської областей» № 7425-1 від 28.12.2017 р.

Усі три законопроекти 2017 року відрізняються своїми тлумаченнями колабораціонізму. Законопроект № 6170, поданий народним депутатом Лапіним І.О., членом фракції «Народний фронт», пропонує визначити колабораціонізм як «співпрацю громадянина України з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці

Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей» (Проект Закону про заборону колабораціонізму, 2017 р.). Подібне широке тлумачення містить і проект № 7425, поданий представниками тієї ж фракції в грудні 2017 р.: «колабораціонізм – співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту (Проект Закону про захист ..., 2017). Таке занадто широке визначення потребує роз'яснень, яка співпраця мається на увазі, членство в «ДНР» та «ЛНР», відвідування мітингів, отримання паспортів цих квазіреспублік, ведення бізнесу на непідконтрольній території, сплата податків тощо, не береться до уваги і мотивація громадян, тобто ці визначення ставлять більше питань, ніж дають відповідей, їх застосування у разі прийняття могло б призвести до низки порушень конституційних прав людини (Курапцева, 2017).

Наприкінці грудня 2017 р. також подано альтернативний законопроект № 7425-1 щодо воєнних злочинів на території Донецької та Луганської областей, який зовсім обходить поняття «колабораціонізму» (Проект Закону України про встановлення ..., 2017). У результаті, всі три згадані проекти законів було відкликано.

Ще одним законопроектом поданим наприкінці 2019 року став «Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм)» № 2549, який пропонує доповнити ККУ окремою статтею про колабораціонізм, визначивши його наступним чином: «особлива форма державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» (Проект Закону України про внесення змін ..., 2019). Це визначення деталізує існуючий сьогодні підхід в українському законодавстві, дещо звужує вищезгадані тлумачення, додавши ознаку шкоди Українській державі, але не вирішує вже окреслених питань. Урешті, законопроект було відхилено Комітетом з питань правоохоронної діяльності ВРУ.

Наступний етап на шляху пошуку законодавчого визначення феномену колабораціонізму припав на 2021 рік. У лютому на розгляд ВРУ подано три законопроекти, що наразі знаходяться на розгляді, це: «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором - колабораціонізм) № 5135 від 23.02.2021 р., «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)» № 5143 від 24.02.2021 р. та «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) № 5144 від 24.02.2021 р. Ці законопроекти, на відміну від попередніх, встановлюють чіткий перелік діянь, що підпадають під визначення колабораційної діяльності.

Так, у законопроекті № 5135, поданому до Верховної Ради фракцією «Європейська солідарність», поняття «колабораціонізм» визначається як умисне і добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками у будь-

якій формі, в інтересах держави-агресора і на шкоду національній безпеці України чи її союзників, що звучує вищезрозглянуті тлумачення. При цьому, визначено дев'ять форм колабораціонізму:

- 1) участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора;
- 2) публічні заклики, спрямовані на підтримку чи співробітництво з державою-агресором та/або окупаційною владою;
- 3) ведення господарської діяльності спільно з окупаційною владою, організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів та інших форм волевиявлення громадян на тимчасово окупованих територіях;
- 4) організація масових заходів політичного характеру в рамках співробітництва з державою-агресором;
- 5) неодноразове розміщення у мережі Інтернет закликів до підтримки держави-агресора;
- 6) вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором;
- 7) передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора;
- 8) передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора;
- 9) організація та участь у проведенні інформаційних кампаній, спрямованих на забезпечення підтримки держави-агресора (Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України ..., 2021).

Проекти законів № 5143 та 5144, представлені депутатами фракції «Слуга народу», доповнюють один одного, пропонуючи зміни до існуючого законодавства. Законопроект № 5144 зокрема пропонує доповнити ККУ статтю 111-1 «Колабораційна діяльність», до якої прираховуються:

- 1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України;
- 2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території;
- 3) пропаганда у навчальних закладах з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України;
- 4) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням;
- 5) добровільне зайняття громадянином України посади, або добровільне обрання до таких органів, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території;
- 6) організація та проведення заходів політичного характеру та/або здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором;
- 7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;
- 8) вчинення дій або прийняття рішень, які призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Крім того, пропонується встановлення різної кримінальної відповідальності за кожну окреслену позицію (Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів ..., 2021).

Законопроекти від обох фракцій передбачають подібний перелік санкцій за колаборацію з окупантом, серед яких заборона займати посади на термін від 10 до 15 років, арешт, конфіскація майна, виправні роботи, позбавлення волі на термін від 10 до 15 років (у законопроекті № 5135– від 3 до 15 років), довічне ув'язнення (якщо дії пособника ворога привели до загибелі людей або інших тяжких наслідків).

Розглядаючи ці законопроекти, і політологи, і громадські активісти застерігають, що у разі прийняття будь-який з актів може призвести до зловживань та спекуляцій, робить ймовірним оцінку діяльності багатьох жителів тимчасово окупованих територій як колабораціонізм, що значним чином перешкоджатиме їх реінтеграції. Представники правозахисної організації «Центр прав людини ZMINA» наголошують, що зареєстровані законопроекти є небезпечними, встановлення покарання за колабораціонізм сильно б'є по ініціативам організації у сфері інтеграції, адже люди відчувають загрозу покарання (Луньова, 2021).

Таким чином, суспільний запит на встановлення юридичної відповідальності за колабораціонізм, що спостерігається в Україні в умовах тимчасової окупації території держави з боку РФ та діяльності її окупаційних адміністрацій, активізував спроби його визначення на законодавчому рівні. Колаборація з окупантом підриває національну безпеку держави та потребує чіткого більш детального визначення, ніж прирівняння до державної зради, а також встановлення кримінальної відповідальності. Перші запропоновані у 2017 році законопроекти потребували значного доопрацювання, деталізації визначень самого терміну «колабораціонізм», які не були самодостатніми, не містили акценту на добровільності чи свідомості такої діяльності. Законопроекти 2021 року, що перебувають наразі на розгляді Верховної Ради, переважно усувають зазначені недоліки, вони детально окреслюють всі форми діяльності, що слід кваліфікувати як колабораціонізм, що дає їм більше шансів набути чинності.

Сучасні виклики вимагають виваженого та обережного визначення колабораціонізму в українському законодавстві, що забезпечить встановлення доцільної та справедливої юридичної відповідальності за це кримінальне порушення, і при цьому не становитиме перешкоди в процесі деокупації та реінтеграції.

Бібліографічний список

- Гончаренко, О., 2019. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-історичний меридіан*, [онлайн] 1(23), с.5-24. Доступно: <https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/full.pdf> [Дата звернення 15 лютого 2021].
- Грицак, Я., 1996. *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.* Київ: Генеза.
- Дерейко, І.І., 2007. Колабораціонізм, поняття. В: В.М. Литвин, ред. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, Т.4: Ка-Ком, с.440-441.
- Кримінальний кодекс України, 2001. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Курапцева, М., 2017. Законопроекти проти «колаборантів»: відповідальність – чи кара «наосліп»? *Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі»*. [онлайн] Доступно: <https://jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/23> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Луньова, А., 2021. Ми проти появи у законодавстві терміну “колабораціонізм” - правозахисниця Луньова. *Центр прав людини ZMINA*, [онлайн] 3 квітня. Доступно:

- <<https://zmina.ua/media/my-proty-poyavy-u-zakonodavstvi-terminu-kolaboracjonizm-pravozahysnuczya-lunova>> [Дата звернення 4 травня 2021].
- Організація Об'єднаних Націй, 1949. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Письменський, Є.О., 2016. Кримінально-правова політика України із забезпечення охорони національної безпеки в умовах гібридної війни. В: Т.І. Созанський, уклад. *Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку*: ІІ Львівський форум кримінальної юстиції, м. Львів, 23-24 вересня 2016 р. Київ : ВАІТЕ, с.159 – 165.
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність), 2021. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220> [Дата звернення 22 березня 2021].
- Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором - колабораціонізм), 2021. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206> [Дата звернення 22 березня 2021].
- Проект Закону про заборону колабораціонізму, 2017. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61312> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Проект Закону про захист української державності від проявів колабораціонізму, 2017. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм), 2019. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Проект Закону України про встановлення справедливості та покарання винних у воєнних злочинах по подіям на території Донецької та Луганської областей, 2017. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63278> [Дата звернення 12 лютого 2021].
- Романько, О.В., 2014. *Крым в период немецкой оккупации. Национальные отношения, коллаборационизм и партизанское движение. 1941–1944*. Москва: Центрполиграф.
- Рубашенко, М.А., 2016. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. В: В.Я. Тацій, ред. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали

- міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 12–13 жовтня 2016 р. Харків: Право, с.328-331.
- Цибуленко, Є. та Тетера, І., 2020. Міжнародно-правова кваліфікація окупації Донбасу. Псевдодержави і колабораціонізм на цій території. *Право України*, 11, с.65-79. DOI: 10.33498/юу-2020-11-065
- Шайкан, В., 2005. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причин виникнення, особливості, масштаби. В: В.М. Воронін, ред. *Друга світова війна і доля народів України*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 23-24 червня 2005 р. Київ: Сфера, сс.44-51.
- Darcy, S., 2019. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges. *Brooklyn Journal of International Law*, [online] 45(1). Available at: <<https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1944&context=bjil>> [Accessed 12 February 2021].
- Kocher, M., Lawrence, A. and Monteiro, N., 2018. Nationalism, Collaboration, and Resistance: France under Nazi Occupation. *International Security*, 43(2), pp.117-150.

References

- Darcy, S., 2019. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges. *Brooklyn Journal of International Law*, [online] 45(1). Available at: <<https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1944&context=bjil>> [Accessed 12 February 2021].
- Dereiko, I.I., 2007. Koloboratsionizm, poniattia [Collaborationism, concepts]. In: V.M. Lytvyn, ed. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka, Vol.4: Ka-Kom, pp.440-441.
- Honcharenko, O., 2019. Problemy instytutsiinoho vyznachennia termina koloboratsionizmu, yoho vydiv ta oznak u suchasni vitchyzniani istoriohrafii [The problems of institutional determination of the term of collaboration, its species and signs in modern domestic historiography]. *Military-Historical Meridian*, [online] 1(23), pp.5-24. Available at: <https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/full.pdf> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Ya., 1996. *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st. [Essays on the History of Ukraine: the Formation of the Modern Ukrainian Nation of the XIX-XX centuries]*. Kyiv: Heneza.
- Kocher, M., Lawrence, A. and Monteiro, N., 2018. Nationalism, Collaboration, and Resistance: France under Nazi Occupation. *International Security*, 43(2), pp.117-150.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine], 2001. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Kuraptseva, M., 2017. Zakonoproekty proty «koloborativ»: vidpovidalnist – chy kara «naoslip»? [Planned laws against “collaborators”: will they serve justice or lead to arbitrary punishment?]. *Coalition "Justice for Peace in Donbas"*. [online] Available at: <https://jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/23> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Lunova, A., 2021. My proty poiavy u zakonodavstvi terminu “koloboratsionizm” – pravozakhysnytsia Lunova [We are against the appearance of the term "collaborationism" in the legislation – Luneva, human rights activist]. *Information Centre for Human Rights*

- ZMINA, [online] 3 April. Available at: <<https://zmina.ua/media/my-proty-poyavy-u-zakonodavstvi-terminu-kolaboraczionizm-pravozahysnyczya-lunova>> [Accessed 4 May 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist) [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts (Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities)], 2021. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220> [Accessed 22 March 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za administratyvne, ekonomichne, viiskove, politychne, viiskovo-politychne ta inshe spivrobotnytstvo z derzhavoiu-ahresorom - kolaboratsionizm) [Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine (concerning criminal liability for administrative, economic, military, political, military-political and other cooperation with the aggressor state - collaborationism)], 2021. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206> [Accessed 22 March 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu pro zaboronu kolaboratsionizmu [Draft Law on the Prohibition of Collaborationism], 2017. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61312> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu pro zakhyst ukraïnskoi derzhavnosti vid proiaviv kolaboratsionizmu [Draft Law on Protection of Ukrainian Statehood from Collaborationism], 2017. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsionizm) [Draft Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaboration)], 2019. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Proekt Zakonu Ukrainy pro vstanovlennia spravedlyvosti ta pokarannia vynnykh u voïennykh zlochynakh po podiiam na terytorii Donetskoi ta Luhanskoi oblastei [Draft Law of Ukraine on Establishing Justice and Punishment of War Crimes Perpetrators in Events in Donetsk and Luhansk Oblasts], 2017. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63278> [Accessed 15 February 2021]. (in Ukrainian).
- Pysmenskyi, Ye.O., 2016. Kryminalno-pravova polityka Ukrainy iz zabezpechennia okhorony natsionalnoi bezpeky v umovakh hibrydnoi viiny [Criminal Law Policy of Ukraine to Ensure the Protection of National Security in a Hybrid War]. In: T.I. Sozansky, compiler. *Legal Reform in the Field of Criminal Justice: Key Parameters and Forecast of Further*

- Development: II Lviv Criminal Justice Forum, Lviv, September 23-24, 2016. Kyiv: VAITE, pp.159–165. (in Ukrainian).*
- Romanko, O.V., 2014. *Krym v period nemetskoj okkupatsii. Natsionalnye otnosheniya, kollaboratsionizm i partizanskoie dvizhenie. 1941–1944 [Crimea during the German Occupation. National Relations, Collaboration and Partisan Movement. 1941-1944].* Moscow: Tsentrpoligraf.
- Rubashchenko, M.A., 2016. Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsionizm za chynnym KK Ukrainy [Criminality for collaboration for the CC of Ukraine]. In: V.Ia. Tatsii, ed. *Social function of criminal law: problems of scientific protection, legislation and legal protection: materials of the international scientific and practical conference, Kharkiv, 12-13 June 2016.* Kharkiv: Pravo, pp.328-331. (in Ukrainian).
- Shaikan, B., 2005. Kolaboratsionizm v Ukraini u roky Druhoi svitovoi viiny: prychny vynyknennia, osoblyvosti, masshtaby [Collaborationism in Ukraine during the Second World War: Causes, Features, Scale]. In: V.M. Voronin, ed. *World War II and the Fate of the Peoples of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific conference, Kyiv, June 23-24, 2005.* Kyiv: Sfera, pp.44-51. (in Ukrainian).
- Tsybulenko, Ye. and Tetera, I., 2020. Mizhnarodno-pravova kvalifikatsiia okupatsii Donbasu. Psevdozhavy i kolaboratsionizm na tsii terytorii [Legal Qualification of Donbass Occupation. Pseudostates and Collaborationism on This Territory]. *Law of Ukraine: Legal Journal*, 11, pp.65-79. DOI: 10.33498/louu-2020-11-065 (in Ukrainian).
- United Nations, 1949. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy [Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War]. *Verkhovna Rada of Ukraine.* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text> [Accessed 12 February 2021]. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 25.02.2021 р.

A. Trofymenko

COLLABORATIONISM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION: THE PROBLEM OF LEGAL DEFINITION

The article focuses on the problem of the legal definition of collaborationism in Ukraine in the context of Russian aggression. The need to ban collaborationism at the legislative level has been on the agenda since the occupation of Crimea and the war in Donbass. However, the normative definition of defecting to the aggressor's side and knowingly collaborating with the occupying authorities is debatable. This is because in the face of Russian aggression, loss of life and the need to restore state sovereignty, the state should normatively define this phenomenon and establish fair punishment, but on the other hand, the threat of punishment for collaborating with the enemy in the temporarily occupied territories hinders the processes of de-occupation and reintegration.

The author reviewed the main conceptual approaches to the definition of collaborationism. It has not been found to have a single established definition either in international law, political circles or academic research. Based on the interpretations considered, the broad approach, which understands collaborationism as assisting the enemy in any way, and the narrow approach, which explains it solely as conscious and voluntary cooperation with the occupier to the detriment of the state, are highlighted.

The definition of collaborationism in Ukrainian law has been established, in particular its identification with high treason, while noting that collaborationism includes more forms of

cooperation with the occupier than are specified in the Criminal Code of Ukraine, especially given the "hybrid nature" of Russian aggression.

The process of finding ways to legislate and criminalise collaborationism is explored through an analysis of the main provisions of the draft laws submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine since 2017. The first draft laws needed considerable refinement, detailing the definitions of the term "collaborationism" itself, which were not self-sufficient and did not emphasise the voluntariness or consciousness of such activity. The draft laws of 2021, currently before the Verkhovna Rada, largely addresses these shortcomings by defining in detail all the forms of activity that should qualify as collaborationism, giving them a better chance of coming into force.

Emphasis has been placed on the need for a balanced, cautious and clear interpretation of this concept in Ukrainian legislation that will ensure that appropriate and fair legal liability for this criminal offence is established, while not impeding the process of de-occupation and reintegration.

Key words: *collaborationism, collaborator, high treason, Russian aggression, temporarily occupied territories.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АВЕР'ЯНОВ АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.

БАЛУХ ОЛЕКСІЙ ВАСИЛЬОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

БОЯРСЬКА ЄВГЕНІЯ ОЛЕГІВНА – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

БУТЕНКО ВІКТОРІЯ ПЕТРІВНА – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.

ГІЛЬЧЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ІВАНЮК ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка.

КОВАЛЬЧУК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри природничонаукових та гуманітарних дисциплін Азовського морського інституту Національного університету “Одеська морська академія”.

КРАВЧЕНКО МИКОЛА СЕРГІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України.

МУХА ВІКТОРІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА – аспірантка Національної академії державного управління при Президентові України.

ПАЛІЄНКО МАРИНА ГЕННАДІЇВНА – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка університету.

СРІБНЯК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ХВЕСІК ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

ШИПІК НАТАЛЯ ФЕОФАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

VERYANOV ANDRIY – postgraduate student of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.

ARABADZHY SVITLANA – PhD in History, Associate Professor of the Department of History and Archeology, Mariupol State University.

BALUKH OLEKSII – PhD in History, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

BOIARSKA YEVHENIIA – postgraduate student of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.

BULYK MAKSYM – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.

BUTENKO VICTORIIA – postgraduate student of the National Academy of Culture and Arts Management.

HILCHENKO OLENA – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.

VOLONYTS VIRA – PhD in History, Associate Professor of the Department of History and Archeology, Mariupol State University.

IVANIUK OLEH – PhD in History, Associate Professor of History of Ukraine Department, Borys Grinchenko Kyiv University.

KOVALCHUK TETIANA – PhD in History, Associate Professor of Science and Humanities Department, Azov Maritime Institute of National University “Odessa Maritime Academy”.

KRAVCHENKO MYKOLA – PhD in History, Doctoral Student of M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.

MUKHA VIKTORIIA – postgraduate student of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine.

PALIENKO MARYNA – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Archival Studies and Special Historical Disciplines, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

SRIBNYAK IHOR – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History, Historical-philosophical faculty, Borys Grinchenko Kyiv University.

TROFYMENKO ANASTASIA – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.

KHVESIK VIKTORIIA – master student of International Relations, Public Communications and Regional Studies, Mariupol State University.

SHYPIK NATALIA – PhD in History, Associate Professor of the Department of History and Archeology, Mariupol State University.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та

науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» - три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки

посилань на використані в роботі джерела: *Бібліографічний список* та додатковий список літератури в романському алфавіті *References*. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в *References* може відрізнятися від їх розташування в Бібліографічному списку.

- У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н. А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUSMANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано.....

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Булатова, 2012, с.123)
XX.

XX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Гуткевич та Оніщенко, с.55)
XX.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Павленко та Антонюк, ред.
с.255) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Бібліографічний список

Булатова, О.В., 2012. *Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів.* Донецьк: ДонНУ.

Гуткевич, С.О. та Оніщенко, І.Г., 2014. *Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку в умовах глобалізації*. Київ: НТУУ «КПІ».

Павленко, А.Ф. та Антонюк Л.Л. ред., 2014. *Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні*. Київ: КНЕУ.

XX
XXXXXXXXXXXXXXXX

References

Bulatova, O.V., 2012. *Rehionalna skladova hlobalnykh intehtratsiinykh protsesiv [Regional component of global integration processes]*. Donetsk: DonNU. (in Ukrainian).

Hutkevych, S.O. and Onishchenko, I.H., 2014. *Svitovyi osvittii prostir: tendentsii ta perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii [Global educational space: trends and prospects for development in the context of globalization]*. Kyiv: NTUU «KPI». (in Ukrainian).

XX
XX

Стаття надійшла до редакції __. __. 2020 р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e.

unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states.

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____

назва статті

історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
Побатькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 30

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 026/21

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей